

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*

на тема

Дубитативът в съвременния български език

Красимира Алексова

София

2022

Дисертационният труд е разгледан на заседание на Катедрата по български език на Факултета по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на г. и е насочен към външна защита.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на в на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Съдържание

Увод.....	4
Първа глава. Дубитативът, евиденциалността и модалността	7
1. Евиденциалността, модалността и мястото на дубитатива.....	7
Втора глава. Семантиката на дубитатива	9
1. Дубитативът и изразяването на недоверие и съмнение	9
2. Дубитатив, оценъчност и емотивност	9
3. Контекстуални реализации на дубитатива (семантични нюанси).....	10
4. Типологически аспекти	13
5. Дубитативът в българската евиденциална система	14
Трета глава. Формалната парадигма на дубитатива	18
1. Парадигмата на дубитатива	18
2. Бипартиципанти, бидетерминанти и други съвпадения на форми.....	22
3. Въпросът за дефективността на парадигмата на дубитатива във връзка с липсващи форми	24
4. Дубитативни девиации	25
6. Употреби на времената на дубитатива	26
7. Дубитативните форми и синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман	27
8. Някои типологически индекси на българския дубитатив	29
9. Взаимоотношения между дубитатива и другите глаголни категории	32
Четвърта глава. Прагматични аспекти на дубитатива.....	38
1. Дубитативът и възпроизведената реч	38
3. Дубитативът и отношението автор на актуалното изказване : автор на субстратното изказване	41
4. Дубитативът в различните типове изречения	55
Заклучение.....	59
Цитирана литература	69
Публикации по темата на дисертационния труд.....	76
Приноси в дисертационния труд	79

Увод

Интересът ни към недоверчивите глаголни форми (дубитатива) в съвременния български език води началото си от преди повече от десетилетие. Той възникна във връзка с изследванията на субективните евиденциали в българския език, намерил частична изява в проучванията ни за адмиратива като емоционално-експресивна употреба на конклузива (Алексова 2003). Въпреки множеството публикации върху евиденциалността в съвременния български език на дубитатива е отделяно най-малко внимание в българистичната лингвистика. А това означава възможност за по-задълбочено изследване както на неговата семантика, така и на формите му и употребите в различни контексти.

Обект на изследване в настоящата работа е дубитативът в съвременния български език. Интересуваме се както от плана на съдържанието – инвариантното значение на дубитатива като част от четиричленната категория евиденциалност, така и от плана на израза – формите на дубитатива за различните времена в деятелен, възвратен и страдателен залог.

Конкретният **предмет** на проучването са значенията на дубитатива, неговите форми и употреби в различни контексти, както и типологическите и прагматични аспекти на неговото изследване. Смятаме, че значенията на дубитатива трябва да бъде представено както в типологически аспект във връзка с епистемичната модалност, така и в частноезиков аспект във връзка със състава на евиденциалната категория в българския език. Освен това разглеждаме и семантичните нюанси в различни употреби на дубитатива, както и отношенията, в които влиза дубитативът с други глаголни категории. В процеса на изследванията ни върху богатата ни база данни установихме, че парадигмата на дубитатива се отличава с непълна граматикализация поради наличието на конкуриращи се отрицателни форми на следходните времена в деятелен, възвратен и страдателен залог. Освен това са налични и множество девиантни форми, които също говорят за недовършеност на граматикализацията в плана на израза.

Целта на изследването е да се разгледа дубитативът в съвременния български език от граматическа, типологическа и прагматическа гледна точка.

Тази цел предполага да бъдат реализирани следните **задачи**, които обуславят и логиката на изложението:

- Да бъде проучено отношението евиденциалност : модалност, като целта е да се представи мястото, което заема дубитативът в тази релация според редица типологически схеми и класификации.
- Да се изследва дубитативността в типологически аспект и да се предложи семантична карта, която да представя достоверно мястото на дубитатива в изразяването на епистемичност и евиденциалност в българския език.
- Да се обоснове инвариантното значение на дубитатива в системата от евиденциални субкатегории в съвременния български език.
- Да се изясни семантиката на дубитатива във връзка с изразяването на недоверие и съмнение.
- Да се анализират отношенията между дубитатива, оценъчността и експресивността.
- Да се потърсят широк кръг употреби на дубитатива с цел представяне на значими контекстуални нюанси.
- Да се проучат темпоралните употреби на дубитатива в съвременния български език, като се очертаят тенденции във фреквентността на различните темпорални и залогови форми.
- Да се обърне внимание на степените на достоверност, изразявани от четирите евиденциала в българския език при перцепция.

- Да се разгледа формалната парадигма на дубитатива в съвременния български език от гледна точка на вариантността, наличието на бипартиципанти, бидетерминанти и празни клетки.
- Да се разгледа въпросът за дефективността на дубитативната парадигма.
- Да се потърсят в широк кръг от източници девиантните форми, да се класифицират по значими критерии и да се коментира техният произход.
- Да се изчислят важни типологически индекси на българския дубитатив – степен на синтетизъм, на аналитизъм, на композираност и на семантична маркираност на член от парадигмата. Да се съпоставят тези индекси с индексите на останалите евиденциали, да се открие съществуващата йерархия според тези индекси между четирите евиденциала.
- Да се разгледа вариантността в дубитативната парадигма във връзка със синтагматичните критерии на граматикализацията, формулирани от Кр. Леман и да се очертаят съществени тенденции във връзка с граматикализацията.
- Да се проучи въпросът за проникваемостта на дубитативните форми във връзка със степента на тяхната граматикализираност.
- Да се разгледат взаимоотношенията между дубитатива и другите глаголни категории, като се набележат значими типове отношения.
- Да се коментират прагматични аспекти на дубитатива в свързаната реч, като се акцентира върху употребата на дубитатива във възпроизведената реч.
- Да се представят и анализират партньорските стратегии между дубитатива и лексикални модификатори за достоверност и маркери за емотивност.
- Да се извлекат и коментират данни за употребата на дубитатива в различни видове изречения.

Целите и задачите на изследването са обусловили и използването на следните **методи**:

- Научно наблюдение, описание и анализ на езиковия материал,
- Структурно-семантичен подход при анализа и класификацията на езиковите примери, съчетан с контекстуален анализ,
- Функционално-прагматичен анализ на дубитативните употреби,
- Статистически методи при изчисляването на типологически индекси на дубитативните форми в съвременния български език,
- Сравнителен метод, приложен към евиденциалните парадигми на четирите евиденциала въз основа на стойностите на четири типологически индекса,
- Метод на семантичното картиране, приложен при създаването на семантична (ментална) карта на евиденциалността и епистемичността в българския език.

Емпиричната база данни, с която си служим в настоящото изследване, е екскерпирана от Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>), Българския национален референтен корпус BulTreeBank (<http://www.webclark.org/>), Корпуса на българската политическа и журналистическа реч (<http://political.webclark.org/>), Парламентарния корпус ParlaMint-BG 2.1 (https://www.clarin.si/noske/parlamint21.cgi/corp_info?corpname=parlamint21_bg&struct_attr_stats=1&subcorpora=1), стенограми от заседания на Народното събрание (<http://www.parliament.bg/bg/plenaryst>), базите данни на сайта за българската устна реч (www.bgspeech.net), собствени записи и интернет източници (вестници, форуми, блогове, социални мрежи и др.). Във всички примери е запазен правописът и пунктуацията в източника.

Настоящият труд има следната **логическа структура**. В Първа глава се разглеждат евиденциалността, модалността и мястото на дубитатива в тях според различни типологически класификации. Освен това се коментира семантичното картиране и се представя семантична карта на евиденциалността и епистемичната модалност в българския език, в която ясно е дефинирано мястото на дубитатива.

Във Втора глава, посветена на семантиката на дубитатива, първо се разглежда дубитативът във връзка с изразяването на недоверчивост и съмнение. След това се коментират отношенията му с оценъчността и емотивността. На базата на тези разсъждения за отношенията между дубитатива, недоверчивостта, оценъчността и емотивността се очертава широк кръг от контекстуални нюанси в употребите на дубитативните форми. Във Втора глава са разгледани и важни типологически аспекти на дубитатива, като освен това са представени и коментирани данните от емпирично изследване на перцепцията на степените на достоверност, изразявани от четирите евиденциала.

Трета глава е посветена на формалната парадигма на дубитатива. Представя се формообразуването и вариантноста, белязала парадигмата на недоверчивите форми в съвременния български език. Разглеждат се специфични съвпадения на дубитативни форми, дефинирани като бипартиципанти и бидетерминати. Коментира се наличието на празни клетки в парадигмата на дубитатива и се обосновава наличието им. Поставя се въпросът за дефективността в парадигмата на българския дубитатив, представят се и се класифицират откритите в базата данни дубитативни девиации. Онагледяват се с примери употребите на времената на дубитатива в съвременния български език. Освен това дубитативните форми се разглеждат от гледна точка на синтагматичните параметри на Кр. Леман за граматикализацията. В отделна подчаст на Трета глава се изчисляват и коментират четири типологически индекса на наличните четири конкуриращи се микропарадигми на българския дубитатив. В следващата част на Трета глава се разглеждат взаимоотношенията между дубитатива с други граматически категории – най-вече отношенията от типа взаимовръзка и взаимодействие.

Четвъртата глава е посветена на някои прагматически аспекти в изследването на българския дубитатив. Разглеждат се употреби на дубитатива във възпроизведената реч, представят се типове взаимоотношения между автора на актуалното изказване с дубитатив и автора на субстратното изказване. В отделна част на Четвърта глава се представят чрез конкретни примери употребите на дубитатива в различни типове изречения, вкл. ограниченията, които съществуват в някои от тях.

В настоящото изследване са коментирани 389 примера. В работата се съдържат 10 таблици, 18 графики и 18 схеми.

Цитираните източници са 235.

Общият обем на труда е 387 страници.

Първа глава. Дубитативът, евиденциалността и модалността

1. Евиденциалността, модалността и мястото на дубитатива

В тази подчаст се разглеждат основни мнения за семантичния инвариант на евиденциалността и се коментират няколко типологически класификации на евиденциалните системи въз основа на релевантни семантични признаци. Основната цел на анализа им е да се оцени дали българската евиденциална категория би могла да намери адекватно място в тях, а и също така дали при отделянето на типовете системи се отчита възможността евиденциалността да включва и дубитатив. В края на настоящата част се разглеждат основни гледни точки за отношенията между евиденциалността и модалността, което е необходима стъпка в изясняване както на мястото на дубитатива в евиденциалната система, вкл. в българския език, така и на връзките му с модалността.

В богатата литература за евиденциалността съществуват множество виждания за семантиката на евиденциалността като граматическа категория, които се различават по това дали се включва в нея не само кодирането на източника на информация, но и отношението на говорещия към достоверността на изказването. Цитират се и се съпоставят дефиниции на Якобсон, Байби, Козинцева, Мелчук, Чейф и Никълс, Айхенвалд, Лазар, Герджиков, Генчева, Ницолова (Jakobson 1971: 135, Bybee 1985: 184, Козинцева 1994: 92, Мельчук 1998: 199, Chafe 1986, Lazard 1999, Aikhenvald 2004, Герджиков 1977, 1984, Guentchéva 1993, Ницолова 2008). Анализират се и се сравняват различни класификации на евиденциалността (Willet 1988, Козинцева 1994, de Haan 2001, Aikhenvald 2004, Плунгян 2011, Храковский 2005) с цел да се докаже, че в никоя от тях българската евиденциална система не би могла да намери адекватно място, тъй като всички тези класификации изключват дубитатива като евиденциална субкатегория.

В тази част се разглеждат в съпоставителен план вижданията за епистемичната модалност, като се представят както семантиката на епистемичността, така и класификации на езиковата модалност, за да се очертае мястото на епистемичността ((Bybee, Perkins, Pagliuca 1994, Forker 2018, Wiemer 2018, Nuyts 2006, 2001, Chung, Timberlake 1985, Van der Auwera, Plungian 1998).

Целта на анализа на мненията за семантиката на евиденциалността и на модалността, както и на техни видове класификации е да се потърсят типове виждания за отношението между евиденциалността и епистемичната модалност. Разграничават се четири вида мнения: 1) за независимост между двете (DeLancey 1986, De Haan 1999, Aikhenvald 2004, Храковский 2005, Wiemer 2018, Макарцев 2014 и др.), 2) за присъединяване на евиденциалността към епистемичната модалност (Willet 1988, Герджиков 1984, Bybee 1985, Aronson 1967) или обратното – на епистемичната модалност в евиденциалността (Friedman 1986), 3) за частичното застъпване между евиденциалността и епистемичната модалност (Плунгян 2011, Ницолова 2008, Макарцев 2014, Dendale, Tasmowski 2001), 4) за включването на евиденциалността и епистемичността в надредната категория епистемност (Boye 2010). Разглеждането на видовете позиции е необходимо, тъй като дубитативът като евиденциална субкатегория има несъмнено епистемичен характер.

1.1. Дубитативът и менталните карти на евиденциалността и модалността

В настоящата подчаст се представят някои постижения на съвременната лингвистика в създаването на семантични карти с цел да се изследва дали в някои от тях дубитативът е намерил своето място при членението на семантичното поле на евиденциалността или на епистемичността. В текста се изяснява същността на семантичните (менталните, имплицативните, когнитивните) карти според вижданията на различни автори (Haspelmath 2003, Татевосов 2004, Croft 2003, Cysouw 2010, Boye 2010, Zwarts 2010, De Naan 2004), като се изясняват и техните елементи: грами/семантични примитиви/значения/функции/концептуални стойности като възли в семантичното поле, информационни етикети, ограждащи криви. Освен това се представят и изискванията към оформянето на картите. Представят се абстрактни модели на стойности и връзки в семантичните карти. Коментират се семантични карти на евиденциалността и епистемичността (Anderson 1986, Van der Auwera, Plungian 1998, Boye 2010) с цел да се потърси дали дубитативът е намерил в тях адекватно място. Предлага се и се аргументира собствено виждане за 2 типа епистемични категории: логическа епистемичност и натурална епистемичност. Представя се собствена семантична карта на епистемичната модалност в отношенията ѝ с евиденциалността в съвременния български език. Коментират се отношенията ѝ с други семантични карти и се добавя, че тя би могла да бъде още по-конкретизирана.

Схема 1. Дубитативът в българския език в рамките на епистемичната модалност

Втора глава. Семантиката на дубитатива

1. Дубитативът и изразяването на недоверност и съмнение

В тази подчаст на Втора глава се представя анализът на понятията *недоверие*, *съмнение*, *недоверност*, *истина*, които са значими при дефинирането на семантиката на дубитатива в съвременния български език. Прави се важно уточнение, че недоверието може да има два различни обекта: първо, недоверие, съмнение към собственото изказване, към информацията в него и нейната достоверност, което е недоверие в собствените знания, второ – недоверие, съмнение към чуждо изказване във връзка с достоверността на информацията в него, вкл. недоверие към съкомуникатора (вж. и Ковш 2007: 5, 28). Тези два обекта оформят две микрополета в сферата на недоверието, които биха могли да бъдат както поотделно, така и съвместно граматикализирани. В съвременния български език граматикализирано е само второто микрополе – недоверие, резервираност към чуждо изказване. Намерените единични примери с изказано с дубитативни форми недоверчиво отношение към собствено първично изказване (при което се реализира имплицитна оценка за лъжливостта на собственото предходно изказване) проблематизира семантиката на дубитатива в нашия език – дали да бъде прието по-общото значение, включващо както недоверието към собствените знания, така и резервираност, недоверие към чуждо първично изказване, или да се приеме по-тясното значение – недоверие към несобствено предходно изказване (свое или чуждо). Възприемането на широкото виждане предполага и по-широко представяне не само на семантиката на дубитатива, но и на ренаратива – дали се предава не само чуждо, но и собствено първично изказване. В настоящата работа приемаме тясното виждане за семантиката на ренаратива и дубитатива – предаване на чуждо изказване. Това предполага, че употреби на ренаратива и дубитатива с препредаване на собствено предходно изказване с недоверие, съмнение, резервираност представляват граматически транспозиции.

Разглеждат се психологически и философски виждания за недоверието, те се съпоставят и анализират (Купрейченко 2008, онлайн версия на Станфордската енциклопедия по философия, Леонова 2015, Скрипкина 2000). Сравняват се различни мнения за компонентите на доверието. Представят се също и гледни точки за съмнението като понятие (Ревякина 2008, Гоголина 2002, Шатуновский 1991, Тодорова 2022) и се препраща към съвременни изследвания у нас за истината (Вацов 2016, Иванов 2016, Иванова 2017, Михайлов 2018).

2. Дубитатив, оценъчност и емотивност

В тази подчаст първо се разглеждат връзките между изказването с дубитатив и семантичната категория *оценка*. Основание за това е фактът, че чрез дубитативните глаголни форми първичната информация се представя от актуалния говорещ като неистинна, ненадеждна, неправдоподобна, а това е субективна оценка, която се базира на собствения опит на говорещия, на неговите ценностни критерии, на неговата гледна точка за състоянието на нещата. Представено е възникването на оценката в познавателната дейност на човека, представени са мнения на различни автори за оценъчното значение (Арутюнова 1988, Вольф 2002 и др.), коментирани са елементите на оценъчното изказване според различни изследователи (Романова 2008, Погорелова, Яковлева 2017,

Волф 2002, Соловьева 2014 и др.), както и мненията за водещата роля на емоционалния или на рационалния аспект на оценката, тъй като това е важно за дефинирането на дубитатива като вид негативна субективна оценка на говорещия/пишещия.

За целите на настоящото изследване е важно да се обсъди не само понятието *оценка*, но и понятията *емотивност* и *емоционалност*, тъй като субективната недоверчива оценка на говорещия субект за информацията в предаваното чуждо изказване често е съпътствана с негативна емоционална реакция. Коментира се обвързването между емотивността и оценъчността, дефинира се разликата между емоционалност и емотивност, представя се лингвистичното виждане за емотивността и нейното изразяване. Несъмнено употреби на дубитативните форми представляват езикови средства за изразяване на емотивност.

3. Контекстуални реализации на дубитатива (семантични нюанси)

Дубитативните глаголни форми в съвременния български език в зависимост от контекста и ситуацията могат да конкретизират инвариантното значение чрез появата на различни семантични нюанси. Несъгласието, съмнението в достоверността на предаваното чуждо изказване, резервираността към неговата надеждност могат да се реализират в широк континуум с полюси относително неекспресивно съмнение и емоционално маркирано категорично отхвърляне (иронично, саркастично) на достоверността на чуждото изказване. В тази част се представят някои значими контекстуални реализации, като те не могат да бъдат крайно множество, защото всяка употреба на дубитатива може да добави нов нюанс.

3.1. Неекспресивно съмнение в евентуалното извършване на действието в чуждото първично изказване

(1) *Един малък епизод от моя личен живот. В Търново през лятото на 1877 год. Ст. Стамболов [147] ме запозна с един свой влашки „приятел“. Дядо Желю се казваше, известен тогаз хайдут-войвода. Срегнахме го на Баждарлъка. Стамболов го спря, попита го за здравето му, кога е пристигнал и какво мисли да прави. Разправя дядо Желю, че събирал чета и с нея щял бил да отиде къде Кесарово, където се били появили турци башибозуци. (Д. Ганчев, <http://macedonia.kroraina.com/dgs/dgs.htm#7>) (12.07.2021 г.)*

3.1. Експресивна негативна оценка за действието от чуждата информация поради неговата ненавременност, неизпълнимост, неефективност, безсмисленост, неоснователност, неприемливост

До всички рибари!

Гледах в новините някаква важна госпожа от МОСВ, която не знаела точно колко били язовирите. Щяла била тепърва да прави регистър, ама дали ще смогне преди топенето на снеговете - не е ясно. (<http://www.odit.info/?s=6&i=266581&f=4>) (14.07.2021 г.)

Идва една вечер чичката от тази компания и ми обяснява надълго и нашироко как тяхната била най-евтината, с най-много опции и дъра-бъра. Подивях! Едно, че печак в момента курабийки, и второ 10 пъти (цифром и словом) му плюя в ушите, че ние имаме най-евтината застраховка, а той - Не, та НЕ! Щял бил да ни даде 10 евро само да ни бил сметнел нашата и тяхната. (<https://www.bgamma.com/?topic=149783.45>) (15.07.2021 г.)

3.3. Несъгласие с чуждо предложение, настояване, заповед

И аз идвам точно от доки ... Нещо ме смоталеви за болничния - да ми бил пуснел 45-дневния 1 седмица по-рано - казах му че не искам така ... (<http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=616335.515;wap2>) (15.07.2021 г.)

3.4. Препредаване на неистинни твърдения

Та нали вий, господин Кишелски, през 1867 година и 1868 година ми препоръчахте генерал Черняева, че бил добър и желаел да помогне на българите? А ето сега излиза друго. На това генерал Кишелски ми обясни, че уж генерал Черняев си бил изменил възгледовете спрямо българите. Прекъснахме разговора. (П. Хитов, БНК)

3.5. Недоумение от несъстоятелността на твърденията и въпросите

Та, я сега съм те хванала да попитам, защо пее толкова рано? Спи и пее, защото нали кокошките не виждат в тъмното... Или греша?

Автор *Mila06 (ветеран)*

Публикувано *19.06.13 14:39*

Що бил кукуригал рано петелът!? Ми такъв му е биоритъмът ве... биологичния му часовник е такъв - заспива по здрач и се буди в първото развиделяване... забравила ли си, че към 4.00 сутринта има леко развителяване, после отново всичко утихва и между 5-6 пуква зората... и как щял бил да пее спейки... абсолютно си е събуден той... нали затуй се казва "ранобуден петел"... (<http://clubs.dir.bg/showflat.php?Board=fifty&Number=1952869328&page=&view=&sb=&part=all&vc=1>) (14.07.2021 г.)

3.6. Неодобрение и отхвърляне на въображаемо, но възможно чуждо изказване

Винаги когато се е отваряла допълнителна работа, която да ми даде шанс да добавя нещо към доходите си, съм я приемала, независимо дали е "престижна", лека-мека-уютна и т. н. И даже съм се гордяла с това, а не ме е било срам, че комшиищата щяла-била да каканиже зад гърба ми "и тя за к'во учи толкова - да ниже кошници". (<http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=559236.315>) (15.03.2015 г.)

3.7. Неприемане на чуждо настояване с израз на досада

Моят личен психоаналитик Джеймс от сутринта ме е заврънчал да съм се бил опитал! Да съм бил направел усилие! – (<http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/prose/1558-2012-04-13-09-12-59>) (14.07.2021 г.)

3.8. Отхвърляне с ирония на реализируемостта на действието в чуждото изказване

Партията на новия политик щяла била да замени СДС, привидя ѝ се на Весела Драганова. (<https://bg-bg.facebook.com/MediaClubZ/posts/566065933498212>) (14.07.2021 г.)

3.9. Съмнение в искреността на автора на първичното изказване

sarina10: Сега се държа окей, правя и тук там комплименти, оня ден и се обадох извън даскало и после каза, че не е очаквала. Говорихме си, аз имам повод да празнувам, каза, че щяла била да се радва ако я покана. Мисля да го направя и да разбера кво става (<http://pickup-project.net/forum/index.php?topic=5095.0;wap2>) (14.07.2021 г.)

3.10. Несъгласие с чужда оценка и дистанциране от нея

Щял си бил да подбудиш вярващите да не стъпват на богослуженията му, това щяло да го остави като риба на сухо, щото не виреел там, където нямало кой да го гледа... Ти си бил „Амбара от Пловдив”, не съм ли те бил знаел? Ако не съм знаел, да съм бил разпитал... (http://le-mousquetaire.blogspot.com/2013/07/blog-post_6657.html) (10.10.2015)

3.11. Отхвърляне на несправедливо обвинение

Ми ей така, викат ме до патрулката, казват че ще ми пишат акт, взимат ми книжката И талона и ми четат конско, щял съм бил да сгазя колегата им и т.н., което не е така защото не съм карал бързо, а просто набих спирачки пред катаджията, който се уплаши. (<http://www.renault-bg.com/smf/index.php?topic=164858.0>) (14.07.2021 г.)

3.12. Негодувание или възмущение от отправена закана или заплаха

*Този път ще отида и ще подам жалба в районния съд за психически тормоз и да и забранят да ме доближава. Тя щала да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът и изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. **Била съм крадяла, щяла била да дойде с полиция и да влезела с вратата в нас. Хора, това е жена на 65 години** *напълно с разума си.* (<http://www.zachatie.org/forum/index.php?topic=48188.msg940164#msg940164>) (15.06.2021 г.)*

3.13. Иронични употреби на дубитатива

Главният прокурор заговори за медийните изяви и разпитите на Румяна Ченалова. Пак щели да я разпитват. И, о, небеса, Делян Пеевски също щял бил да бъде разпитван, ти да видиш, като свидетел. (<http://www.bgsniper.com/action/7000-1>) (14.07.2021 г.)

3.14. Гневно възмущение с елементи на саркастично изобличение

*Чухте какво била казала Мутрата-Премиер вчера, нали? Каква наистина безмерна наглост, представяте ли си: **щели сме били догодина да не сме вече най-бедните в Европа, а дотогава, догодина, щели сме били да се възвисим дотам, че да сме, предполагам, предпоследни по бедност!** (<https://aigg.wordpress.com/2012/09/07/>) (14.07.2021 г.)*

3.15. Дистанциране от собствено изказване

*Казах му, че Иван бил взел книгата, и не му я дадох (Герджиков 1984: 17)
И му разправам, че уж съм щял бил да ходя с нашите, та затова нямало било да отида с него. (Собствена база данни с устна комуникация.)*

3.16. Кратко обобщение

В тази част са представени контекстуални реализации на дубитатива, като се следва логиката от изказване без подчертана емоционално-експресивна оценка до изказване с дубитатив, в което се представя гневно изобличение със саркастичен елемент. Тези контекстуални употреби оформят, както се вижда един широк континуум на изразяване на резервираност на актуалния пишещ/говорец към информацията в чуждо субстратно изказване. Разбира се, че пълна изчерпателност не може да се търси, тъй като контекстът създава необозрими вариации. Все пак обаче може да се обобщи, че в континуума от емоционално-експресивни употреби на дубитатива в

единия край се позиционира слабото колебанието, подозрението, неекспресивното съмнение, а в другия край – възмущението, гневното изобличение, ироничното или саркастичното отхвърляне на достоверността. Обединяващото между изброените употреби е видът епистемична оценка на говорещия за достоверността/надеждността на опосредстваната информация.

4. Типологически аспекти

Основната задача на настоящата част е да се представят и коментират данни за граматически средства за изразяване на дубитативност в различни езици. А това предполага да се потърсят типологически и частноезикови трудове, в които дубитативът се свързва или с модалността, или с евиденциалността, или и с двете. Подобна задача е обоснована, тъй като чрез съпоставките на езици, в които съществуват граматически средства за дубитативност, може да се потърси мястото на българския дубитатив в типологически план.

В тази подчаст се разглеждат данни от типологическия труд на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004), като се търси дали има типове езици според класификацията на авторката, в които дубитативът е или епистемично разширение (вид употреба) на косвен евиденциал, или самостоятелна категория. Според Ал. Айхенвалд при тип А1 няма дубитативни употреби, но при системи от типа А2 се откриват три език/диалекта, в които съществува дубитативно наклонение, различно от евиденциалността (James, Clarke, MacKenzie 2001, James 1984). Към А2 са присъединени албанският и турският език. На турския език се отделя по-голямо внимание, като се съпоставят виждания за семантиката, формалното изразяване и граматическия статут на евиденциалността (Gül 2006, 2009, 2017, Meydan 1996, Kerimoğlu 2010, Баджанлы 2007, Ótrott-Kovács 2021, Герджиков 1984, Ницолова 2008, Нинова 2016). Представят се основно два вида виждания: за двучленна и за тричленна организация на евиденциалността в турския език. Те се различават по това, че при виждането за тричленен характер дубитативът се възприема като отделна евиденциална субкатегория.

Също така в тази подчаст се разглеждат езици с четиричленна евиденциална категория, в която Айхенвалд смята, че може косвени евиденциали да имат дубитативни употреби, напр. в тариана, пиапоко, бела кула. Авторката повдига въпроса дали въобще дубитативът може да има статуса на евиденциал, или това е само евиденциална стратегия (Aikhenvald 2004: 110).

Българският език е доказателство за това, че дубитативът може да бъде евиденциална субкатегория, а не само употреба на някой от косвените евиденциали или отделна категория, изразяваща съмнение и недоверие. Трябва да бъде направено уточнението, че в българския език дубитативът изразява резервираност, съмнение, недоверие към информацията в чуждо първично изказване, а не съмнение въобще. В този случай дубитативът заедно с индикатива, конклузива (инференциала) и ренаратива изграждат четиричленната евиденциална глаголна категория в българския език. За съжаление, в типологическото изследване на А. Айхенвалд българската евиденциална система е представена неправилно като двучленна от типа А1 или А2.

5. Дубитативът в българската евиденциална система

5.1. Някои мнения

Анализират се мненията за граматическия статут и формите на дубитатива в българския език, налични в българистичната лингвистика (Трифонов 1905, Андрейчин 1938/1976, Дѣмина 1959, Маслов 1981, Пашов 1999, Стоянов 1980, Герджиков 1984, Александров 1985, Ницолова 2007, 2008, Търпоманова 2016, Guéntcheva 1996, Герджиков 1984, Нинова 2016, Конедарева 2015, Макарцев 2014, Куцаров, Ив. 2007, Молошная 1995, Aronson 1967). Както става ясно от прегледа на мненията (които не са толкова многобройни, както напр. за преизказването или конклузива), дубитативните глаголни форми се разглеждат в българистичната лингвистика като:

- варианти на преизказните (емфатични, за по-силно преизказване, двойнопреизказни), като преизказните форми се приемат като наклонение или самостоятелна категория;
- преизказни форми на умозаключителното наклонение;
- самостоятелна субкатегория в рамките на глаголна категория, различна от наклонението, наричана *модус на изказването на действието, евиденциалност, медиатив* и др.;
- като несъщинска евиденциалност (т.е. глаголна категория с епистемичен характер) или явление от периферията на евиденциалността.

В тази работа се следва виждането, че дубитативът в българския език представлява субкатегория в рамките на глаголната категория евиденциалност. Той е един от трите косвени евиденциала заедно с конклузива и ренаратива. От гледна точка на теорията на граматическите опозиции той е семантично най-натовареният член на категорията. Приемаме възгледите на Г. Герджиков, че семантичният инвариант на дубитатива се изгражда от признаците [+преизказност] и [+субективност]. Дубитативът се противопоставя на ренаратива по признака субективност при обща маркираност по признака преизказност, а въз основа на общия признак субективност дубитативът се противопоставя на конклузива по своята маркираност по признака преизказност.

Необходимо е обаче да бъде разгледани особеностите на признака субективност, който при конклузива и при дубитатива придобива специфични конкретизации. При конклузива той се конкретизира до субективно изказване въз основа на собствен извод, заключения, обобщение, умозаключение, докато при дубитатива субективността се изразява в резервираност към предаваното чуждо изказване и негативно субективно отношение към него. Основанията за това негативно субективно отношение и резервираност от страна на актуалния говорещ може да бъдат различни, както става ясно от частта тук, в която се разглеждат някои контекстуални реализации на дубитатива. Именно въз основа на представените употреби, които обхващат широк кръг от варианти на негативна епистемична оценка на чуждо съобщение (съмнение в достоверността на първично чуждо изказване, съмнение в реализируемостта на действието в несобствено съобщение, несъгласие с чуждо предложение или настояване, отхвърляне на несправедливо обвинение, несъгласие с чужда оценка, дистанцираност от чуждо изказване, негодувание и възмущение от чуждо изказване и мн. др.), тук се предпочита терминът резервираност, а не недоверие, тъй като резервираност обхваща по-успешно контекстуалните реализации. Разбира се, възможно е да се дефинира и недоверие в широк смисъл, така че да обхване сочените употреби. Това е въпрос на терминологично предпочитание, което обаче трябва да се основава на висока степен на съответствие на термина с изразяваната граматическа семантика.

5.2. Перцепцията на степените на достоверност, изразявани с евиденциални форми в българския език

В тази част отново се повдига въпросът за отношението между евиденциалността и епистемичната модалност във връзка с полемиката дали българската евиденциална система е модална, или не. В предходни части обърнахме внимание на този въпрос, а тук ще се концентрираме върху перцепцията на евиденциалите. Настоящото изследване на степените на достоверност, изразявани с четирите евиденциала в българския език, при перцепция бе инспирирано от две публикации на Ст. Фитнева (Fitneva 2001, 2008). В настоящата част се разглеждат критично експериментите на Ст. Фитнева, като се подчертава, че в експерименталните текстове е използван умозаключителен аорист, съвпадащ с индикативния перфект без контекстът да оразличи формите, което компрометира цялото проучване. На критичен анализ са подложени и теоретичните виждания на авторката за признаците, които изграждат категорията, която не е назована от авторката като евиденциалност. Що се отнася до дубитатива, Фитнева го характеризира като препредаване на инференция (*report of inference*), което не отговаря на езиковата действителност.

Проведеният от нас експеримент не е сред деца на 6 и 9-годишна възраст, а сред студенти хуманитаристи, преди те да изучават категорията евиденциалност.

Цели. Основната цел на проведения от нас експеримент е да се потърси отговор на въпроса дали индикативът, конклузивът, ренаративът и дубитативът в съвременния български език са в йерархични отношения в зависимост от достоверността на изказването при перцепция. Втората цел (несъмнено свързана с първата) е да се изследва дали признаците *преизказност* и *субективност* също се намират в йерархия по изразяваната достоверностна оценка от гледна точка на възприемащия изказването. Реализацията на двете цели ще даде информация и за евентуалната йерархична подредба на трите косвени евиденциала според оценките на възприемащите за тяхната достоверност. Отново подчертаваме, че се интересуваме от перцепцията на изказванията с евиденциални форми, а не от позицията на говорещия.

Участници. В експеримента взеха участие 171 студенти от хуманитарни специалности: 34% от българска филология, 16% от руска филология, 17% от източните филологии, 6% логопедия, 22% от педагогически специалности и 5% от други филологически специалности (немска, английска филология). Анкетираните жени са 88%, а мъжете са 12%. Всички анкетирани лица са носители на българския език като първи.

Подготовка, емпирични материали и провеждане на изследването. В проведения от нас експеримент избрахме анкетният материал да съдържа една история, в която **A** задава въпрос на **B** и **C** за мястото, на което ще бъдат приятелите му **D** и **E** (вж. Q1 – Първи въпрос). Този избор показва близост с първия експеримент на Ст. Фитнева (Fitneva 2001, 2008).

Напълно целенасочено е избрано **A** да търси двама души, за да бъдат отговорите на **B** и **C** в мн.ч., тъй като смятаме, че при слухова перцепция формата за мн.ч. *са* е по-отчетлива от формата *е* за ед.ч. Когато подготвихме текстовете за експеримента съзнателно не включихме евиденциални форми за аорист в изказванията на **D** и **E**, както е в експериментите на Ст. Фитнева (Fitneva 2001, 2008), защото конклузивният аорист съвпада с индикативния перфект. Подбрахме бъдещи евиденциални форми, макар че евиденциалните форми в косвените евиденциали за бъдеще време съвпадат с евиденциалните форми на бъдеще време в миналото. Това обаче е темпорално различие, а не като в експериментите на Фитнева разлика в евиденциалната принадлежност.

Изготвихме шест варианта на експерименталния материал, за да могат да се противопоставят един на друг четирите евиденциала, напр. в Q1 в отговорите на двамата участници

противопоставянето е между ренаративните и конклузивните форми. Въпросът, който се задава на анкетираните и при шестте варианта, е: „На кого е повярвал Иван?“.

Q1. Иван решава да потърси приятелите си Стефан и Александър, за да разбере къде ще ходят утре сутринта. Среща Мартин и го пита знае ли къде ще ходят Стефан и Александър утре сутринта. Мартин отговаря:

– Щели да ходят на игрището.

Иван продължава пътя си и среща Калоян.

И него го пита дали знае къде ще ходят Стефан и Александър утре сутринта. Калоян отговаря:

– Щели са да ходят на плуване.

На кого е повярвал Иван?

Анкетата беше проведена онлайн чрез изпращане на линк към свободно достъпната платформа *Qualtrics*. На всеки анкетиран се дава достъп само до един от шестте варианта, за да се избегне евентуално влияние на отговорите на един въпрос върху отговорите на другите въпроси. Програмата сама избира въпроса за всеки респондент, което предопределя и факта, че отговорите на шестте варианта не са абсолютно еднакъв брой.

Резултати и анализи. В първия вариант (v1 – противопоставяне преизказни : конклузивни форми) са взели участие 25 анкетирани. От Граф. 1 става ясно, че 48% са сметнали като по-достоверно изказването с ренаративни форми, а 52% – с конклузивни. Тези резултати дават основание да се приеме хипотезата, че при въпрос за локализация на действието признаците *преизказност* и *субективност* не могат да бъдат йерархизират според перцепцията на слушащия. Следователно не може да се твърди според резултатите, че признакът *препредаване на чужда информация* води до по-ниска или по-висока оценка за достоверност в сравнение с признака *субективно умозаключение, извод, твърдение*. Тези данни не съответстват на резултатите от първия експеримент на Ст. Фитнева (Fitneva 2001). В оценяването на втория вариант, при който се противопоставят преизказни и дубитативни форми, са взели участие 32 души. От тях 78.1% са посочили като по-достоверно изказването с ренаратив, а 21.9% изказването с дубитатив. Стандартното отклонение е 0.41234. Тъй като се противопоставят ренаративни и дубитативни форми – и двете маркирани по признака *преизказност*, евентуалната им йерархия по достоверност може да се базира на немаркираността/маркираността по признака *субективност*. При третия вариант, при който се противопоставят конклузивни и дубитативни форми, са получени 27 отговора. Конклузивните и дубитативните форми са маркирани по признака *субективност*, но конклузивът за разлика от дубитатива не е маркиран по признака *преизказност*. От 27-те респонденти 63% биха повярвали на изказването с конклузив, а 37% на изказването с дубитатив. При вариант 2. противопоставянето е преизказни : дубитативни форми, а пропорцията е 78.1% : 21.9%. При третия вариант противопоставянето е конклузивни : дубитативни форми, а пропорцията е 63% : 37%. Тези данни дават основание да се каже, че достоверността дистанция между преизказните и дубитативните форми е по-голяма отколкото достоверността дистанция между конклузивните и дубитативните форми. Четвъртият вариант противопоставя индикативни и преизказни форми. Индикативните форми са възприети като по-достоверни от преизказните форми – 87.5% са предпочели индикативните форми, а само 12.5% са избрали като по-достоверни преизказните форми. При петия вариант се противопоставят индикативни и конклузивни форми. Индикативните форми са повярвали 89.3% от анкетираните, дали отговори на този вариант, а на конклузивните форми са се доверили 10.7%. Данните говорят, че между индикатива и конклузива съществува ясна

достоверностна дистанция. Не е изненадващо, че на изказването с индикатив са повярвали 85.2% от отговорилите на този вариант, а на дубитатива – 14.8%.

Получените и коментирани данни потвърждават, че достоверностна йерархия между четирите евиденциала съществува. При нея индикативните форми при перцепция винаги се възприемат като най-достоверни в съпоставка с всеки от трите косвени евиденциала. По-сложен обаче е въпросът за йерархичните отношения между косвените евиденциали – конклузива, ренаратива и дубитатива.

Данните от анкетата дават основание да се реализира и втората цел – търсене на отговор на въпроса дали признаците *субективност* и *преизказност* се намират в субординация по достоверност при перцепция на текст. Отговорът, до който достигнахме според данните от настоящата анкета, е отрицателен. Той обаче трябва да бъде верифициран в национално представително изследване. Данните ни не отговарят и на резултатите от първия експеримент на Ст. Фитнева (Fitneva 2001). Авторката се стреми да докаже, че при въпрос, свързан с мястото на действието, анкетирани ще се опират върху начина на възприемане на информацията – чрез перцепция или по когнитивен път (чрез инференция). Настоящият експеримент опровергава тези виждания.

Фактът, че при настоящия експеримент данните говорят за липса на йерархия по достоверност при перцепция между ренаративните и конклузивните форми, поставя обаче един съществен въпрос, отнасящ се до организацията на категорията евиденциалност. И конклузивът, и ренаративът са единично маркирани евиденциали, макар и обратно – конклузивът е маркиран по *субективност*, но не и по *преизказност*, а ренаративът е маркиран по *преизказност*, но не и по *субективност*. Какво място тогава може да им се присъди в организацията на евиденциалността. Ръководим се от виждането на Г. Герджиков, което изказахме по-горе, че не само между членовете на една опозиция съществува субординация, не само между граматичните категории съществува йерархия (едни са по-базисни от други), но и между опозициите в една категория се наблюдават неравноправни отношения (Герджиков 1984: 27–29). Данните от настоящия експеримент не дават основания да се каже, че съществува йерархия по достоверност между ренаратива и конклузива. Данните от историческия развой на категорията също не могат да разрешат този въпрос, тъй като ренаративът и конклузивът възникват не последователно, напр. първо да възникне ренаративът, а после конклузивът въз основа на друг признак, а от разделянето на синкретичния признак *опосредстваност на информацията* на два (*преизказност* и *субективност*) (Герджиков 1984: 29). Несъмнено трябва да се има предвид и съпадението на ренаративните и конклузивните форми в 1 л. и 2 л., ед.ч. и мн.ч. А и в езици с два евиденциала – директен и индиректен, индиректният евиденциал има и ренаративни, и конклузивни употреби. Единствено бихме могли да се облегнем на факта (а той е резултат от изследователска интуиция и нестатистически наблюдения), че ренаративът се употребява по-често от конклузива, което може да се тълкува и като йерархична подредба между признаците *преизказност* и *субективност*.

Трета глава. Формалната парадигма на дубитатива

В тази глава се разглежда формалната парадигма на българския дубитатив в деятелен и в страдателен залог. Целта е да се изяснят процесите на формообразуване, като се съпоставят съществуващите мнения, да се разгледат причините за наличието на съвпадение на дубитативни форми за всяко директно и съответното му индиректно време, както и за съвпадения между дубитативни и ренаративни форми, да се коментира съществуването на празни клетки в парадигмата на дубитатива, да се изследва проблемът за наличието на варианти при отрицателните дубитативни форми на следходните времена, а не на последно място по важност да се представят и анализират важни от типологическа гледна точка индекси за степен на композираност, аналитизъм, синтетизъм и маркираност с граматическата информация, приложени към българския дубитатив.

1. Парадигмата на дубитатива

1.1. Формообразуване и вариантност

На пръв поглед парадигмата на българския дубитатив изглежда ясна, особено ако се представят само положителните форми. Но още повдигането на въпроса за механизма на формообразуване очертава първия проблем: дали дубитативните форми се образуват от конклузивните чрез преизказване на спомагателния глагол съм и изпускане на е и са в 3 л. ед.ч. и мн.ч. (*четял съм : четял съм бил, четял си : четял си бил, четял е : четял Е бил*) (срв. Герджиков 1984: 40–42), или чрез прибавяне към преизказните форми на още едно минало свършено деятелно причастие на спомагателния глагол съм (*бил, -а, -о, -и*) с изключение на случаите, в които то е налично – при преизказния перфект и преизказния плусквамперфект, които съвпадат (срв. Ницолова 2008: 370). Ако се приеме второто мнение, това би означавало, че именно прибавеното причастие *бил, -а, -о, -и* е носител в семантичен план на субективната епистемична оценка (резервираност). Всъщност *бил* представлява преизказна форма на *съм* в 3 л., ед.ч., а приемането на възгледа, че дубитативът се получава от ренаратива с добавяне на още една преизказна форма на *съм* не може да опише адекватно семантичния компонент при формообразуването. Противно на това първото виждане за формообразуването съответства на семантичния аспект на този процес – от субективно маркирана евиденциална форма (конклузива) чрез преизказване на спомагателния глагол се получава форма, изразяваща субективно маркирано преизказване, и по-точно – изразяваща резервираност към предаваната чужда информация. Именно поради съответствието между формообразователния процес и семантичния компонент при този процес предпочитаме първото мнение за формообразуването на дубитативните форми.

Схема 1. Процеси на формообразуване на дубитатива в българския език

С цел изясняване на вариантността в парадигмата на българския дубитатив се разглежда от теоретична гледна точка понятието *вариантност на формално равнище*. Съпоставят се вижданията на различни автори (Валгина 2001, Жукова 2006, Смирнов 2010, Плунтян 2011, Даниэль, Плунгян 1996, Димитрова 1994, Димитрова 2001, Labov 1966/2006, 1972, Tagliamonte 2006, Станчева 2018), които засягат отделни аспекти на вариантността и нейната кодификация.

След обстояни проучвания на употребите на дубитатива в източниците, с които се работи в настоящия труд, се извеждат следните видове вариантност:

А) Вариантност при дубитативни форми, обусловена от наличието на вариантност при конклузивните и ренаративните форми. Този подвид вариантност се наблюдава при отрицателните дубитативни форми в 1 и 2 л., ед.ч. и 1 и 2 л., мн. ч. на бъдеще време и бъдеще време в миналото от типа *нямало съм бил да чета : нямало било да чета*.

Б) Вариантност при положителните дубитативни форми поради формообразуване със спомагателни глаголи *съм* или *бъда*. Този подвид вариантност се наблюдава във всички положителни дубитативни форми за бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото, както вариантност във всички положителни дубитативни форми за страдателен залог на следходните времена, тъй като употребата на *съм* или на *бъда* е формообразователна особеност, която води началото си от индикативните форми.

В) Комбиниране между 2 вида вариантност: обусловена от наличието на варианти в отрицателните конклузивни и ренаративни форми, което води до наличието на дубитативни варианти, съдържащи преизказни форми на *няма* със спрегнат глагол *съм* в 1 и 2 л., ед.ч. и 1 и 2 л., мн.ч. (*нямало съм/си/сме/сте + бил, -а, -о, -и + да + съм/бъда//си/бъдеш//сме/бъдем//сте/бъдете + аористно деятелно причастие*), или на дубитативни варианти, съдържащи безлична форма преизказна форма на *няма*, оформена в 3 л., ед. ч., ср. р. *нямало било (нямало било + да + съм/бъда//си/бъдеш//сме/бъдем//сте/бъдете + аористно деятелно причастие)*, и на вариантност, обусловена на употребата на *съм* или на *бъда*. Тази комбинирана вариантност се наблюдава в отрицателните дубитативни форми за 1 л. и 2 л., ед.ч. и 1 л. и 2 л., мн.ч. за бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото, както и в отрицателни дубитативни форми за 1 л. и 2 л., ед.ч. и 1 л. и 2 л., мн.ч. за всички следходни времена.

Г) Вариантност поради възможност на образуване на отрицателните дубитативни форми за бъдеще време и бъдеще време в миналото, както и на бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото не с форми на *няма*, а с отрицателна частица *не*.

Д) Вариантност в 3 л. ед.ч. и мн.ч. на отрицателните форми на следходните времена в деятелен и страдателен залог, породена от това, че формата *бил* може да се съгласува в 3 л., ед.ч. по род и число (*бил, била, било*), а в 3 л., мн.ч. да се съгласува по число (т.е. *били*) или да бъде в безличната форма *било* и в ед.ч., и в мн.ч. (напр. *нямало бил, -а, -о да чете : нямало било да чете, нямало били да четат : нямало било да четат* и т.н.).

В работата се предлага следната парадигма на дубитатива в съвременния български език при отчитане на установените типове вариантност.

Таблица 1. Дубитативни форми в деятелен и в страдателен залог

Времена	Дубитативни форми в актив	Дубитативни форми в пасив
Сегашно време	Ед.ч.	Няма
Имперфект	1 л. бил, -о, -а съм четял, -а, -о 2 л. бил, -а, -о си четял, -а, -о,	

	<p>3 л. бил, -а, -о четял, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. били сме четели</p> <p>2 л. били сте четели</p> <p>3 л. били четели</p> <p>Ед.ч.</p> <p>1 л. не съм бил, -а, -о четял, -а, -о</p> <p>2 л. не си бил, а, -о четял, -а, -о</p> <p>3 л. не бил, -а, -о четял, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. не сме били четели</p> <p>2 л. не сте били четели</p> <p>3 л. не били четели</p>	
Аорист	<p>Ед.ч.</p> <p>1 л. бил, -а, -о съм чел, -а, -о</p> <p>2 л. бил, -а, -о си чел, -а, -о</p> <p>3 л. бил, -а, -о чел, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. били сме чели</p> <p>2 л. били сте чели</p> <p>3 л. били чели</p> <p>Ед.ч.</p> <p>1 л. не съм бил, -а, -о чел, -а, -о</p> <p>2 л. не си бил, -а, -о, чел, -а, -о</p> <p>2 л. не си бил, -а, -о чел, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. не сме били чели</p> <p>2 л. не сте били чели</p> <p>3 л. не били чели</p>	
Перфект	Няма форми	
Плусквамперфект		
Бъдеще време	<p>Ед.ч.</p> <p>1 л. щял, -а, -о съм бил, -а, -о да чета</p> <p>2 л. щял, -а, -о си бил, -а, -о да четеш</p> <p>3 л. щял, -а, -о бил, -а, -о да чете</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. щели сме били да четем</p> <p>2 л. щели сте били да четете</p> <p>3 л. щели били да четат</p> <p>Ед.ч.</p> <p>1 л. нямало съм бил, -а, -о да чета нямало било да чета не съм бил, -а, -о щял, -а, -о да чета</p> <p>2 л. нямало си бил, -а, -о да четеш нямало било да четеш не си бил, -а, -о щял, -а, -о да четеш</p> <p>3 л. нямало бил, -а, -о да чете нямало било да чете не бил, -а, -о щял, -а, -о да чете</p> <p>Мн.ч.</p>	<p>Ед.ч.</p> <p>1 л. щял, -а, -о съм бил, -а, -о да съм/бъда мит, -а, -о</p> <p>2 л. щял, -а, -о си бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о</p> <p>3 л. щял, -а, -о бил, -а, -о да е/бъде мит, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. щели сме били да сме/бъдем мити</p> <p>2 л. щели сте били да сте/бъдете мити</p> <p>3 л. щели били да са/бъдат мити</p> <p>Ед.ч.</p> <p>1 л. нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда мит, -а, -о</p>
Бъдеще време в миналото		

	<p>1 л. нямало сме били да четем нямало било да четем не сме били щели да четем</p> <p>2 л. нямало сте били да четете нямало било да четете не сте били щели да четете</p> <p>3 л. нямало били да четат нямало било да четат не били щели да четат</p>	<p>нямало било да съм/бъда мит, -а, -о не съм щял, -а, -о бил, -а, -о да съм/бъда мит, -а, -о</p> <p>2 л. нямало си бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о нямало било да си/бъдеш мит, -а, -о не си щял, -а, -о бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о</p> <p>3 л. нямало бил, -а, -о да е/бъде мит, -а, -о нямало било да е/бъде мит, -а, -о не щял, -а, -о бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о</p>
Бъдеще предварително време	<p>Ед.ч.</p> <p>1 л. щял, -а, -о съм бил, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о</p> <p>2 л. щял, -а, -о си бил, -а, -о да си/бъдеш чел, -а, -о</p>	3 л. нямало бил, -а, -о да е/бъде мит, -а, -о нямало било да е/бъде мит, -а, -о не щял, -а, -о бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о
Бъдеще предварително време в миналото	<p>3 л. щял, -а, -о бил, -а, -о да е/бъде чел, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. щели сме били да сме/бъдем чели</p> <p>2 л. щели сте били да сте/бъдете чели</p> <p>2 л. щели били да са/бъдат чели</p> <p>Ед.ч.</p> <p>1 л. нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о нямало било да съм/бъда чел, -а, -о не съм бил, -а, -о щял, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о</p> <p>2 л. нямало си бил, -а, -о да си/бъдеш чел, -а, -о нямало било да си/бъдеш чел, -а, -о не си бил, -а, -о щял, -а, -о да си/бъдеш чел, -а, -о</p> <p>3 л. нямало бил, -а, -о да е/бъде чел, -а, -о нямало било да е/бъде чел, -а, -о не бил, -а, -о щял, -а, -о да е/бъде чел, -а, -о</p> <p>Мн.ч.</p> <p>1 л. нямало сме били да сме/бъдем чели нямало било да сме/бъдем чели не сме били щели да сме/бъдем чели</p> <p>2 л. нямало сте били да сте/бъдете чели нямало било да сте/бъдете чели не сте били щели да сте/бъдете чели</p> <p>3 л. нямало били да са/бъдат чели нямало било да са/бъдат чели не били щели да са/бъдат чели</p>	<p>Мн.ч.</p> <p>1 л. нямало сме били да сме/бъдем мити нямало било да сме/бъдем мити не сме щели били да сме/бъдем мити</p> <p>2 л. нямало сте били да сте/бъдете мити нямало било да сте/бъдете мити не сте щели били да сте/бъдете мити</p> <p>3 л. нямало били да са/бъдат мити нямало било да са/бъдат мити не щели били да са/бъдат мити</p>

Преди подробното разглеждане и онагледяване с множество примери на видовете вариантност се изясняват вижданията ни по няколко проблема, свързани с обхвата на дубитативната парадигма. Посочва се, че от теоретична гледна точка не са невъзможни дубитативни форми за синтетичния кондиционал (*ядвал бил*), но в действителност такива форми не бяха открити в процеса на събирането на базата данни по настоящото изследване.

Коментира се въпросът дали конструкции от типа *да съм бил отидел* представляват дубитативни императивни форми и се аргументира виждането, че това са *да*-конструкции със сегашно време, с които може да се предават дубитативно императивни форми, *да*-конструкции с императивно значение, сегашни и бъдещи форми с императивен нюанс. Представят се вижданията на различни автори по въпроса за аналитичния кондиционал (Куцаров, К. 2002, Куцаров, Ив. 2007: 314–315, Чакърва 2003, Козинцева 1994, Дѐмина 1959, Ницолова 1984, 2008). Не се приемат като дубитативни императивни форми и конструкциите от следните видове: *нека съм бил пишел, нека си бил пишел, нека бил пишел* и под., *да съм бил пишел, да си бил пишел, да бил пишел* и под., *нека да съм бил пишел, нека да си бил пишел, нека да бил пишел, да съм бил пишел, дано да съм бил пишел* и под. Такива конструкции действително съществуват, но според защитаваното виждане те не са дубитативни повелителни, а конструкции с частица и дубитативно сегашно време, тъй като невинаги (не във всички лица и при всички употреби) изразяват императивност.

1.2. Употреби на дубитативните варианти

В тази част се търсят реални употреби на съдържащите се в Таблица 1 дубитативни варианти в собствената база данни, в четирите езикови корпуса (БНК, БНРК, КБПЖР, Парламентарен корпус), у други автори и в интернет. Реалните употреби дават насока при вземането на решения за продуктивността на употребата на вариантите форми. Трябва да се има предвид, че изводите за „виталността“ на вариантите важи не изцяло за българския език, а за данните, с които се работи в това изследване, тъй като не е възможно да се извлекат всички възможни срещания.

Много подробно и с богат набор от конкретни примери се онагледяват петте вида вариантност в парадигмата на дубитатива в съвременния български език.

2. Бипартиципанти, бидетерминанти и други съвпадения на форми

2.1. Бипартиципанти

Ако парадигмата на дубитатива бъде разгледана на фона на парадигмите на другите два косвени евиденциала (конклузива и ренаратива), ще бъдат открити случаи на съвпадение на форми. От значение за изясняване на особености на парадигмата на дубитатива в тази подчаст е съвпадението на дубитативния аорист (*бил съм чел, бил си чел, бил чел*) и съвпадащите от своя страна ренаративен перфект и плюсквамперфект (*бил съм чел, бил си чел, бил чел*). Съвпадението важи както за положителните, така и за отрицателните форми.

Причините за описаното съвпадение на дубитативни и ренаративни форми с различна темпорална принадлежност са свързани с първоначалния тласък при възникването на евиденциалността – транспозиция на индикативния перфект на базата на неговите несвидетелски и наративни употреби (въз основа на последиците от действието се реконструират несвидетелски събития) в полето на индикативния аорист (вж. у Герджиков 1984: 256–257). Тази транспозиция води до това, че в етапа, в който евиденциалната категория съдържа един непосредствен и един опосредствен (косвен) евиденциал, изразяващ и конклузивни, и ренаративни значения (първа фаза на първия период от развоя на категорията според Г. Герджиков), непосредственият перфект и опосредственият аорист съвпадат. Поради специфичния произход на тази омонимия Г. Герджиков предпочита да използва термина *бипартиципанти* или *бипартиципални форми* (Герджиков 1984: 257), защото той насочва към участието на формите от типа *чел е* в две парадигми – както в парадигмата на непосредствения перфект, така и в парадигмата на опосредствения аорист. В

настоящото състояние на евиденциалната парадигма този първи тласък на граматикализацията личи в съпадението на формите на индикативния перфект (*чел съм, чел си, чел е*) и конклузивния аорист (*чел съм, чел си, чел е*).

В резултат на механизмите на формообразуване на ренаратива и на дубитатива този случай на бипартиципалност води до наличието на още една двойка бипартиципанти – от една страна, дубитативния аорист (*бил съм чел, бил си чел, бил чел*) и от друга страна, съпадащите перфект и плусквамперфект в ренаратив (*бил съм чел, бил си чел, бил чел*). Тази двойка бипартиципанти (дубитативен аорист : ренаративен перфект + плусквамперфект) се различава не само по изразяваното значение – дубитативно и съответно ренаративно, но и по различната си деривационна история. Преизказният перфект и съпадащият с него преизказан плусквамперфект (съпадащи поради неутрализация на признака *индиректност* в косвените евиденциали) се получават чрез преизказване на спомагателния глагол в композираната форма на индиректното време в двойката, т.е. чрез преизказване на *бях* от формата на плусквамперфекта *бях чел = бил съм чел*. За разлика от това дубитативният аорист се образува чрез преизказване на спомагателния глагол *съм* от конклузивната форма на аориста (*чел съм, чел си, чел е*) според застъпването тук мнение, т.е. от *чел съм* за конклузивен аорист се преизказва *съм* и се получава дубитативната аористна форма *бил съм чел*.

2.2. Бидетерминанти и други случаи на съвпадение на форми

Бидетерминантите представляват друг специфичен случай на съвпадение на форми в рамките на парадигмата на една част на речта, които се наблюдават и в дубитатива. Наличието им е резултат от действието на принципа на компенсацията, който според Г. Герджиков е „универсално свойство на езиковите парадигми, което не зависи от генеалогическата, ареалната или типологическата характеристика на езика“ (Герджиков 1984: 193).

В йерархичните отношения между граматическите категории евиденциалността се оказва доминираща спрямо категорията време. В рамките на косвените евиденциали – два единично маркирани: конклузива (маркиран според Г. Герджиков с признака *субективност*, но немаркиран по *преизказност*) и ренаратива (маркиран по *преизказност*, но немаркиран по *субективност*), и един двойно маркиран евиденциал (дубитатива – маркиран и по *преизказност*, и по *субективност*), се редуцира една опозиция сред изграждащите категория време – опозицията директни : индиректни времена. Или иначе казано – ориентирани към акта на комуникация : ориентирани към миналия момент, за който се говори или мисли. Неутрализирането на признака *индиректност* води до съпадението на формите на всяко директно време и неговия индиректен корелат във всички косвени евиденциали: сегашно време и имперфект, перфект и плусквамперфект, бъдеще време и бъдеще в миналото, бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото, а аорист поради липса на индиректен корелат не участва в корелативна двойка.

Съпадащите форми отговарят на два члена на парадигмата, на две клетки от системата и затова са дефинирани като *бидетерминанти* от Г. Герджиков. Конкретно за дубитатива наличието на бидетерминанти откриваме в деятелен залог са сегашно и имперфект – *бил четял*, бъдеще време и бъдеще в миналото – *щял бил да чете*, бъдеще предварително и бъдеще предварително време в миналото – *щял бил да ебъде чел*. Аористът не участва в корелацията по признака индиректност, затова и при него не се наблюдава бидетерминативност (*бил чел* в дубитатив). Перфектът и плусквамперфектът нямат дубитативна форма, тъй като в конклузивната форма, от която се извеждат според застъпването тук мнение формите на дубитатива, е налична вече формантът *бил съм, бил си, бил е*. Става ясно, че съществува само един тип страдателните форми на дубитатива –

за всички следходни времена (*щял бил да е/бъде мит*). Причината е, че в страдателния залог на косвените евиденциали се реализират два вида редуциране на опозиции на доминираната категория време. От една страна, в рамките на доминиращата категория залог, и по-точно в рамките на маркирания страдателен залог се редуцира опозицията между неперфектните (нерезултативните, според Г. Герджиков непредварителните) и перфектните (резултативните, според Г. Герджиков предварителните) времена, а от друга страна, в рамките на маркираните косвени евиденциали се редуцира и опозицията между неиндиректните (директните) и индиректните времена.

Ако се вземат предвид само части от частните парадигми на описаните бидетерминанти дубитативен аорист (*бил чел*): преизказан перфект + плюсквамперфект (*бил чел*), а това са формите им без 3 л., ед.ч. и мн.ч., то тогава към тези бидетерминанти се присъединява още едно съвпадение на форми – конклузивните форми за перфект и плюсквамперфект без 3 л., ед.ч. и мн.ч. Причината за това е съвпадението на конклузивните и ренаративните форми без 3 л., ед.ч. и мн.ч., защото в тях се изпуска при ренаратива спомагателният глагол *съм*. Според Г. Герджиков посоченото съвпадение на конклузивните и ренаративните форми е резултат от съкратителна реорганизация, която е другото конкретно проявление на принципа на компенсацията освен парадигматическата неутрализация.

В резултат на комбинирането на бипартиципалността и съкратителната реорганизация, водеща до бидетерминанти, зад форми от типа на *бил съм чел, бил си чел, били сме чели, били сте чели* (т.е. в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. за I и II спр.) може да се крие: конклузивен перфект, конклузивен плюсквамперфект, преизказан перфект, преизказан плюсквамперфект, дубитативен аорист.

Ако обаче глаголят е от III спр., в което липсват темпорални основи, дубитативният аорист се оказва омонимичен със съвпадащите форми на дубитативното сегашно и дубитативния имперфект, а не само с ренаративните перфект + плюсквамперфект.

Ако обаче се вземат предвид само 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., III спр., зад форми като *бил съм гледал, бил си гледал, били сме гледали, били сте гледали*, могат да се крият: дубитативно сегашно време, дубитативен имперфект, дубитативен аорист, ренаративен перфект, ренаративен плюсквамперфект, конклузивен перфект и конклузивен плюсквамперфект.

3. Въпросът за дефективността на парадигмата на дубитатива във връзка с липсващи форми

В настоящата подчаст се разглежда въпросът за дефективността в парадигмата на дубитатива, за да се изясни какво е отношението между наличието на съвпадащи форми (бидетерминанти, бипартиципанти и др. формални съвпадения) и липсващи форми (празни клетки) в деятелната и страдателната частна парадигма на дубитатива в съвременния български език, и по-точно: липсата на форми за дубитатива на съвпадащите в косвените евиденциали перфект и плюсквамперфект в деятелен залог (невъзможно е **бил бил чел*), както и липсата на форми за всички наследходни времена в дубитатива на страдателния залог (невъзможно е **бил бил четен*).

В тази подчаст широко се дискутира въпросът за дефективността на дадена парадигма, като се съпоставят вижданията на множество учени (Ваerman, Corbett 2010, Sims 2015, Дешеулина 2008а, 2008б и др.). В англоезичната литература се говори за *дефективност (defectiveness)*, *инфлекционна дефективност (inflectional defectiveness)* за липси на форми (*gaps*) (вж. напр. у Ваerman, Corbett 2010 и Sims 2015). В рускоезични изследвания се използват редица термини за случаите, в които се наблюдава липса на форма/-и в една парадигма: *дефектната парадигма, морфологически*

недостаточная, неполная, ущербная, некомплексная парадигма, като тези термини у различни автори се припокриват или се отличават с някои различия (вж. напр. прегледите у Дешеулина 2008а, Семиколенова, Чабаненко 2013).

В настоящата работа се използва терминът *дефективност на парадигмата*, под който се разбира парадигма (обща или частна) на дадена част на речта, в която съществува липса на форма/-и, т.е. налична е празна клетка или празни клетки, отговаряща/-и на определена комбинация от граматични значения, obligatorни за тази част на речта в даден език. Би могло да се каже, че това е относително тясно разбиране на термина, защото под *дефективност на парадигмата* може да се разбира не само отсъствието на форма/-и, но и наличието на съвпадение на форми, независимо дали те са от типовете бидетерминанти, бипартиципанти или са друг тип омоними, породени от фонетични или друг тип причини в историческия развой и в съвременното състояние. Към първия тип разбиране на дефективността на парадигмата се включват изследвания, в които се проучват и класифицират отношения между дефективността (липса на член/-ове на парадигмата) и синкретизма (вж. напр. Stump 2010).

В текста се разглежда отношението между дефективност и синкретизъм. Коментира се широко въпросът за причините за дефективността на парадигмата. Според застъпваното тук тази причина е формална, а не е резултат от съчетаване на признаци, носени от различните грамеми, изразяващи се от дадена словоформа или парадигма от словоформи. Разглежданата тук дефективност би могла работно да се определи като *формално блокиране*. В процеса на формообразуване наличието в деятелната конклузивна форма за перфекта и плюсквамперфекта на *бил* във форманта, *бил съм*, блокира преизказването на *съм* от този формант, тъй като ще се получи два пъти *бил* в композираната дубитативна форма. Разсъждава се върху въпроса защо не са възможни две форми *бил*, след като те попадат в различни синтагматични позиции в композираната дубитативна форма.

4. Дубитативни девиации

Обект на разглеждане в настоящата подчаст са употреби в интернет комуникацията на глаголни форми с дубитативна семантика, които обаче се различават от представените в Таблица 1. Става въпрос за варианти, изключени от тази таблица, в която за дублети са приети онези варианти, които се отличават със системност, регулярност и интегрираност в система от функциониращи единици. Вариантите, които не отговарят на изискването за системност, интегрираност и регулярност, биха могли да се разглеждат като *граматически оказионализми* или като *девиации*. Изборът на термин за назоваване на разглежданото в тази подчаст явление зависи от това доколко терминът отговаря на същността на явлението. Затова тук в настоящата подчаст се разглежда същността на девиациите и оказионализмите и се аргументира предпочитанието на термина *девиация*.

От формално-темпорална гледна точка се очертават два типа девиантни дубитативни форми:

а) девиантни форми, които конкурират съществуващи дубитативни форми:

- за дубитативно бъдеще време, съвпадащо с дубитативно бъдеще време в миналото в деятелен залог, като девиантните форми са образувани с имперфектно причастие *вм.* с финална презентна форма (*щял да ходел, нямало било да ходел*),

- за дубитативно бъдеще време/бъдеще време в миналото в деятелен залог, като във формите не е изпуснат в 3 л. ед.ч. спомагателният глагол *съм* (*щяло е било да падне*),

- дубитативни форми, в които са комбинирани предходните две девиации (*е щял бил да кажел*);

- дубитативни форми за бъдеще време/бъдеще време в миналото в деятелен залог с добавен елемент частицата *ще* (*ще сме щели да гласуваме*),

- дубитативни форми с добавено още едно, вкл. в страдателен залог (т.е. второ) *бил* (*щял съм бил да съм бил лъган*);

б) девиантни дубитативни форми, които се явяват на мястото на липсващ член на парадигмата:

- за дубитативен перфект и плусквамперфект в деятелен залог (*бил съм бил забравил*),

- за дубитативни страдателни форми на наследходните времена (*бил си бил уволнен*),

- девиантни форми за дубитатив на глаголите *съм* и *бъда*.

От гледна точка на целенасоченото търсене на оригиналност на изказа и собствен експресивен стил могат да се отделят два типа, които не съвпадат с предходната делитба, а могат да се пресичат с нея:

а) девиации без игрови елемент, резултат от висока степен на експресивно несъгласие и отхвърляне на достоверността на препредаването,

б) девиации в художествени текстове с търсена експресивност, както и девиации в текстове от типа вторична устност, представляващи езикова игра.

Според нас е възможно да бъде приета хипотезата, че дубитативните девиантни форми с крайно имперфектно причастие вместо сегашна форма могат да бъдат обяснени от когнитивна гледна точка. Имперфектното причастие се явява единствено в евиденциалните форми за сегашно време и имперфект, т.е. то е по-редкият случай, което го прави и по-когнитивно изпъкнал, салиентен, маркиран с изразяването на опосредствана информация и белег за предаването на чуждо изказване. Именно като салиентен маркер имперфектното причастие се оказва удобна стратегия за изразяване на емоционално-експресивна оценка на препредавано чуждо изказване, смятано от актуалния говорещ/пишещ за недостоверно.

Сред причините за появата на разгледаните дубитативни девиации са високата степен на семантичната натовареност и формалната сложност (високата степен на композираност) на дубитативните темпорално-аспектуални форми. При незавършен докрай процес на унификация и граматикализация, когато са налични конкуриращи се варианти на член на парадигмата, е очаквано наличието и на девиантни форми.

6. Употреби на времената на дубитатива

Основната цел на настоящата част е да удостовери чрез конкретни примери употребата на различните темпорални форми на дубитатива. Не е възможно обаче да бъде направено статистическо проучване кои темпорални форми са най-употребявани, но може да изкажем виждане, отнасящо се до базата данни, с която работим.

Представят се конкретни употреби на времената в дубитатив, като от базата данни проличава по-високата честота на дубитативното бъдеще време, а след това на дубитативния аорист и на дубитативния имперфект. Открити макар и единични употреби на дубитативното бъдеще предварително и бъдеще предварително време в миналото.

7. Дубитативните форми и синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман

7.1. Граматикализацията. Параметри ѝ според Кр. Леман

Вариантността в парадигмата на конклузивните, ренаративните и дубитативните отрицателни следходни форми в деятелен и страдателен залог дава основание да се проблематизира въпросът приключил ли е процесът на граматикализация на българската евиденциална система. Проблематичността в случая е не на равнище изразявани значения, т.е. не е в плана на съдържанието, а в плана на израза, където са налични варианти на един и същи член на парадигмата при следходните отрицателни форми в деятелен, възвратен и страдателен залог на трите косвени евиденциала. Този факт говори, че граматикализацията не може да се смята за абсолютно приключил процес въпреки тенденциите за кондензация и унификация на части от парадигмата с налични варианти.

В световната литература, посветена на граматикализацията, е натрупано значително количество изследвания, чийто преглед обаче не е обект на настоящата работа (вж. напр. Brinton, Traugott 2005, Bybee 2002, Lehmann 2002, Nicolle 2007, Heine, Kuteva 2002, Heine, Kaltenböck, Kuteva 2013, Hopper, Traugott 2003, Ницолова 2014, Wiemer 2014, прегледите у Hristov 2020, Братанова 2020 и др., както и коментарите за проблематичността на някои дефиниции у Boye, Harder 2012). Дискусиите за същността на граматикализацията дават основание да се извлече обобщението, че граматикализацията представлява процес на промяна, чийто движещ фактор несъмнено е семантико-прагматичната промяна, която води до функционални промени, които са свързани със синтактични, морфологични и фонетични изменения. Именно силната корелация между фонологичните, синтактичните и семантично-прагматичните промени се изтъква М. Хаспелмат като съществен белег на граматикализацията (Haspelmath 2004: 26). В свое изследване Бринтън и Траугот подчертават, че „граматикализацията е предимно морфосинтактичен, дискурсен прагматичен феномен“ (Brinton, Traugott 2005: 22). Множество други автори разглеждат отличителните характеристики на формата и значението при граматикализацията (Bybee 2002, Nicolle 2007, Hopper, Traugott 2003, Ницолова 2014, Heine, Kuteva 2002, Heine, Kaltenböck, Kuteva 2013, Brinton, Traugott 2005). За разглеждания тук въпрос за наличието на варианти на член на парадигмата при трите косвени евиденциала е важно виждането, че процесът на граматикализация се отличава с градуалност и е придружен от вариантност и на формата, и на функциите (Bybee 2002: 146–147). В случая е от значение вариантността на формата, която показва все още протичащ, а не завършен процес на установяване на парадигмата на косвените евиденциали в българския език поради наличието на конкуриращи се варианти на член на парадигмата на отрицателните следходни времена в актив, рефлексив и пасив. Именно във връзка с този процес бяха потърсени параметри на граматикализацията, които да характеризират описаното състояние на вариантност в плана на израза. Кр. Леман в една своя работа (Lehmann 2002) предлага не само парадигматични, но и синтагматични параметри на граматикализацията, което е от значимост за изясняването на очертания тук въпрос. В текста се представят парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията според Кр. Леман (Lehmann 2002). Синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман обаче не включват случаи с наличие на варианти на един и същи член на парадигмата. А именно това се наблюдава при българските отрицателни следходни конклузивни, ренаративни и дубитативни форми в деятелен, възвратен и страдателен залог. Според нас подобна вариантност би могла да се роди в богати парадигми, които се отличават се с висока

степен на композираност. Случаите на вариантност на форми в косвените евиденциали в българския език ни дават основание да предложим още един синтагматичен параметър на граматикализацията, който може да бъде наречен **формална алтернативност**. Тя намалява и изчезва при напредване на процеса на граматикализация, което явно не е достигнато състояние в българския език според анализираните в настоящия раздел емпирични данни.

7.2. Проницаемостта на дубитативните форми

Интерес представлява разглеждането на дубитативните глаголни форми, всички композирани, от гледна точка на втория синтагматичен критерий на Кр. Леман, наречен *синтагматична кохезия* или *синтагматична свързаност* (Lehmann 2002: 140–142). За тестването на синтагматичната кохезия Кр. Леман предлага т.нар. *expansion test* – проверява се възможността между граматическия форматив и свързаната с него дума да се вмъква друг лексикален материал (Lehmann 2002: 134). Леман се опира на Цвики и посочва пример с възможност за вмъкване на лексеми между *to* и инфинитива в английския за разлика от липсата на такава възможност при *zu* и инфинитива в немския език („to fully describe“ : „vollständig zu beschreiben“) (Lehmann 2002: 134).

Във връзка с този параметър на граматикализацията си поставяме два въпроса: каква е възможността композираните дубитативни форми да бъдат проницаеми, т.е. да бъдат „разкъсвани“ от прономинални клитики и от пълнозначни думи, словосъчетания и изречения, и налично ли е групиране на микроелементите вътре в тези форми във връзка с проницаемостта. Разглеждат се максимален брой модели на проницаемост на дубитативните форми и се извеждат следните видове:

[*бил съм/си/Ø*] + прономинална клитика/частица/пълнозначна дума/свободно словосъчетание/обособена част/вметната част/подчинено изречение + [*имперфектно/аористно причастие*]

[*щял съм/си/Ø бил да*] + прономинална/-и клитика/-и + [*форма за сег.вр.*]

[*щял съм/си/Ø бил*] + частица/пълнозначна дума/свободно словосъчетание/обособена част/вметната част/подчинено изречение + [*да* + *форма за сег.вр.*]

[*щял съм/си бил да съм/си*] + прономинална клитика + [*аористно причастие*]

[*щял бил да*] + прономинална клитика + [*e* + *аористно причастие*]

[*щял съм/си/Ø бил*] + частица/пълнозначна дума/свободно словосъчетание/обособена част/вметната част/подчинено изречение + [*да съм/си/e* + *аористно причастие*]

[*щял съм/си/Ø бил*] + частица/пълнозначна дума/свободно словосъчетание/обособена част/вметната част/подчинено изречение + [*да съм/си/e* + *минало страдателно причастие*]

Като обобщение може да се каже, че най-честият случай на проницаемост при наличие на *да* частица в дубитативната словоформа е именно пред нея. Изключение правят: [*щял съм/си/Ø бил да*] + прономинална/-и клитика/-и + [*форма за сег.вр.*] и [*щял бил да*] + прономинална клитика + [*e* + *аористно причастие*], при които частицата *да* е в първия микрокомплекс, при това само в случаите на проникване на прономинални клитики. Причината в този случай най-вероятно е именно клитичният характер на кратките местоименни форми.

Проницаемостта на композираните форми на дубитатива несъмнено говори за неприяклучила граматикализация, ако под това се разбира всъщност морфологизация. П. Асенова

сочи, че формите с имперфект на *ща + да + сег.вр.*, т.е. бъдеще в миналото „спомагателният глагол има доста независимо място в словореда на изречението“, което говори, че този спомагателен глагол е далеч от морфологизацията, постигната напр. от *ще*, превърнало се в морфема във формата за бъдеще време (Асенова 2002: 238). Проницаемостта на дубитативните форми (а и на множество други евиденциални глаголни форми) може да бъде основание за някои автори да не им дават статут на морфологични средства, а да ги смятат за синтактични конструкции.

Теоретично се разглеждат композираните глаголни форми и изразяването в тях на граматически значения.

8. Някои типологически индекси на българския дубитатив

8.1. Избраните типологически индекси и техните стойности

В тази част се съдържа още един типологически аспект в разглеждането на българския дубитатив – търсене на точни математически подходи, чрез които да се коментират въпроси като степен на композираност, степен на аналитизъм, степен на синтетизъм и степен на семантична маркираност на член от парадигмата. Такава възможност дават типологическите индекси, рядко предлагани в езиковата типология.

В настоящата част също се прилага количествен подход към езикови явления, но той е базиран не на текстови факти, а на данни от парадигмата на българския глагол. Смятаме, че опирането на данни от парадигмата на дадена част на речта е по-надежден източник за извличане на индекси, които представят степента на синтетизъм, на аналитизъм, на композираност на формите, на семантична натовареност на членовете на парадигмата и др. Затова като теоретична основа на настоящото изследване са избрани предложените от Г. Герджиков типологически индекси и панхронични закони на езиковите парадигми (Герджиков 1990, 1997, 2013).

Целта на настоящата част е да се представят и анализират изброените типологически индекси на дубитативните предикати в съвременния български език. Тази цел определя и предмета на изследване – парадигмата на българския дубитатив. Тъй като е необходимо посочените индекси да получат коментари в сравнение с индексите на другите три члена на евиденциалната категория в съвременния български език (а това са индикативът, конклузивът и ренаративът), то по-широкият обект на проучването е парадигмата на четирите български евиденциала.

В текста се съпоставят вижданията на Дж. Гринберг (Greenberg 1960) и на Г. Герджиков за точни типологически индекси, които дават възможност да се съпоставят езици не само от еднакъв, но и от различен морфологичен тип. Аргументира се изборът на типологическите индекси на Г. Герджиков поради факта, че те се извличат на база парадигмата на дадена част на речта, а не са свързани с текста, който е зависим от регистъра, темата, авторския стил и др. Освен това не се приема дефиницията на Дж. Гринберг за синтетизма, защото всъщност чрез него се измерва степента на полиморфемност на думата.

В частта се изследват индексите на синтетизъм, аналитизъм, композираност и семантична маркираност на член от парадигмата, като се основаваме на теоретично изведените от Г. Герджиков индекси. За да бъде осъществена тази задача, първо изготвихме пълен матричен модел на българския глагол – вж. Таблица 2. По хоризонтала са нанесени семантичните признаци, които изграждат значенията на облигаторните граматически категории на глагола в съвременния български език. По вертикала са представяни всички форми на глагола. В таблицата плюсовете

символизират маркираност по даден семантичен признак, минусите – немаркираност по съответния семантичен признак, а хиксът – непредставеност на граматичната категория при дадена словоформа.

Таблица 2. Образец от матричния модел на българския глагол

4																					
5	време	Форма	Коммуникативност	Говорещ	Познатиост	Феминалност	Наураност	Центроприсъмителност	Позитивност	Комплексиет	Предходност	Индикативност	Секвенциалност	Перфектност	Презикалност	Субективност	Негативност	Воинативност	Евентуалност	Потенциалност	Презумтивност
6	Изявител.Сещано	1.пшша	+	+	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Изявител.Сещано	2.пшшеш	+	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Изявител.Сещано	3.пшше	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Изявител.Сещано	1.пшшем	+	+	+	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Изявител.Сещано	2.пшшете	+	-	+	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Изявител.Сещано	3.пшшат	-	-	+	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Изявител.Аорист	1.пшсах	+	+	-	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Изявител.Аорист	2.пшсах	+	-	-	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Изявител.Аорист	3.пшсах	-	-	-	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Изявител.Аорист	1.пшсахме	+	+	+	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Изявител.Аорист	2.пшсахте	+	-	+	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Изявител.Аорист	3.пшсаха	-	-	+	x	x	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Изявител.Бъдеще	1.ше пшша	+	+	-	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
19	Изявител.Бъдеще	2.ше пшшеш	+	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
20	Изявител.Бъдеще	3.ше пшше	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
21	Изявител.Бъдеще	1.ше пшшем	+	+	+	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
22	Изявител.Бъдеще	2.ше пшшете	+	-	+	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
23	Изявител.Бъдеще	3.ше пшшат	-	-	+	x	x	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
24	Изявител.Перфект	1.пшсал съм	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-

В текста се представят първо броят на членовете и броят на микрословоформите (елементите в композираната форма) на 4 дубитативни микропарадигми – положителната и 3 отрицателни, оформени според наличната вариантност на формите за отрицателните следходни времена. Те се съпоставят с други 10 евиденциални микропарадигми (положителните индикативни, конклузивни и ренаративни микропарадигми, както и по 3 отрицателни конклузивни, ренаративни и дубитативни микропарадигми, получени от наличието на вариантност и при конклузивните и ренаративните следходни времена). Търси се мястото на 4-те дубитативни микропарадигми сред 14-те евиденциални микропарадигми според броя на членовете на парадигмата на глагола). Данните за броя на членовете и на микрословоформите са необходими за изчисляването на четирите посочени типологически индекса.

В текста се представят стойностите на индексите за синтетизъм, анализизъм, композираност и степен на семантична маркираност на четирите дубитативни микропарадигми. Представят се и се коментират йерархии между 4-те дубитативни микропарадигми според 4-те индекса. Данните напълно потвърждават достоверността на основната хипотеза, че наличните варианти на дубитатива, възникнали поради наличието на 3 варианта на отрицателната следходна микропарадигма, се йерархизират според степента на композираност на формите, като съществува вариант с кондензация на формите на отрицателните следходни времена в трите залога (вариант с безличния формант *нямало било*), който се отличава с най-ниска степен на композираност сред трите отрицателни варианта. Именно този вариант показва и най-висока активност в базата данни, с която разполагаме. Честотата на употреба на трите варианта е пряко обвързана със степента на композираност – колкото е по-висока тя, толкова по-рядка е употребата.

След това в текста се представят, онагледяват с графики и коментират индексите за синтетизъм, анализизъм, композираност и степен на семантична маркираност на 14 евиденциални микропарадигми с цел да се извлекат изводи за мястото на дубитативните микропарадигми сред наблюдаваните 14 евиденциални микропарадигми.

Разглеждането на парадигмите на конклузива, ренаратива и дубитатива показва наличие на варианти на членовете на отрицателните следходни (бъдещи) микропарадигми. При

съществуването на подобна конкуренция между форми за един и същи член на отрицателната конклузивна, ренаративна и дубитативна микропарадигма се забелязват важни тенденции:

- за разлика от положителните форми, при които в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. конклузивът и ренаративът имат еднакви форми, при отрицателните следходни форми се наблюдава известен стремеж за оразличаване – конклузивът да се образува с безличния формант **нямало е** във всички лица, а ренаративът или с форманта **нямало съм** със съгласуващ се по лице и число спомагателен глагол **съм**, или с форманта **нямало** с изпуснат **съм** във всички лица и числа;

- при конклузива се наблюдава доминиране на варианта с форманта **нямало е**, което е вид унификация на парадигмата, тъй като този формант е налице във всички лица и числа;

- при ренаратива и дубитатива съществува тенденция за кондензация на формите и намаляване на степента на композираност при вариантите с форманта **нямало** при ренаратива и **нямало било** при дубитатива поради изпускане на **съм** във всички лица (вж. повече у Алексова 2021).

Изчисленията на типологическите индекси сочат, че 4-те дубитативни микропарадигми са сред петте евиденциални микропарадигми с най-високи индекси за степен на композираност заедно с конклузивния вариант с отрицателна частица *не* и във формите за следходните времена.

Очертаната кондензация в отрицателната дубитативна парадигма с безличния формант *нямало било* обуславя факта този вариант да е на пето място сред 14 микропарадигми според признака най-нисък индекс за степен на аналитизъм.

Наблюденията върху стойностите на индекса за степен на синтетизъм на 14-те евиденциални микропарадигми показват, че три от четирите дубитативни микропарадигми са сред петте евиденциални микропарадигми с най-ниски стойности на индекса за синтетизъм. Изключение прави вариантът на отрицателна дубитативна микропарадигма с безличния формант *нямало било*, която е с петия най-висок индекс за степен на синтетизъм. Това е обусловено от липсата на съгласуване по род при немалко членове, а и поради малкия брой членове на микропарадигмата.

Индексът на маркираност на член на парадигмата с позитивни семантични диференциатори е показател за богатството на парадигмата според Г. Герджиков. Оказва се, че трите варианта на отрицателната дубитативна парадигма са с най-ниска стойност за степен на маркираност сред 14-те евиденциални микропарадигми, т.е. това са трите най-бедни евиденциални микропарадигми. От тях се отличава положителната дубитативна парадигма, тъй като тя е на пето място по най-висок индекс за маркираност.

Наблюденията върху матричния модел на българския глагол, както и резултатите от изчислените 4 типологически индекса говорят, че при висока степен на композираност на формите на дадена част на речта е възможно да възникне тенденция за кондензация на формите, каквато се наблюдава при ренаратива (с *нямало* и изпускане на *съм*) и дубитатива (с безличния формант *нямало било* и изпускане на *съм*), или до стремеж за унификация на формите – при отрицателните форми на конклузива, в който формантът *нямало е* се установява във всички лица и при двете числа.

При развоя на българския език от синтетизъм към аналитизъм се появяват множество композирани глаголни форми, т.е. увеличава се индексът на композираност при глагола. При наличие обаче на микропарадигми с форми с много висока степен на композираност (може фигуративно да се каже – на суперкомпозираност) и на варианти на членове, т.е. при неустановеност на парадигмата, може да се появи както в нашия език тенденция за доминиране на вариантите с по-ниска степен на композираност, т.е. при наситеност с форми с висока степен на композираност се проявява обратна тенденция по посока към синтетизъм.

9. Взаимоотношения между дубитатива и другите глаголни категории

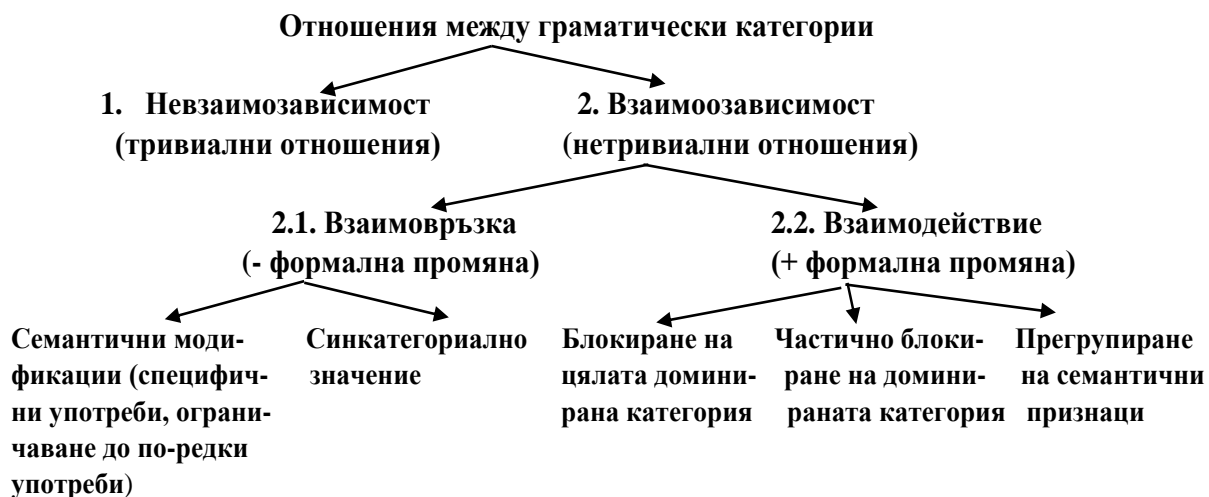
9.1. Видове взаимоотношения между граматически категории

Настоящата част е посветена на взаимоотношенията на дубитатива с други категории на българския глагол. В теоретичната основа на проучването на тези взаимоотношения лежат няколко базови схващания. Според първото от тях връзките между граматическите категории, които obligatorно се изразяват в рамките на дадена част на речта в определен език, могат най-адекватно да се разгледат като взаимоотношения между семантични признаци, изграждащи значенията на грамемите в плана на съдържанието (вж. и у Алексова 2020). Основанието да се издигне това виждане, се съдържа във факта, че причините за пораждането на различни типове специфични отношения при съчетаването на граматически категории са семантични (т.е. възникващи в плана на съдържанието), а не формални (т.е. в плана на израза). Приетото тук виждане се различава от позицията на В. Храковски, според когото взаимодействието на граматичните категории е синтагматичен тип взаимодействие в рамките на една словоформа (Храковский 2003; Храковский, Мальчуков 2016).

Второто (но не и по важност) базово виждане е, че грамемата е единица от плана на съдържанието, а не двустранна, както смятат Храковски и Малчуков (Храковский, Мальчуков 2016). Тук се следва дефиницията на Г. Герджиков за грамемата като диартрема, т.е. като единица на морфологичното равнище, която е член на разчленяването на общия клас (на дадена част на речта) по релевантни диференциални признаци.

В настоящата работа се следва класификацията на видовете отношения на граматичните категории в българския език, представена на Схема 2 (вж. Алексова 2020).

Схема 2. Видове отношения между граматическите категории в българския език (Алексова 2020)

Класификацията се базира на три критерия: наличие на нетривиални отношения, наличие на формална промяна в доминираната категория, наличие на семантична модификация при

съчетаването на грамемите. Терминът *нетривиални отношения* се употребява от В. Гусев (Гусев 2003) и Храковски и Малчуков (Храковский, Мальчуков 2016). При тривиалните отношения между граматически категории (и по-точно между признаците на съчетаващите се грамемите) не се наблюдават нито семантични модификации, нито промени в плана на израза като резултат от комбинирането на грамемите. За нетривиалните отношения на Схема 14 е предложен терминът *взаимозависимост*, а за тривиалните – *невзаимозависимост*. От своя страна *взаимозависимостта* може да има два типа реализации: *взаимовръзка* и *взаимодействие*.

За *взаимовръзка* се говори в случаи, когато при комбинирането на грамемите в плана на израза не възниква формална промяна, но са налични:

- семантични модификации, специфични употреби, ограничаване до по-редки употреби, интензифициране на някакъв тип употреби и под. (напр. комбинирането на императива с двата глаголни вида при последователна употреба първо на св.в., след това на несв.в. в една и съща комуникативна ситуация води до възникването при императива от несв.в. на нюанс на настойчивост и нетърпение; съчетаването на признаците конклузива и признаците на 1 л. и на ед.ч. е причината за употреби, изразяващи умозаключение за неосъзнато или забравено знание за самия себе си; наблюдава се ограничаване на употребите напр. при съчетаването на императива и причастнострадателния пасив до изразяване на рекомендативно значение в призови, съвети, инструкции) и мн. др.,
- възникване на ново, синкатегориално значение (терминът е на Г. Герджиков), което не е сбор от признаците на двете хомогенни грамемите, напр. комбинирането на признаците на сегашно време или имперфект с признаците на свършения вид води до противоречие, което се разрешава чрез появата на итеративност (вж. повече у Алексова, Никова 2003, Алексова 2020).

За *взаимодействие* се говори, когато при съчетаването на признаците, изграждащи грамемите, се наблюдава формална промяна: блокиране на цялата доминирана категория (напр. блокиране на категорията род в маркираното множествено число при прилагателните, местоимения, числителни и причастия в българския език), частично блокиране на доминираната категория (напр. при взаимодействието между косвените евиденциали и категорията време, както и между страдателния залог и времето) или прегрупиране на семантични признаци в плана съдържанието, водещо пак до формална промяна (прегрупирането на признаците на конклузива и ренаратива в един обобщен признак *опосредстваност на информацията*, което води до съвпадането на конклузива и ренаратива в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. и др.) (вж. у Алексова 2020).

9.2. Отношения от типа *взаимовръзка*

Според направените предварителни проучвания (Алексова 2019а) взаимоотношения от типа *взаимовръзка* съществуват между дубитатива, 1 л. и ед.ч., т.е. става дума за комбиниране на признаците на три грамемите. Разглеждат се семантичните признаци на трите грамемите и особеностите на тяхното комбиниране. Комбинирането на признаците *субективност* и *преизказност*, от една страна, и от друга страна, на признаците *неплуралност* (израждащ значението на ед.ч.) и *комуникатор, говорещ* (формиращи значението на 1 л.) води до възникването на отношение между трите грамемите от типа *взаимовръзка* – вид *взаимозависимост*, при която комбинирането на признаците на трите категории не води до промяна на формалната парадигма, но се появяват специфични употреби. В този случай специфичната употреба се изразява в относителното интензифициране на употребите на 1 л., ед.ч., ако те се сравнят със същите отношения между

конклузива и ренаратива и грамемите 1 л. и ед.ч. Наблюдаваната по-голяма честота на употребите на дубитатива в 1 л., ед.ч. може да бъде логично обяснено, като се вземе предвид, че актуалният говорещ оценява като недостоверно чуждото изказване за самия себе си. При този вид употреби се наблюдава повишена експресивност и емоционалност на изказването. Теоретичните виждания се подкрепят чрез множество конкретни употреби на дубитатива в 1 л., ед.ч. Привеждат се и примери от типологически изследвания, които потвърждават наличието на взаимовръзка в конкретния случай. Този тип взаимовръзка е наречена от Ал. Айхенвалд ефект на първото лице в евиденциалните системи (Aikhenvald 2004: 219). Представят се и други наблюдения, напр. (Johanson 2018, Sun 2018, Guentchéva at al. 1994). Разкрива се също така спецификата на взаимовръзката между дубитатива и грамемите 2 л. и ед.ч. във връзка с мнението, че в такива употреби може говорещият да подтиква събеседника си да потвърди или отрече фактите.

9.3. Отношения от типа *взаимодействие*

Съчетаване между граматически категории (всъщност между признаците, изграждащи значенията на грамемите), водещо до формална промяна в парадигмата на доминираната категория, в тази работа е дефинирано като *взаимодействие*. В тази подчаст се разглеждат именно случаи на *взаимодействие* между дубитатива и други глаголни категории в съвременния български език. Освен това се търсят факторите, от които зависи съчетаемостта между грамемите, както и причините за наличието на отношения на доминация на една граматическа категория (доминиращата) спрямо друга (доминираната).

Според застъпването тук мнение между императива и дубитатива отношенията са от типа *взаимодействие*, тъй като императивът като доминираща категория блокира изразяването на евиденциални значения. Това виждане се базира на изяснената в част 1.4 позиция, че *да-*конструкциите в императивна употреба, както и конструкциите с *нека, нека да, дано, дано да* не представляват форми на императива, а синтактични словосъчетания. Това води до възприемане на конструкции от типа *нека съм пишел, нека си пишел, нека тишел* и под., *нека да съм пишел, нека да си пишел, нека да тишел* и под., *да съм пишел, да си пишел, да тишел* и под., *дано съм пишел, дано си пишел, дано тишел* и под., не като ренаративен императив, а като синтактични конструкции с преизказна сегашна форма. Съответно случаи като *нека съм бил пишел, нека си бил пишел, нека бил пишел* и под., *нека да съм бил пишел, нека да си бил пишел, нека да бил пишел* и под., *да съм бил пишел, да си бил пишел, да бил пишел* и под., *дано съм бил пишел, дано си бил пишел, дано бил пишел* тук се категоризират като синтактични конструкции с дубитативно сегашно време.

Като *взаимодействие* се характеризира и съчетаването между аналитичния кондиционал и дубитатива, като доминиращата категория е условното наклонение, а дубитативът (а и другите евиденциали) е доминирана категория. Нетерминалната грамема *условно наклонение* блокира в съвременния български език изразяването на косвените евиденциали.

Особено важен за изясняване на отношенията между граматическите категории е въпросът за факторите, които обуславят тяхната съчетаемост. В различни изследвания се сочи, че несъчетаемостта : съчетаемостта на грамемите е семантично мотивирана (напр. вж. Malchukov 2009), което е напълно очевидно, но това не е единственият фактор. Храковски и Малчуков издигат като значим фактор *функционалната съвместимост*, защото реинтерпретацията или блокирането на изразяването на дадена рецесивна грамема от доминиращата грамема възниква в контексти, в които е функционално недопустимо поради семантични или прагматични причини съчетаването на тези грамеми (Храковский, Мальчуков 2016: 59–60).

Друг важен фактор, който се сочи от двамата автори, е *маркираността*. Именно тя се съдържа като основополагащ фактор във възгледите на Герджиков – в рамките на маркираните членове на една категория се неутрализира един, няколко или всички признаци на другата категория с цел относително балансиране на семантичната натовареност на членовете на парадигмата на една част на речта (което е същността на принципа на компенсацията). Маркираността се сочи и от У. Крофт като фактор, обуславящ ограничаването на съчетаемостта на една грамема с грамемите на други категории (Croft 2003). Следвайки Крофт, Храковски и Малчуков подчертават, че „за маркираната грамема (маркираните членове на привативните опозиции) е характерна по-ограничена съчетаемост с грамемите на други категории“ (Храковский, Мальчуков 2016: 60).

За настоящото изследване е значимо виждането на Крофт, свързано с т.нар. *поведенчески потенциал* на маркираните и немаркираните членове: „With respect to behavioral potential, a cross-cutting grammatical distinction will arise in the typologically unmarked value before or at the same time as in the marked value, and be lost in the typologically marked category before or at the same time as in the unmarked value.“ (Croft 2003: 241). Конкретизирано към отношенията между времето и евиденциалността (в частност дубитатива) и времето и залога (страдателния залог), то сочи, че в типологически маркираните косвени евиденциали и в пасива се различават по-малко опозиции, изграждащи значенията на различните времена в българския език.

Друг фактор, който обуславя съчетаемостта между грамемите, според Малчуков и Храковски е *релевантността* (Храковский, Мальчуков 2016: 60). За нея Малчуков посочва, че е функционален фактор. Авторът подчертава, че „регулярността на съвместната поява на членовете на граматически категории отразява степента на тяхната взаимна релевантност“ (Malchukov 2009: 22). Примерът, който Малчуков дава, е, че аспектиалното разграничаване е по-често наблюдавано при миналите времена. Отнесено към настоящия обект на изследване, може да се каже, че темпоралните разграничавания в по-пълнен вид съществуват в индикатива, а не в косвените евиденциали, както и в актива, а не в пасива. И това е напълно обяснимо, ако се има предвид степента на семантична маркираност на съчетаващите се грамемите.

Като фактор, ограничаващ съчетаемостта на грамемите, се сочи и редувантността на някои семантични комбинации, като се използва на руски терминът *избыточность* (Храковский, Мальчуков 2016: 60) (би могъл да се предаде като *излишност, редувантност*), напр. императивите не се комбинират с бъдещи времена. В случая с разглежданите взаимодействия между дубитатива и времето, дубитатива и страдателния залог този фактор не е приложим.

Във връзка с изясняване на посоката на доминация (конкретно и при дубитатива) интерес представляват факторите, определящи коя категория е доминираща и коя е доминирана (рецесивна). Малчуков и Храковски сочат като определящи сферата на действие (*scope*) и маркираността. Според авторите „при други равни условия категорията с по-широка сфера на действие се явява доминантна, а немаркираната – рецесивна“ (Храковский, Мальчуков 2016: 60). Малчуков изтъква, че немаркираната грамема по-често се оказва рецесивна, а маркираните членове по-често доминиращи (доминантни) (Malchukov 2011: 250). Вижданията на Герджиков предхождат тези заключения, тъй като в рамките на теорията на граматическите опозиции ученият доказва, че в маркираните модуси на изказването (с други термини косвените евиденциали) се редуцира опозицията по признака *индиректност*, а в маркирания страдателен залог – опозицията по признака *предварителност* (с други термини *результативност, перфектност*) (вж. Герджиков 1984, 2000).

Въпросите всъщност, който тук ни интересуват, са не само дали маркираните, или немаркираните членове се оказват доминиращи, а кое прави едната грамема доминираща, а другата

доминирана (рецесивна), а и напълно немотивирано ли е точно при определена грамема да се редуцира/реинтерпретира точно определена друга грамема. Конкретизирано към настоящото изследване – мотивирано ли е в косвените евиденциали, вкл. в дубитатива, да се редуцира точно опозицията по *индиректност*, а не друга, мотивирано ли е (а при положителен отговор от какво) в страдателния залог да се редуцира точно опозицията по *результативност/перфектност*, а не друга. Във връзка с приетото по-горе виждане при комбинирането на признаците, изграждащи значенията на евиденциалните грамемите, и признаците, чиито комбинации изграждат значенията на темпоралните грамемите, по-значими за носителите на българския език се оказват признаците, свързани с опосредстваността на информацията (независимо дали от собствено заключение, извод, умозаключение, или от чужд източник), отколкото признакът пряка съотнесеност на действието към акта на комуникация или косвена отнесеност, т.е. отнесеност към минал момент. Затова и доминиращи се оказват евиденциалните грамемите, принадлежащи според нас в българския език към епистемичната модалност, а не темпоралните. Както става ясно, посоката на доминация зависи според застъпването тук виждане от когнитивни фактори – кои признаци се възприемат като по-базисни, по-значими за езиковите носители.

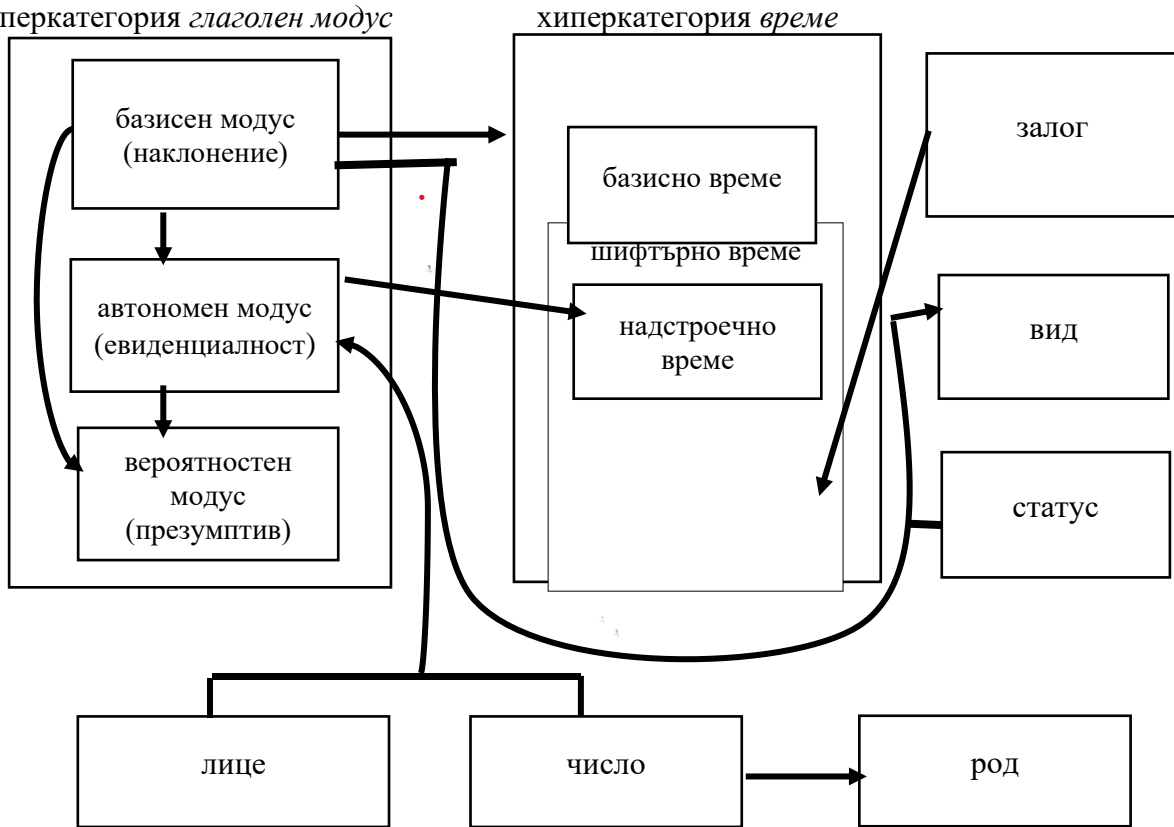
Нека се обърнем към втория поставен по-горе въпрос – напълно произволно ли при съчетаване на категории точно определена грамема е в отношения на *взаимодействие* (т.е. налична е формална промяна) с грамема от друга категория. В термините на теорията на граматическите опозиции (по-конкретно – виждането за парадигматическата неутрализация като проява на принципа на компенсацията) този въпрос се формулира по следния начин от Г. Герджиков: „между кои категории, а евентуално и между кои техни опозиции е възможно подобно парадигматическо взаимодействие“ (Герджиков 1984: 197). Конкретизиран спрямо обекта на настоящото изследване, въпросът е следният – мотивирано ли е точно в косвените евиденциали (вкл. дубитатива) да се редуцира в българския език темпоралният признак *индиректност*, както и в маркирания пасив – признакът *результативност (перфектност)* от категорията време. Според Г. Герджиков причината е в това, че между категориите, при чието съчетаване настъпва парадигматическа неутрализация, съществува някакво родство (Герджиков 1984: 197). Родството ученият мотивира чрез предложената от него класификация на глаголните категории (Герджиков 1984: 154–185). Типологизирайки опозицията *непредварителност : предварителност* (с други термини *нерезультативност : резултативност*) като *нешифтърно време*, Герджиков посочва, че неслучайно тя се неутрализира в страдателния залог, защото той също е нешифтърна категория. Разликата е в това, че нешифтърното време е акционна, а залогът е комплексно-предикативна категория. Парадигматическата неутрализация на признака *индиректност* в косвените модуси на изказването (с други термини – косвени евиденциали) се обяснява с факта, че и опозицията *директност : индиректност*, дефинирана като *надстроечно време*, и модусите на изказване са шифтърни категории, като първата е немодална, а втората модална (Герджиков 1984: 197).

В текста се привличат и примери за отношенията между граматически категории, сочени в типологията, напр. между времето и евиденциалността спрямо лицето, между статуса, времето и евиденциалността, доминиращи над комбинацията между лицето и числото (Aikhenvald, Dixon 1998). Айхенвалд проучва и отношенията между евиденциалността и други категории, сочейки, че обикновено различните наклонения разрешават по-малко евиденциалности.

Разглеждането на отношенията между глаголните категории в съвременния български език дава възможност да се предложи следната схема на зависимости между тях. На Схема 2 стрелките

символизират посоката на зависимост между категории, т.е. отношенията между доминираща и доминирана категория в българския език.

Схема 2: Зависимости между глаголни категории в съвременния български език
хиперкатегория *глаголен модус*

Четвърта глава. Прагматични аспекти на дубитатива

1. Дубитативът и възпроизведената реч

В настоящата глава се анализират някои прагматични аспекти на употребите на дубитатива в съвременния български език, които не са били досега обект на самостоятелно проучване. Тези аспекти са свързани с факта, че при употребата на дубитатива в своеобразен диалог встъпват две изказвания: актуалното изказване и едно субстратно (неактуално изказване), което бива преизказвано с недоверие, съмнение в неговата достоверност и надеждност от актуалния говорещ. Освен това в сложни взаимоотношения встъпват автора на актуалното изказване, автора на субстратното изказване и субекта на дубитативната глаголна словоформа. Очертаните два прагматични аспекта в проучването на изказванията с дубитатив оформят и двете части на настоящата глава.

В първата част на Четвърта глава обект на изследване на емпирично равнище са видовете възпроизведена реч, съдържаща дубитатив. Интересът ни е предизвикан от факта, че тези изказвания актуализират въпроса за наличието на три типа възпроизведена реч: цитирана, непряка и полупряка. Предходните ни наблюдения върху базата ни данни дават основание да бъде издигната хипотезата за наличието в съвременния български език на още един тип възпроизведена реч, наречена от нас пряко възпроизведена реч. Наличието ѝ се доказва не само от дубитативните, но и от ренаративните употреби.

В следващите части първо се разглежда отношението актуално изказване : субстратно изказване : възпроизведено изказване, след това се коментира релацията цитирана реч : директно възпроизведена реч с дубитатив, а после се разглежда непряката реч с дубитатив с акцент и върху синтактичното оформяне на възпроизведеното и на актуалното изказване.

1.1. Актуално изказване : субстратно изказване : възпроизведено изказване

Теоретична основа на разглеждането на релацията актуално изказване : субстратно изказване : възпроизведено изказване е класификацията на видовете реч от позиция на отношенията на два речеви акта: на произнасянето (написването) и на произвеждането за първи път на речевото съобщение. Опираме се на вижданията на Р. Ницолова за актуалната реч като съвпадение между тези два речеви акта и за възпроизведената реч, при която липсва подобно съвпадение. Терминът *възпроизведена реч* е избран, тъй като „в речевия акт, в който се произнася или написва, речта се произвежда за втори път (тъй като е първоначален продукт от друг речев акт)“ (Ницолова 1984: 88). В настоящата работа предпочитаме термина *възпроизведено изказване*. Като синонимен на термина *актуална реч* тук се използва *актуално изказване* (по-нататък АК), а с цел анализ на особеностите на възпроизведената реч с дубитатив употребяваме термина *възпроизведено изказване* (по-нататък ВИ). За субстратната реч предпочитаме термина *субстратно изказване* (по-нататък СИ). Тъй като чрез дубитатива се предава несобствено първично изказване в настоящата работа въвеждаме и разграниченията *авторска : чужда реч*, направено от гледна точка на отношенията между актуалния говорещ и автора на препредаваната с дубитатив първична информация, както и релацията *цитирана реч : непряка реч* като видове възпроизведена реч (Ницолова 1984: 87). Изследователският интерес в настоящата част се концентрира най-вече върху начина, по който СИ

се предава във ВИ, тъй като според нашите виждания се очертават два вида възпроизведена реч с дубитатив (а и с ренаратив).

Примерите убедително говорят, че в изказванията, съдържащи дубитатив, се възпроизвежда чуждо СИ, като комбинациите между актуална авторска реч, цитирана реч и непряка реч могат да се отличават със значително разнообразие.

[...] *А тия, които казват, че аз съм бил разсипал КТМ - да пообиколят света и да видят за какво става въпрос.*”- не проумява евтиния популизъм на опонентите си Калчев. (<http://www.infotech.bg>) (27.03.2022 г.)

Тя щала да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът и изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. Била съм крадяла, щяла била да дойде с полиция и да влезела с вратата в нас. (<http://www.zachatie.org/forum/>)

1.2. Цитирана реч : директно възпроизведена реч с дубитатив

Съпоставката между отличителните особености на цитираната реч и на нещата реч може да бъде извлечена по емпиричен път от примери, чийто анализ дава възможност да се получи адекватна класификация според вида на възпроизведената реч. Р. Ницолова подчертава близостта на особеностите на цитираната реч и изходната актуална реч, тъй като „се възпроизвежда в този вид, в който е произведена от самия автор и съответната речева ситуация, и се подлага на най-слаби изменения в сравнение с другите два вида възпроизведена реч“ (Ницолова 1984: 90). Освен това при цитираната реч „възпроизвеждането става, без речта да се ориентира към речевата ситуация в момента на възпроизвеждането“ (Ницолова 1984: 93), т.е. при нея не се явяват прагматични трансформации, които съществуват при нещата реч (напр. разлика в логическото ударение и паузовото отделяне, интонационни изменения, свързани с променения комуникативен статус на изреченията, значителни промени във връзка с референтността поради преориентация спрямо друга речева ситуация – тази на възпроизвеждането, редица промени в темпоралната и модалната принадлежност на глаголните форми и др. (вж. Ницолова 1984: 93 – 102). Р. Ницолова изтъква, че съществува не само ясно разграничаване между синтактичната структура на цитираната и на актуалната реч, но и синтактично проникване между тях, напр. когато цитираната реч се въвежда чрез подчинено изречение или вметнат израз (напр. „Според“), а също и при вмъкване на цитираната реч само на отделни места в актуалната реч (Ницолова 1984: 93). Нека да видим тези основни различия между цитирана и нещата реч в следващия пример.

Вчера (т.е. в сряда - 14.07) почиваше и предния ден ми се обади че щял бил да вземе детето. Ок си казах, щом имаш желание! Уговорихме се всичко точно. В сряда сутринта ми звъни - кога съм щяла била да закарам детето в тях, при условие че уговорката беше да се видим пред кухнята на малкия и от там да го вземе. Изумих се наглостта му и нахалството. (<http://www.svatbata.org/forum/index.php?topic=14851.150;wap2>) (10.02.2015)

Пет години БСП не желае този разговор - щяла била да се разцепи, щяла била да се обърка, електоратът не щял бил да разбере ... Море, всичко разбира електоратът, ама на някой им отърва да не разбира и да не разбере какво става зад перденцето. (http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/1995/09/18/1062843_ideite_sa_bezsmurnni_interesite_-_vechni/) (10.02.2015)

„Щял съм бил да правя остъкляване” или „Бил съм бил направил остъкляване” – така биха звучали едни идиотски обвинения в плоскостта на това тълкуване. Припомня ми другарски

съд, устроен от всевластващия партиен секретар, или от немуподобния ОФ-махленски председател. (<http://www.bgremoniti.com/forum/viewtopic.php?f=69&t=2791&start=15>) (27.03.2022 г.)

1.3. Непряка реч с дубитатив. Синтактично оформяне на възпроизведеното и на актуалното изказване

Наблюденията ни върху базата данни, с която работим, говорят, че непряката реч, в която се възпроизвежда с дубитатив някакво СИ, се оформя като подчинено изречение в преобладаващия тип случаи. От своя страна авторската реч, която е ориентирана спрямо актуалния комуникативен акт, се съдържа в съединително изречение с глагол за речева дейност, като семантиката му съответства на комуникативната функция на изречението в непряката реч (вж. Ницолова 1984: 101). Въвеждащите глаголи в съединителното изречение показват разнообразие, което е предизвикано от вида на субстратния речев акт, напр. напр. в *писаха*, в *настоява* и *твърди*, в *разбра*. Интерес предизвикват въпросите за отношението между темпоралната и евиденциалната характеристика на въвеждащия глагол и темпоралната и евиденциалната принадлежност на глагола в непряката реч, освен това и за трансформирането в непряката реч на различните наклонения, най-вече на императива от СИ в непряката реч. Не по-малко значим е въпросът за отношението автор на СИ : автор на АИ.

След 2 месеца чакане на отговора ми писаха .. и знаеш ли какво ми отговориха? .. отговориха ми да съм бил пишел в научни списания (clubs.dir.bg) (10.02.2015 г.)

Онзи ден пак – гражданинът Ерменко Василев от Нова Загора в нарочно писмо настоява да съм му бил казвел. [...] Даже твърди, че ако не бил получил отговор, щял бил да започне сам да му мисли. Ами айде, де, откога чакам някой в тази страна най-после да започне сам да му мисли. (<https://www.svobodata.com/page.php?pid=4966>) (27.03.2022 г.)

Докато си сърбаше кафето рано сутринта, целокупният българин разбра от ефира на националното радио, че за една бройка Райчев щял бил да бъде подслушван със специални средства. (БНРК – „Демокрация“, 21.04.2000)

Русия щяла била да си плати, ако анексира Крим, изригна президентът на САЩ след срещата си с Яценюк. (<http://www.varnaaction.com/novini-svyat/905-obama-rusiya-shte-si-plati-za-krim-chuvai-muncho-chuvai>) (27.03.2022 г.)

2.2. Кратки обобщения

В двете подчасти на част 1 на настоящата глава бяха представени няколко вида възпроизведена реч с дубитатив. Примерите проблематизират тридялбата на видовете възпроизведена реч цитирана : непряка : полупряка. Емпиричните данни несъмнено доказват издигнатата тук хипотеза за наличието в нашия език на още един тип възпроизведена реч освен цитираната и непряката – това е *пряко възпроизведената реч*. Наличието ѝ в нашия език е обусловено от съществуването на ренаратив и дубитатив, които в семантиката си съдържат признака предаване на чуждо субстратно изказване. В континуума от видове възпроизведени изказвания този вид възпроизведено изказване трябва да намери своето място между цитираната и полупряката реч според признака експлицитност на предаваното чуждо субстратно изказване.

Проучването на дубитативните употреби във възпроизведени изказвания дава възможност да се анализират и случаи, когато в текста се наблюдава поредица от възпроизведени изказвания с различни видове комбинации от цитирана, непряка и директно възпроизведена реч. В изказването

на Венета Ботева е предадено от журналиста като цитирана реч, оформена в кавички, а в цитата Венета Ботева възпроизвежда с преизказни и дубитативни форми СИ на д-р Сарафов.

"Д-р Сарафов, като прегледал в първите дни на болестта гърлото на покойната ми дъщеря Иванка, казал, че в два-три дена щяла била да оздравее и нямало нищо опасно", разкрива Венета Ботева. (<http://m.24chasa.bg/Article.aspx?Id=2096718>) (27.03.2020 г.)

Както неведнъж в настоящия текст беше подчертано, възпроизведените изказвания с дубитатив (а и с ренаратив) създават многогласието в текста, тъй като в диалог влизат две изказвания – актуалната реч и възпроизведената реч (независимо дали тя е оформена като непряка реч или като пряко възпроизведена реч). Вариантите на оформянето на възпроизведената реч, съдържаща дубитатив, обогатяват изследванията, посветени на монофоничната и полифоничната реч (вж. за тях у Влахова 2000). Изказванията с дубитатив несъмнено представляват случай, при който съдържанието на субстратното изказване е във фокуса на информационния поток, защото именно информацията в субстратното изказване се оценява като недостоверна, ненадеждна от актуалния говорещ, често съпроводено с емоционално-експресивна оценка. Освен това възпроизведената реч с дубитатив (независимо дали като непряка или като пряко възпроизведена) поставят акцент върху факта, че информацията в актуалното изказване е препредадена. Важно е да се отбележи, че при употребата на дубитатива субстратното изказване се предава относително точно (най-вече това важи за пряко възпроизведената реч с дубитатив), т.е. чуждата реч не е напълно асимилирана въпреки субективната оценка за нейната недостоверност или ненадеждност. Може да се каже, че както употребата на дубитатива в непряката реч, така и появата му в пряко възпроизведената реч представляват случай с висока степен на полифоничност.

Анализираните примери служат като аргументи в подкрепа на хипотезата, че директно възпроизведените изказвания с дубитатив (а и с ренаратив) представляват вид възпроизведена реч, която се разполага между цитираната и непряката реч в континуума, изграден според степента на точност при предаването на чуждо изказване. А наличието на този вид възпроизведена реч може да се наблюдава в езици като българския, в които съществува евиденциална категория, включваща ренаратив, дубитатив или и двата евиденциала.

3. Дубитативът и отношението автор на актуалното изказване : автор на субстратното изказване

Основната задача, която си поставяме в настоящата част, е да бъдат разгледани вариантите, които се получават при комбинирането на следните елементи от две комуникативни ситуации: *автор на субстратно изказване* (Ac) и *автор на актуалното изказване*, включващо възпроизведено изказване с дубитатив (Aa), независимо дали то е оформено като непряка реч или като пряко възпроизведена реч. Както вече подчертахме, че изследването на възпроизведените изказвания с дубитатив допълват изследването на многообразието от видове отношения между параметрите на актуалната и на субстратната комуникативна ситуация при препредаване на чуждо изказване. Реализацията на основната задача дава възможност да съпоставя две мнения за семантиката на дубитатива в българския език във връзка с авторството на предаваната реч – дали става дума за предаване само на чуждо изказване или е налице в семантиката на дубитатива на предаване както на собствена, така и на чужда реч. Анализираните в тази част изказвания с дубитатив обогатяват

представите за континуума от реализации на полифоничния тип реч (вж. Влахова 2000), тъй като във възпроизведеното изказване с дубитатив се сблъскват две гледни точки за състоянието на нещата – на Ас и на Аа, който изразява негативна епистемична оценка за предаваното изказване на Ас.

3.1. Основни типове отношения между автора на актуалното изказване с дубитатив и автора на субстратното изказване

За да бъдат изведени основни модели на отношението Аа : Ас, които са значими за проучването на изказванията с дубитатив, тук изхождаме от следните елементи на субстратната комуникативна ситуация (по-нататък СКС):

- автор на субстратната реч (по-нататък Ас),
- субстратно изказване (по-нататък СИ),
- адресат в субстратната комуникативна ситуация (по-нататък Вс).

Неучастникът или неучастниците в субстратната комуникативна ситуация се символизируют по следния начин – Сс.

От теоретичните комбинации може да се изведе заключението, че в субстратното изказване Ас може да говори за себе си (*Аз ще пристигна*), за себе си и адресата (*Ние с тебе ще пристигнем*), за себе си и неучастник/неучастници (Сс) в СКС (*Двамата с него ще пристигнем*). Друг вариант е Ас да говори за съкомуникатора/-ите си (*Ти ще пристигнеш/Вие ще пристигнете*), за съкомуникатора и себе си (описано по-горе), за съкомуникатора и неучастник/-ници в СКС (*Ти и той ще пристигнете*). Третият вариант е Ас да говори за неучастник/-ници в СКС (*Той ще пристигне/Те ще пристигнат*). Тези варианти са включени в третата колона на Таблица 3.

Таблица 3

Субстратна комуникативна ситуация (СКС)		
Комуникатори		Предмет на изказването
Ас – говорещ в СКС	Вс – адресат в СКС	В СИ Ас говори за: - за Ас, за Ас и Вс, за Ас и Сс - за Вс, за Вс и Ас (= за Ас и Вс), за Вс и Сс, - за Сс (неучастник/-ци в СКС),

При възпроизвеждане на субстратното изказване логически са възможни два вида отношения между автора на субстратната реч (Ас) и актуалния говорещ (Аа), предаващ с дубитатив субстратната реч:

I тип. Когато Ас възпроизвежда с дубитатив несобствено изказване (т.е. **Аа ≠ Ас**). В (307) внукът предава с дубитативен аорист натякванията на дядо си, а в (308) пишещият възпроизвежда с неодобрение и известна ирония думите на Б. Бонев, като използва за тази цел дубитативна пасивна форма за бъдеще време в миналото.

Докато дядо се тюккаше, аз затраках със зъби – втресе ме. Тогава взе да ми се кара. Нали ме бил предупредил. Защо съм тръгнал подир "гяволетините". (Д. Жотев, пример от БНК)
 (308) *Докато си сърбаше кафето рано сутринта , целокупният българин разбра от ефира на националното радио, че за една бройка Райчев щял бил да бъде подслушван със специални средства. Щял, ама не бил, уточни Богомил Бонев. (в. „Демокрация“, пример от БНРК)*

II тип. Когато актуалният говорещ и авторът на субстратното изказване съвпадат (т.е. **Аа = Ас**), т.е. това е редкият случай, при който актуалният говорещ възпроизвежда свое субстратно изказване. В (309) Аа препредава всъщност собствените се думи за Войводата, а дубитативът и частицата *уж* сочат, че Аа всъщност признава, че в свое предходно изказване е изрекъл лъжа. А тя се експлицира и в последното изречение.

И начевах да им разправам, че уж Войводата се бил прехвърлил в Русия, че там го направили генерал и самият император го пратил с три кораба войска по Дунава – да слезне пак при Козлодуй и на път за София да мине през Враца... Тез дene – викам – вапорите ще пристигнат. Народът слуша със зяпнала уста, пуска по нещо в паничката и се разотива, за да разнесе надеждата като зараза... Изстрадад народ се най-лесно лъже... („Щурчето“, Неда Антонова, <http://www.fakel.bg/index.php?t=2641>) (15.01.2012 г.)

1.3.1. Актуалният говорещ не съвпада с автора на субстратното изказване (I тип – Аа ≠ Ас)

За извличането от емпиричния материал на варианти на този тип (**Аа ≠ Ас**), който е най-честотния, трябва да се отчетат и **Вс** (адресатът на субстратното изказване), и **Сс** (неучастник/неучастници в СКС), а това води до наличието на 44 комбинации. За да се обобщат комбинациите, тук се онагледяват и коментират две реализации на **I тип Аа ≠ Ас**:

I.1. Аа ≠ Ас, Аа е този, за когото Ас говори в субстратното изказване

I.2. Аа ≠ Ас, Аа не е този, за когото Ас говори в субстратното изказване

Първият подтип (I.1) включва според наблюденията ни върху емпиричния материал изказвания, в които актуалният говорещ препредава с дубитатив чуждо изказване за самия себе си. Ако се отчете дали актуалният говорещ/пишещ (Аа) е адресат (вариант **I.1.1**), или съответно не е адресат (Ас) в субстратната комуникативна ситуация (вариант **I.1.2**).

*А онзи, доктора, профосора ви по медицина, как беше?... А, Живински! Той пък искаше да ми отвори черепа и някаква сонда да ми пусне в мозъка – чужди заповеди да търсел там, че не можело аз така да съм мислел, някой друг ме бил командвал. Добре че ми се размина. **Не съм бил мислел аз!** Сякаш не знам кой съм!? Хайде де... (http://gfstoilov.blogspot.com/2011/08/blog-post_16.html) (27.03.2014 г.)*

Вторият подтип изказвания с дубитатив (**I.2**), които принадлежат към **I тип (Аа ≠ Ас)**, обхваща употреби, в които актуалният говорещ не е този, за когото се говори в СИ. В рамките на **I.2** могат да се обособят два основни варианта: **I.2.1.** – когато Аа и Ас са съкомуникатори в СКС и **I.2.2** – когато те не са били съкомуникатори в СКС.

При **I.2.1** актуалният говорещ, който в СКС е адресат, може да изрази недоверие, съмнение към достоверността или надеждността на информацията в субстратно изказване на Ас, в което Ас говори за себе си. Следващият пример е част от текст на млада жена, която възпроизвежда с преизказна форма, а след това и с дубитатив думите на свекърва си, представляващи неоснователни според актуалната говореща обвинения, а след това и заплаха. Дубитативната форма за бъдеще време в 3 л., ед.ч. **щяла била да дойде** представлява препредаване на субстратна реч в 1 л. ед.ч. (=

аз ще дойда с полиция, като аз = свежървата = Ас). Другата дубитативна форма – **била съм крадяла**, онагледява тип **I.1**, в който Аа е този, за когото се говори в субстратното изказване, в което Аа и Ас са съкомуникатори.

Тя щала да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът и изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. Била съм крадяла, щяла била да дойде с полиция и да влезла с вратата в нас. (<http://www.zachatie.org/forum/index.php?topic=48188.40>) (27.03.2022 г.)

Друг вариант на случаите, при които Аа не е Ас и Аа възпроизвежда с дубитатив субстратно изказване на Ас, в което Ас говори за себе си, а Аа е негов съкомуникатор, са и употреби с транспозиция на глаголното лице – вместо 2 л., ед.ч. **говорел си бил** се явява 3 л., ед.ч. **говорел бил**, като по този начин съкомуникаторът се понижава в несъкомуникатор. Емоционално-експресивното несъгласие, изразено с дубитатива, се подчертава от използваната граматическа метафора.

Мисля, че е време да млъкнеш!!! Стига си ръсил глупости във всяка тема, говорел бил той по темата... Стига подлъгва хората, твоите изказвания 80-90% са грешни и не верни... Единични стаи има и в други блокове, хубави стаи има също!!! (<http://www.medfaculty.org/forum/index.php?topic=9.440;wap2>) (23.02.2014 г.)

Нека разгледаме чрез конкретни примери и втория вариант на първия подтип – **I.1.2**, който представя актуални изказвания, в които се възпроизвежда субстратно изказване от СКС, в която Ас говори за неучастник в речевата ситуация (означен с глагол в 3 л., ед.ч. или мн.ч.) и има за свой събеседник автора на актуалното изказване. Дубитативната форма **бил командвал** (*А онзи, доктора, профосора ви по медицина, как беше...*) е реализация именно на втория подвид комбинация от компоненти на двете комуникативни ситуации (субстратната и актуалната).

Вариант **I.2.2** от втория подтип включва възпроизведени изказвания с дубитатив, в които Аа не е този, за когото се говори в СИ, а Аа и Ас не са съкомуникатори. Основни реализации на този вариант са възпроизведени изказвания, в които Аа, различен и от Ас, и от адресата Вс, препредава с дубитатив изказване на Ас, който в СКС говори за себе си, за съкомуникатора/-ите си, или за неучастник/-ици в СК. Разбира се, възможни са и други комбинации, напр. за себе си и съкомуникатора/-ите си, за съкомуникатора/-ите си и неучастник/-ици в СКС и пр. Изброените варианти се реализират, когато Аа е бил страничен наблюдател в СКС, а не пряк адресат, когато е чул или прочел в медиите или в интернет (социални мрежи, форуми, блокове и др.) или е разбрал от трети лица за СИ.

Ако се съпоставят двете комуникативни ситуации – субстратната и актуалната, става ясно, че дубитативната форма **щяла била да прави** отговаря в СКС на глагол в бъдеще време, 1 л. ед.ч. в изказване, направено от „госпожа от МОСВ“ пред журналист в някаква новинарска емисия. Авторът на възпроизведената реч (Аа) не е съкомуникатор на госпожата от МОСВ (Ас), нито е този, за когото се говори в субстратното изказване, а информацията за СИ е придобита от медиите.

Гледах в новините някаква важна госпожа от МОСВ, която не знаела точно колко били язовирите. Щяла била тепърва да прави регистър, ама дали ще спогне преди топенето на снеговете - не е ясно. (<http://www.odit.info/?s=6&i=266581&f=4>) (27.03.2022 г.)

1.3.2. Актуалният говорещ съвпада с автора на субстратното изказване (тип II – Аа = Ас)

В повечето изследвания на българските евиденциали този тип не се разглежда. Изключение прави работата на Г. Герджиков, в която авторът представя два примера, при които актуалният говорещ е и авторът на субстратното изказване.

Представих им един факт, на който съм бил уж очевидец, че в планината съм намерил пет трупа на убити хора, всичките млади момичета... Те били убити от башибозуците наместо мъже – комити, но като отишли да ги разтърсят, що да видят ... (З. Стоянов) (Герджиков 1984: 17)

Казах му, че Иван бил взел книгата и не му я дадох. (Герджиков 1984: 17)

Г. Герджиков подчертава, че в този тип дубитативни употреби се „говорещият се дистанцира и отчуждава от своето собствено изказване, дезангажира се от него, показва своята резервираност спрямо изказването, което сам е направил“ (Герджиков 1984: 17), защото това субстратно собствено изказване не е отговаряло на действителността.

Както казахме, макар и редки, тези употреби издигат въпроса за семантичния инвариант на дубитатива (а и на ренаратива) – дали трябва да включва дубитативно (съответно ренаративно) преизказване не само на чуждо, но и на собствено изказване. Г. Герджиков предпочита по-тясното виждане, което изключва от системно обусловеното значение на недоверчивия модус (а и на преизказния) преизказването на собствена информация, макар че обратният подход според автора „не води до никакви вътрешни противоречия и е напълно възможен“ (Герджиков 1984: 18), но изисква по-сложно описание на значенията поради нетъждествеността на противопоставянията „непреизказна информация“ : „преизказна информация“ и „собствена информация“ : „чужда информация“, тъй като преизказната информация може да е чужда, но и собствена, макар и доста рядко. При по-тясното виждане за системно обусловеното значение на дубитатива употребите от типа на (309), (280) и (279) се явяват транспозитивни (Герджиков 1984: 17). В анализи си на дубитативните глаголни употреби предпочитам да следвам именно по-тясното виждане.

В случай че Аа и Ас са едно и също лице, то Аа може да възпроизвежда с дубитатив собствените си думи за:

- а) себе си (във ВИ тогава глаголт е в 1 л. ед.ч., напр. *Казах, че уж съм бил сгрешил,*
- б) за себе си и съкомуникатора/-ите си –във ВИ глагол в 1 л. мн.ч., напр. *Казах, че с тебе/с вас уж сме били сгрешили,*
- в) за себе си и неучастник/-ци в СКС – във ВИ 1 л. мн.ч., напр. *Казах, че уж с него/с нея/с тях сме били сгрешили,*
- г) за съкомуникатора/-ите си (Вс) – във ВИ глагол във 2 л. ед.ч., напр. *Казах, че уж ти си бил сгрешил,* или 2 л. мн.ч., напр. *Казах, че уж вие, приятели мои, сте били сгрешили,*
- д) за съкомуникатора/-ите си и неучастник/-ци в СКС – във ВИ глагол в 3 л. ед.ч., напр. *Казах, че ти и той уж сте били сгрешили,* или в 3 л. мн.ч., напр. *Казах, че ти и приятелите ти уж сте били сгрешили,*
- е) за неучастник/-ци в СКС – във ВИ глагол в 3 л. ед.ч., напр. *Казах, че той уж бил сгрешил,* или в 3 л. мн.ч. *Казах, че те уж били сгрешили.*

3.2. Кратки обобщения

В заключение може да се каже, че изказванията с дубитативни глаголни форми имат статуса на възпроизведена реч, в която актуалният говорещ/пишец изразява различни степени на резервираност като вид субективна епистемична оценка към достоверността, надеждността на информацията в препредаваното изказване. При възпроизвеждане с дубитатив могат да се наблюдават множество комбинации между 2 от основните компоненти на две диалогизиращи речеви ситуации: субстратната и актуалната. В настоящата подчаст бяха представени и анализирани два основни типа отношения между автора на актуалната реч и автора на субстратната реч: когато това те не съвпадат (I тип), значително по-честия случай, и когато те съвпадат (II тип) – рядко срещана комбинация. При втория случай авторът на актуалното изказване препредава с дубитатив собствено субстратно изказване. Този случай обикновено не се разглежда при проучвания както върху евиденциалността в българския език, така и в други частноезикови или типологически изследвания. А той е интересен, защото чрез дубитатива по граматичен начин се изразява признанието на актуалния говорещ, че е изрекъл лъжа в субстратното си изказване. Не е така при употребите на ренаратива при съвпадение на актуалния и субстратния говорещ. Тогава също се наблюдава известно дистанциране на актуалния говорещ от собственото първично изказване, но не става дума за граматически изразено признание, че в субстратното си изказване актуалният говорещ е изрекъл лъжа.

Емпиричният материал доказва, че този тип II може да има различни варианти, когато се отчетат два други параметъра на субстратната комуникативна ситуация: адресатът/-ите и предметът на изказването (т.е. за кого/какво се говори в субстратното изказване). Няколко примера представят тези варианти, които са много редки поради специфичността си – препредаване на собствено неистинно субстратно изказване, и поради възможността същата информация при подходящ контекст, носещ информацията препредаване на чуждо изказване, да бъде изразена чрез преизказни или индикативни форми *вм. с дубитатив*.

Мнението, че предаването с дубитатив на собствена субстратна може да се приеме като част от семантиката на дубитатива, може да бъде възприето, ако дубитативът се дефинира като резервираност към достоверността на информацията в препредавано изказване – в най-честия случай чуждо, а в много по-редки случаи и собствено. А това води след себе си виждането, че и с ренаратива се изразява предаване на направено изказване без значение на авторството му (свое или чуждо). Със статута на аргументи в подкрепа такова широко виждане би могъл да бъде представен пример (319), в който се препредава недубитативно собствено първично изказване. Формата *щял съм да бъда* в (319) е в ренаратив, 1 л., ед.ч. (без да се пропуска фактът, че тази форма съвпада с конклузивната поради наличното съвпадение на формите за 1 л. и 2 л., ед.ч. и мн.ч. на двата евиденциала), като контекстът ясно посочва, че става дума за употреба на ренаратива в непряката реч след глагол за речева дейност в главното изречение.

Примери и с преизказно, и с дубитативно възпроизвеждане на собствено субстратно изказване биха могли да се приложат като аргументи в подкрепа на мнението, че преизказването на собствена реч е част от системното значение на двете евиденциални субкатегории в българския език, т.е. част от общото им основание за сравнение. Като друго доказателство в подкрепа на тази тези може да се посочи и липсата на допълнителен стилистичен ефект в (319), каквото би носила една транспозитивна употреба, а именно за транспозиция говори Г. Герджиков (Герджиков 1984: 17). Ако се изключат представените употреби от инварианта на ренаратива и дубитатива, то тогава те би трябвало да се разглеждат или като девиации, или като транспозиции.

За да се приеме по-тясното или по-широкото определение за семантиката на ренаратива и дубитатива, би трябвало да се изходи от анализа на системните отношения между четирите евиденциала в съвременния български език. Това от своя страна предполага и съпоставяне на системно обусловените значения (а и на употребите) на четирите евиденциала във връзка с отношението между противопоставянията *несобствена : собствена информация* и *непреизказна : преизказна информация*. Г. Герджиков смята, че между тях няма тъждество, тъй като непреизказната информация винаги е собствена, докато преизказната може да бъде както чужда, така и собствена, макар и рядко (Герджиков 1984: 17–8). Опозицията *несобствена : собствена информация* е значима и за конклузива, вкл. и за неговите адмиративни употреби. Фактът, който е изходна точка за извода, обобщението, умозаключението на актуалния говорещ, може да бъде част както от собствената информация (напр. *Компютърът и принтерът са в коридора, явно крадците са щели и тях да вземат*), така и да е узнат от чуждо изказване (напр. А: *Мария замина*, Б: *(Я гледай.) значи вчера ме е излъгала, когато обеща, че няма никъде да ходи*). Конструиранияте примери, реалните употреби в базата данни с дубитативни употреби (Алексова 2015), изследванията на множество автори (вж. напр. Guéntcheva 1996, Герджиков 1977, 1984, Ницолова 2007, 2008 и др.), ни карат да приемем по-тясното виждане за семантиката и на ренаратива, и на дубитатива, т.е. да приемем, че противопоставянето *несобствена : собствена информация* играе значима роля само на равнище контекстуални употреби. Това решение отговаря и на положението в типологическите изследвания, в които се наблюдават ренаративи въз основа на предаване на чуждо изказване. Също така е необходимо да припомним факта, че в публицистични и друг тип журналистически текстове често *несобствена информация* се предава с индикативни форми, за да изпълни изискването новинарският текст да информира достоверно и несубективно предаваната информация.

В заключение бихме могли също така са посочим, че представената тук класификация на дубитативните употреби въз основа на релацията автор на субстратната реч : автор на актуалното изказване не отчита всички възможни комбинации между адресата, адресанта и предмета на изказването в субстратната и възпроизведената реч, но пък предоставя достатъчно емпиричен материал, за да бъдат извлечени значими изводи за вида на субективното негативно отношение на актуалния говорещ към препредаваната чужда информация.

3. Дубитативът, лексикални модификатори за достоверност и маркери за емотивност

3.1. Анализ на партньорски стратегии на взаимодействие между дубитатива, лексикални модификатори за достоверност и маркери за емотивност

В тази част основен обект на проучване са изказванията, съдържащи дубитативни глаголни форми, а конкретният предмет е ограничен до взаимодействието в близкия и по-широкия контекст между дубитатива като евиденциална субкатегория, кодираща резервираността на актуалния говорещ към препредаваната чужда информация, и лексикалните модификатори, които носят в речниковото си значение или в контекстуалната си употреба негативна оценка за достоверността на препредаваното съобщение, като в преобладаващия случай тази оценка е емоционално оцветена. Подобен предмет на изследване предполага няколко възможни задачи:

- Чрез анализ на емпирични данни да се направят наблюдения и анализи по въпроса в какъв вид дистрибуция се намират дубитативните глаголни форми като граматическо средство и речниковите единици за изразяване на дубитативност, като се има предвид, че съмнение, недоверие към достоверността на предаваното чуждо изказване може да се

изрази и с индикатив в подходящо лексикално обкръжение и/или интонационно оформяне (А: *Иван ще дойде.* – Б: *Ами, ами, ще дойде, друг път!* (с интонация, сочеща отхвърляне на твърдението като съдържащо невъзможно действие), и с преизказни форми при същите условия (А: *Иван ще дойде.* – Б: *Ами, ами, щял да дойде, друг път!*, и с дубитатив (А: *Иван ще дойде.* – Б: *Ами, ами, щял бил да дойде, друг път!*), а в устната реч и с подходящи паралингвистични средства. Подобна задача в някоя от своите стъпки на реализация би верифицирала хипотезата, че дубитативът представлява в българския език граматикализирано средство за израз на резервираност към препредавана в актуалното изказване чужда информация, а не става въпрос за дубитативен нюанс, който се дължи най-вече на комбинацията „от интонацията и от допълнителните дубитативни лексикални модификатори“ (каквото е мнението, изказано от Иван Куцаров (Куцаров, Ив. 2007: 325–326). Издигнатата хипотеза би могла да се потвърди като достоверна, ако в изказването с дубитативни глаголни форми липсват неграматически средства за отрицателна епистемична оценка на препредаваното чуждо съобщение, но въпреки това дубитативната семантика е ясно изразена.

- Друга задача, произтичаща пряко от конкретния предмет в настоящото проучване, отвежда към отчитане на взаимоотношенията между дубитатива, оценъчността, емотивността и експресивността – въпрос, който бе разгледан от теоретична гледна точка в част 2 на Втора глава. Несъмнено съмнението, недоверието, резервираността към препредавано чуждо твърдение представляват вид негативна оценка на говорещия, дадена от позиция на неговите собствени (и в този смисъл субективни) представи за реалността на нещата. Освен това отрицателната оценка има за изходна основа нормите и ценностите, приети и споделяни от говорещия. В изказването с дубитатив се наблюдава сблъсък между две гледни точки (на актуалния говорещ и на автора на субстратното изказване) за състоянието на нещата, а този сблъсък в значителна част от изказванията с дубитатив е обвързан с различна по сила емоционална реакция на говорещия – тя може да варира от най-ниска до най-висока степен, дори и до появата на инвективи. А това по необходимост отправя към анализ на езиковите средства за изразяване на оценъчност и на емотивност в изказванията с дубитатив.
- От комбинирането на първата задача, насочваща към анализ на лексикални модификатори за достоверност в изказванията с дубитатив, и втората задача, свързана с неграматичните средства за оценъчност и емотивност в същия тип изказвания, се поражда надредната спрямо тях задача да се потърсят лексикални единици, които комбинират епистемичната оценка и емотивността, без да се изпускат отношенията им с дубитативните глаголни форми.

А) Обща оценка за недостоверност

В рамките на названието „обща оценка за недостоверност“ са включени модели на съчетаване в по-широкия контекст на **дубитатив** и **предикат**, **директно назоваващ недостоверност** от типа *Не е вярно*, напр. (319).

Не разбирам цялата идея. Който иска да знае правилата, да учи. Който иска да разбере новите думи, да ги потърси в интернеда, в неолог примерно. Заприличва на поредната безсмислена

кампания и който министър го бил направел, щял да спечели много... Просто не е вярно. (<http://eenk.com/standart-kiril-i-metodiy-light>) (28.03.2022 г.)

Вариант на този модел представляват изказвания с **дубитатив и предикативно употребени наречия с оценъчно значение**. В следващия пример *странно* в комбинация с устойчивото словосъчетание *меко казано*, декодиращо се като иронично употребено, и с дубитативното бъдеще време се предава не само съмнение, но и несъгласие, отхвърляне на възможността за реализация на действието в субстратното изказване от страна на актуалния говорещ.

Противоречиви и объркани информации плъзнаха след пленума на БСП в сряда, който е в навечерието на техния 47-ми конгрес, насрочен за края на месеца. Ресорните репортери дружно и почти навсякъде написаха, че партията столетница щяла била да се освобождава от олигарсите в бизнеса. Това е меко казано странно, тъй като у нас олигарси няма, а най-богатите българи гравитират точно около социалната партия. (http://novinar.bg/news/bsp-razmaha-prast-na-bogatite-koito-ia-hraniat_Mjc5MzszOQ==.html) (30.06.2016).

Б) Уж X, а то Y

Д. Даскалова сочи като най-честотният вариант на т.нар. от авторка „хетерогенни модели“, т.е. модели, в които се комбинират граматични и речникови елементи при формиране на оценката за достоверност (Даскалова 2008, 2014). И в собствената ни база данни са значително количество примерите, в които се съчетава **частицата уж + дубитативна глаголна форма**. В този случай частицата *уж* се реализира чрез две от своите значения, посочени в различни речници: „1. За подсилване на недоверие в чуждо твърдение. *Казва, че уж бил щял да заминава в чужбина.*; 2. За израз на недоверие в чуждо твърдение. *Говореше, че уж вземал голяма заплата.*“ (Буров и кол. 1994: 911); или пък с едно от тях: „3. За изразяване на несигурност с оттенък на недоверие при предаване на чужди думи, на чуждо мнение. Овчарите разправяха, че уж видели една нощ да пада от облаците огнен змей. Йовков“ (<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/уж/>) (посетен 20.03.2022 г.).

„Така и не разбрах защо ме уволниха“, казва днес Минов: "За това, че уж съм бил хвърлил документи, че уж не съм се обадил в полицията, заради контактите с Красьо или че не съм изразил съжаление." (<http://forum.abv.bg/lofiversion/index.php/t28888-50.html>) (16.06.2016 г.)

В) Оценката на актуалния говорещ за надеждността на информацията в чуждото изказване – основание за дубитативност

В тази подчаст се спираме върху емпирични доказателства за съвместната употреба на дубитатива и лексикални модификатори за достоверност, които изразяват негативна субективна оценка на актуалния говорещ за надеждността на информацията в предаваното чуждо изказване. Терминът *надеждност* е предпочетен тук като работен, защото насочва по-директно към преценката на актуалния говорещ, че възпроизвежданата чужда информация не отразява истинното според собственото му виждане действителното положение на нещата. Ако към тези лексикални модификатори бъде приложено виждането на Д. Даскалова за функционално-семантичното поле на достоверността като изградено от върху два базисни диференциални признака: *качество на знанието* (свързано с начина, по който е получена изходната информация, и формиращо опозицията директна : индиректна информация) и *количество на знанието* (отразяващо „степената на увереност

в пълнотата и в количествената достатъчност на получената информация“ и формиращо бинарното противопоставяне достатъчност : недостатъчност на информацията (Даскалова 2014: 41, 57–59), ще се окаже, че моделите, които се представят в тази подчаст, включват употреби на лексикални модификатори, които показват обвързаност както и с количеството, така и с качеството на знанието. На първо място, причината за това се съдържа във факта, че тези модификатори функционират в изказвания с дубитатив, т.е. винаги информацията е индиректна, тъй като се препредава чуждо съобщение, и на второ място, тези лексикални единици представят една от степените на убеденост на актуалния говорещ за недостоварността на информацията в субстратната ситуация, т.е. това, което Д. Даскалова представя като *достатъчна информация* (Даскалова 2014: 58).

Нека да се концентрираме върху представяне коментар на модели, които включват дубитатив в актуалната реч и глаголи, носещи в денотативното си значение семите ‘лъжа’, ‘заблуда’, ‘измама’ и под. В (325) е употребен успоредно с дубитатива глагола *заблудя*, съдържащ в своето речниково значение тези семи, срв. „ЗАБЛУЖДАВАМ² [...] 1. Неволно или умишлено създавам лъжлива представа, схващане у някого за нещо или го осведомявам неправилно, погрешно; мамя, лъжа“ – <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/глупост/>).

Защо Ензел да не заблуди някоя дребна риба (до която ние при следствие непременно ще стигнем, както и стигнахме), че тепърва щял бил да се озове на наша земя? (В. Мутафчиева, БНК)

Като вид партньорска стратегия може да се разглежда комбинирането в текста на дубитатив с глаголи, **означаващи лъжлива перцепция**, тъй като те интензифицират внушението за сблъсък на две гледни точки, една от които – възпроизведената, не отговаря според знанията и оценките на актуалния говорещ на действителното положение на нещата. Именно това може да се види в (326), в който заедно с дубитатива *щяла била да замени* е употребен метафорично глаголет *привижда ми се* (*привидя ѝ се*). Срв. „ПРИВИЖДА МИ СЕ *несв.*; *привиди ми се св., непрех.* Струва ми се, че виждам нещо, което в действителност го няма, не съществува; мярка ми се.“ (<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/привиждам/>).

Партията на новия политик щяла била да замени СДС, привидя ѝ се на Весела Драганова (Клуб Z, https://bg-bg.facebook.com/permalink.php?story_fbid=566065933498212&id=488258274612312) (30.06.2016 г.)

Резервираността към достоверността на възпроизведеното чуждо изказване поради оценката на актуалния говорещ, че то съдържа невярна или ненадеждна информация, в по-широкия контекст може да бъде подкрепена с глаголи, **носещи значението ‘изричане на клевета’**, т.е. на неистина, вкл. и глаголи с емоционално-оценъчен компонент като напр. в следващия пример глагола *наклепа* („НАКЛЕПАМ – [...] 2. *Неодобр.* Представям някого в лоша светлина, отправям някакви обвинения за някого; *наклопвам, наковавам, наклеветявам*“ – <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/наклепвам/>).

След месец се прави отчет кой колко е работил и има събрание. На това събрание същата жена стана и каза, че аз съм била викала: “Вие, българите, ли ще ни командвате?” А на събранието е директорът на затвора, други началници и понеже тя знае, че съм политическа, решила да ме наклепа. (<http://e-vestnik.bg/4456/фердие-казва-че>) (28.03.2022 г.).

В базата ни данни се съдържат немалък брой употреби на дубитатива в изказвания, които съдържат **дубитатив, глагол за речева дейност и същ. в мн.ч. глупости** в значението „Думи, изрази или мисли, които са безсмислени, неразумни, несериозни, глупави; безсмислица“ (<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/глупост/>).

(328) *Казах му да се разкара, човече, че няма да му дам нищо. И тогава започна да говори глупости. Щял бил да ни арестува, да ни вкара в затвора ако не му дадем дрога.* (БНК – <http://dcl.bas.bg/bulnc/>).

Емоционално-експресивната реакция на говорещия, според когото чуждото възпроизведено изказване съдържащо недостоверно, неразумно, необосновано, безсмислено, невярно твърдение, води до комбинирането на дубитатива с **метафорично употребено прилагателно + същ. глупости**.

Имало било две места за Реформаторския блок. Това са пълни глупости. (Радап Кънев, bTV, 30.09.2015 г.).

Партньорска стратегия между маркери за достоверност и дубитатив може да се открие и в изказвания, в които дубитативът е съпътстван от **глагол за идеална дейност и оценъчното наречие с конотативна сема ‘невярно’/‘недостоверно’**. Наречието *нелепо* („Нелепо – 1. Нареч. от нелеп; глупаво, безсмислено. [...] 2. Обикн. с гл. съм, изглежда, вижда ми се и под. Означава, че някаква постъпка се оценява като проява на неблагоприятно разбиране.“ <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/нелепо/>) е предшествано от преизказна форма с дубитативна семантика (*била*). Дубитативното бъдеще време (*нямало било да има*) е разположено в следващото изречение и именно в този модален контекст наречието *нелепо* добива конотативна сема ‘невярно’.

Второ. Варненска митрополия не е забранила изложбата. Няма и механизми да го направи. Дори Патриархът няма такива механизми. Просто беше отправена молба, която, чакай да се прекръстят, беше уважена. А репликите на г-н Илиев, че това била единствена възможна дата, потвърдени и от самата Общинска галерия, звучат нелепо. Няма да има повече такива подходящи помещения за въпросните творби. (<https://conservative.bg/kokimoto/>) (28.03.2022 г.)

В монографията, посветена на речниковите единици за достоверност в българския език, Д. Даскалова посочва, че позицията на адресанта в актуалната комуникативна ситуация, неговата оценка за истинността на изходната пропозиция често се изразява **„със съчетания на имена за реч + оценъчни прилагателни (неверни твърдения, неоправдани опасения, несериозни изявления, мъгляви обяснения и др.)“** (Даскалова 2014: 119). В богатата ни база данни откриваме разнообразни вариации на този модел, напр. **оценъчни прилагателни, комбинирани със съществителни, имащи оценъчна семантика за неистинност**.

Мастагаркова как стоят нещата, днес прочетох невероятни измислици, които уж съм бил казал. (www.moreotlubov.com/?go=home&p=skandal) (16.06.2016 г.)

Употреби на дубитатива с изразен признак ‘ниска степен на достоверност’ се съчетават и **оценъчни прилагателни + съществителни имена с обща сема ‘слух’** („Слух – [...] *Прен.* Мълва, новина, която се разпространява, обикн. още непотвърдена“ - <http://www.onlinerechnik.com/duma/слух>). Непосочването на източника на информация, вкл. слухове и мълви предполага по-ниска степен на достоверност на възпроизвежданата информация, което е когнитивното основание за изразяване на недоверие и съмнение. Чрез дубитативното бъдеще време *щели били да се освободят* актуалният говорещ изразява резервираността си към достоверността на възпроизведената чужда информация. Тази субективна оценка е експресивно подчертана и чрез метафоричната употреба на прилагателното *зловеци* и съществителното *слухове*. Общата картина за ниска степен на достоверностна оценка се допълва и от преносно употребения глагол *разнасям* (вж. <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/разнасям/>).

Почнаха се пак обири. Зловеци слухове се разнасят, че затворените разбойници от Велешча щели били да се освободят. (Д. Богданов, <http://literaturensviat.com/?p=95031>) (16.06.2016 г.)

В изказвания с дубитатив като епистемични маркери за недостоверност могат да функционират различни **фразеологични словосъчетания**. Не само в частни разговори, кореспонденции, но и в множество коментари по икономически, политически и друг тип актуални събития с обществена значимост като израз на острата негативна достоверностна оценка на актуалния говорещ се явяват фразеологични словосъчетания като експресивни емотиви. Това напр. се наблюдава в (338) чрез израза *бабини деветини* („41. Бабини деветини. Разг.; Бабини дивотини. Остар. Празни приказки, измислици.“ – <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бабин/>). Общата оценка за недостоверност се допълва от употребата на съществителни, съдържащи в денотативното си значение семи като ‘спорно’, ‘съмнително’, ‘невярно’, каквито са *митологема* („Спорна представа, идея, постановка, която се установява или представя като безспорна истина.“ – <http://ibl.bas.bg/infolex/neologisms.php>) и *инсинуация* („Преднамерено измисляне и разпространяване на неверни слухове за някого, с цел да се злепостави и оклевети; клевета, интрига.“ – <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/инсинуация/>).

Така че, не преповтаряйте, комунистически митологеми - да имало една партия, иначе народът бил разединен. Респективно, да имало само един Синод, щото църквата щяла била иначе да се раздели! Бабини деветини и комунистически инсинуации за глупавите и наивни Българи. (http://m.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/nov_razkol_v_tsarkvata_-168162.html?comments=1) (16.06.2016 г.)

Отрицателна оценка за възпроизведеното с дубитатив чуждо изказване може да породи не само поради недостатъчната надеждност на препредадената информация, а и поради морално-етични причини – изричането на нещо заблуждаващо, съмнително, невярно търпи морална санкция. Неин подчертано емоционален езиков израз напр. са изказвания, в които дубитативът е съчетан с **местоимения/наречия интензификатори + оценъчни съществителни за морална оценка**.

Каква наистина безмерна наглост, представяте ли си: щели сме били догодина да не сме вече най-бедните в Европа, а дотогава, догодина, щели сме били да се възвисим дотам, че да сме, предполагам, предпоследни по бедност! (<http://aigg.wordpress.com/2012/09/07/1-545/>) (28.03.2022 г.).

Г) Дубитатив и оценъчни емотиви за неодобрение, недоволство, възмущение

Пример (340) онагледява модел на употреба на дубитативът заедно с глаголни изрази, които могат да се определят като оценъчни емотиви, тъй като съчетават и негативна оценка за възпроизведеното твърдение (рационален аспект), и емоционална реакция на актуалния говорещ – недоволство, възмущение, гняв и др. (емоционален аспект), излизаща на преден план: **видите ли/видиш ли, (я) гледай ти, представи си/представете си, представяш ли си/представяте ли си, моля ти се**. Ако бъдат разгледани тези изрази от синтактична точка, ще стане ясно, че те са употребени като вметнати изрази, отличаващи се с ярка емоционална маркираност, която повишава експресивността на изказването. Когато функционират в изказвания с дубитатив посочените фрази, съдържащи десемантизиран глагол за перцепция или за друг тип идеална дейност, подчертават негативната оценка за възпроизведеното чуждо съобщение и в този смисъл те могат да се характеризират като прагматични маркери (вж. Тишева 1994).

*НОРМАЛНО ЛИ Е, КАТО САМО БЪРЗА ПОМОЩ И ПОЖАРНАТА ИМАТ ТОВА ПРАВО, ИМАТ ТОВА ЗАКОННО ПРАВО ДА ХВЪРЧАТ (НО С НАМАЛЕНА СКОРОСТ ПРИ ЧЕРВЕН СВЕТОФАР...). ВОЕННИЯТ МИНИСТЪР, **ВИДИТЕ ЛИ, БИЛ ЧЕТЯЛ ПО ВРЕМЕ НА КАТАСТРОФАТА.. АМИ ШОФЬОРЪТ И ТОЙ ЛИ ЧЕТЯЛ!???** (<http://www.mediapool.bg/nso-opravdava-sluzhitelya-si-za-katastrofata-s-avtomobila-na-voenniya-ministar-news164132.html>) (16.06.2016 г.)*

*След изпита бях получила и едни заплахи по телефона - от една жена, която ми крещеше, че **съм била имала** връзка с нейния съпруг, представи си! (<http://www.blitz.bg/news/article/315420>) (16.06.2016 г.)*

Като отделен модел на партньорска стратегия между дубитатив и контекста могат да посочат и изказвания с **междуметия**, напр. *ха-ха, хе-хе*, които са вид емотиви от типа афективи (вж. повече у Шаховский 2007, 2008, вж. за междуметията и у Петрова 2016). С тях може да се изразява иронична насмешка, зад която стои категорично несъгласие с възпроизведеното чуждо изказване. В (345) трите дубитативни бъдещи форми и междуметията *ха-ха*, изразяващо иронична оценка, предават отрицателната емоционално-експресивна оценка на актуалния говорещ за препредадената чужда информация.

*[...] на три сесии на СОС се представят три различни доклада с противоречиви половинчати обосновки, че цената е приета с бетонното мнозинство на герб, че **щяло било да се прави** проучване и статистически анализ на трафика и транспортните потоци от чужда фирма (к'во прави две и половина години, кмет, и кой ти пречи?), че **щяло било да се прави** реструктуриране на фирмите, свързани във виртуалното понятие "софийски градски транспорт", че като се построи (прокопае) метрото трафикът **щял бил да се облекчи**, защото шофьорите ще спират колите си в покрайнините и ще се возят в метрото (*ха-ха*). (http://boikob.blogspot.com/2008/06/blog-post_13.html) (30.06.2016 г.)*

Разбира се, в базата ни данни се наблюдават съвместни употреби на коментирания дубитатив и маркери за недоверие в изказвания с дубитатив. В (346) внушенията на аористната дубитативна форма са подсилени от междуметията *хе-хе*, епистемичния модификатор *уж* и въпросителното местоимение *ква* във функция на интензификатор.

ох , аз как се разстроих неска, тъпните катажиш, ме заснели оня ден край слънчев бряг уж съм бил превишил скоростта, хе хе , ква скорос бе с моя дваисгодишен танк (http://forum.abv.bg/lofiversion/index.php/t109104.html) (30.06.2016 г.).

3.2. Кратки обобщения

В настоящата част бяха представени и коментирани примери, които послужиха за извеждане на основни модели за партньорски стратегии между дубитатива и евиденциални модификатори за недостоверност и емотиви при изразяването на отрицателна епистемична оценка за предаването чуждо изказване. В едни от тях доминира логическият елемент, а в други експресивният. Тези модели в никакъв случай не са краен брой, защото езиковият материал показва изключително разнообразие. В настоящата част също показахме възможността от комбиниране на модели или на струпване на множество лексикални средства, интензифициращи оценката за недостоверност, изразена по граматически път с дубитатива.

Разгледаните изказвания с дубитатив и лексикални модификатори за достоверност се възприемат като хетерогенни модели за израз на епистемична оценка, за разлика от хомогенните, изградени само от граматически или само от лексикални единици (вж. Даскалова 2014).

Емпиричният материал дава възможност да се направи една отворена работна класификация именно на хетерогенните модели, като се отчете семантиката и функциите на лексикалните модификатори за епистемичност. В първата група първата група включихме изказвания с дубитатив, в които субективната оценка на актуалния говорещ за недостоверност на възпроизведеното чуждо изказване е изразена директно чрез предикати от типа *Не е вярно* или негови метафорични съответствия.

Отделно бе изведен моделът *Уж X, а то Y*, който е високочестотен в базата ни данни. Отделянето на тази партньорска стратегия между дубитатива и частицата *уж* се крие не само във фреквентността ѝ, но и във факта, че всички случаи, в които *уж* се среща заедно с дубитатив (а и с ренаратив), говорещият акцентира върху неистинността, неоснователността, неверността на гледната точка за състоянието на нещата, претендирана за истинна в субстратното изказване.

Третият основен тип изказвания съдържат дубитативна глаголна форма и оценъчни глаголи, съществителни и прилагателни, фразеологизми и устойчиви словосъчетания, които в денотативното или в някое от преносните си значения носят семите 'съмнително' и най-вече 'невярно'. Вариантите на този тип са обединени от изразената оценка за ниската степен на надеждност на информацията в субстратното изказване, т.е. изразена е оценка за т.нар. от Д. Даскалова количество и/или качество на знанието. Този тип модели се характеризират със своята емоционалност, но трябва да се подчертае, че в тях има ясен рационален аспект, който е свързан с оценката за информацията. Затова те могат да бъдат дефинирани като оценъчно-емоционални, за разлика от изказванията в четвъртия тип, които са емоционално-оценъчни поради доминирането на емоционалния аспект, т.е. на преден план, вкл. иронично изразени, са чувствата, емоционалната реакция на неодобрение, недоволство, възмущение и др. към препредаването чуждо съобщение. В този четвърти тип са включени варианти на изказвания с дубитатив и оценъчни емотиви – междуметия и изрази с десемантизиран глагол за перцепция или друг тип идеална дейност. В съзвучие с емоционалната маркираност на четирите работни модела ще си позволим да им поставим образно-метафорични названия: *Просто не е вярно!*; *Това е само привидно истинно!*; *Това са само лъжи!*, *Как пък не, направо възмутително!*

Още веднъж ще подчертаем, че представените модели са отворен вид класификация, направена върху една база данни, в които разнообразието не може да бъде изчерпано. А и анализирани примери доказват съчетаването на няколко модела в едно изказване, като струпването на различни средства за епистемична оценка и емотивност зависи от степента на емоционалната реакция на актуалния говорещ. В тези случаи принципът на икономията на езикови средства („с малко средства много съдържание“) не е релевантен, защото повишеният градус на емоциите, породени от несъгласието, търси своя изчерпателен езиков израз.

Извлечените модели представят конкретен емпиричен материал, доказващ наличието на партньорски стратегии между контекста и дубитативната глаголна форма в изразяването от актуалния говорещ на резервираност към чуждо (рядко метафорично и собствено) субстратно изказване. Наблюденията в настоящата част също така са доказателство за неведнъж изказаното виждане, че субективните евиденциали често се реализират в контекст, конкретизиращ вида на субективността – в случая негативно отношение към предаваното чуждо изказване.

4. Дубитативът в различните типове изречения

В тази част се разглеждат някои основни употреби на дубитатива в различни по тип изречения – както по комуникативна цел (съобщителни, въпросителни, побудителни, желателни, възклицателни), така и по структура (прости и сложни).

4.5. Употреби на дубитатива в изречения с различен комуникативен статус

Разглеждането на базата данни, с която работим, убедено говори, че дубитативните глаголни форми се употребяват в съобщителни по комуникативен статус изречения. Това са не само случаи, в които негативната оценка за достоверността на чуждото изказване не е съпроводена от ясно изразена емоционалност и експресивност на оценката, но и емоционално маркирани изказвания, оформени пунктуационно с точка.

*... понеже на разузнаването и държавните служби за сигурност им се доця те да контролират работата на компютъра. Иначе **нямало било да го пуснат до вас, а освен това щели да обявят операция "Комар" в институтите, финансирани от фондацията** (БНРК)*

*(350) Разбра се единствено, че **предсрочните избори щели били да се проведат между 28 септември и 12 октомври, но датата тепърва щяла била да се уточнява.*** (<http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=818&aid=18466>) (12.12.2014 г.)

Въпреки очакванията ни, че повечето употреби на дубитатива ще бъдат във възклицателни изречения, в базата ни данни преобладават съобщителните изречения независимо дали има в тях емотиви и/или експресивни изрази.

Един от интересните въпроси е дали дубитативни форми могат да бъдат употребени в същински въпросителни изречения. В базата данни се съдържат единствено несъщински въпроси от типа въпроси повторения, наричани и ехо-въпроси. Те имат за цел изразяване на отношение към чуждото първично изказване, т.е. това е втората функция, която се сочи за ехо-въпросите от Р. Ницолова (освен печелене на време за осмисляне на въпроса): „2. Говорещият иска с повтарянето на въпроса да изрази някакво отношение към него, а в някои случаи и към свързания с него отговор“

(Ницолова 1984: 126). Подобна функция има дубитативът в следващото изречение, в което въпросът повторение е оформен с въпросителна дума.

Що бил кукуригал рано петелът!? Ми такъв му е биоритъмът ве... биологичния му часовник е такъв - заспива по здрач и се буди в първото развиделяване...
(<http://clubs.dir.bg/showflat.php?Board=forty&Number=1952869328&page=&view=&sb=&part=all&vc=1>) (14.07.2021 г.)

Въпросите повторения с дубитатив писмено може да са оформени с въпросителен знак, с удивителен знак, отразяващ емоционално-експресивния характер на изказването, както и комбинация от въпросителен и удивителен знак. Ехо-въпросите могат да бъдат писмено оформени и с комбинация от въпросителен и удивителен знак, което изразява емоционално-експресивността на изказването.

Като чуе веднъж човек едно нейно интервю и е достатъчно - то се повтаря навсякъде същото с малки украси според случая.

Щяла била да е старши треньор?! На кого?
(<http://www.rgym.info/forum/viewtopic.php?f=4&t=2256&start=45>) (30.03.2022 г.)

Не открихме изречения с дубитатив, които да бъдат подбудителни. В базата ни данни се съдържат дубитативни форми в да-конструкции, които предават субстратно повелително изказване. Удивителният знак в дубитативното изречение обаче не предава заповед, настояване, каквото е налично в предаваното чуждо изказване, а емоционално-оценъчния характер на изказването с дубитатив.

Разбирам да търся "Полетият поливач" - да, ама става дума за Black Hawk Down! Вече не можел да се намери никъде и да съм се бил отказал! Re: Ей, хора! [re: Raul Endymion](20.07.04 г.)

4.2. Употреби на дубитатива в сложни изречения и в цялостен текст

Дубитативът в съвременния български език може да се употребява както в главното, така и в подчиненото изречение. В рамките на сложното изречение интерес представляват употребите на дубитатива в непряката реч след въвеждащо изречение с глагол за речева дейност. От гледна точка на реализацията на дубитатива в свързания текст вниманието ни е насочено към случаи, в които след начална поява на дубитатив след това в текста се явяват преизказни форми с дубитативна семантика.

Първият случай предизвиква интерес от гледна точка на взаимодействието между контекста и граматичната категория. Бяха очертани два вида отношения, когато и контекстът, и граматичната категория изразяват едно и също значение, кодирано по различни начини (неграматичен и граматичен):

- наличие на партньорска стратегия, когато контекстът подкрепя граматически изразеното значение,

- наличие на синтагматична неутрализация, когато поради факта, че значението е изразено в контекста от лексикални или друг вид ситуационни средства, може да предизвика неутрализиране (неизразяване) на същото значение по граматичен път.

Отдавна известни са случаи, в които поради изразяването на дубитативност от лексикални, интонационни и/или паралингвистични средства, се употребява не дубитатив, а ренаратив (назовавано в теорията на граматическите опозиции синтагматична неутрализация на признака субективност). Също така известни са случаите, в които след глагол за речева дейност във въвеждащото изречение (напр. *Иван каза*) в непряката реч (подчиненото изречение) може вместо преизказни форми на времената от плана на неминалото (*че Петър щял да дойде след 5 мин.*) да се явят индикативни форми (*че Петър ще дойде след 5 мин.*). Това е вариант със синтагматична неутрализация на признака преизказност, като той е по-неутралният вариант, тъй като при ненастъпване на неутрализацията се явяват две средства за предаване на чужда информация – глаголят за речева дейност във въвеждащото изречение и преизказната форма, което води до подчертаване на факта, че се предава чуждо изказване, което може да породи ефект на дистанциране от препредаваната информация.

Зададохме си въпроса дали при дубитатива се наблюдава синтагматична неутрализация на признака преизказност в непряката реч поради наличието на въвеждащо изречение с глагол, изразяващ предаване на чужда информация, което да води до употреба на конклузивни форми на мястото на дубитативните в непряката реч. Такова явление обаче не се наблюдава, тъй като признакът субективност има различаващи се конкретизации при конклузива (субективно заключение, извод, умозаклучение) и субективна недоверчива оценка при дубитатива. В това убеждават множество примери на употреба на дубитатива в непряката реч.

Да. Избухна в сълзи, хвърли се на пода, вкопчи се в полите ми и каза, че си била мислела, че вече не я харесвам. (БНК)

Държавата бедна, народът мизерства, стират ни еврофондовете, министър Орешарски твърди, че излишъкът щял да почне да се топи, а то... (http://www.epochtimes-bg.com/2008-03/2008-10-06_07.html#ixzz3D8Clw9b4)

Интересен е случаят, в който дубитативът се явява в заглавието или в началните изречения на текста и изразява резервираност към предаваната чужда информация. Това е достатъчно контекстуално обстоятелство, което да доведе до употреба в следходния текст на индикативни или на преизказни форми. От гледна точка на теорията на граматическите опозиции това е неутрализация на признака преизказност или неутрализация и на преизказност, и на субективност. В (380) дубитативът е само в заглавието, като в основния журналистически текст се явяват индикативни глаголни форми.

Петролна фирма щяла била да съди "Сега"

"Нафтекс Петролеум-България" АД се заклани да съди в. "Сега" заради провалена сделка. Шефове на фирмата дадоха пресконференция вчера и заявиха, че ще внесат иска днес. (<http://www.segabg.com/article.php?id=217474>) (31.05.2000 г.)

Когато дубитативната форма е в началото на текста, тя внася в изказването информацията за резервираност, несъгласие, недоверчивост на актуалния говорещ към предаваната информация.

Това е достатъчно, за да се явят в следващите изречения не дубитативни, а преизказни форми с недоверчива семантика. От позиция на теорията на граматическите опозиции това е случай на синтагматична неутрализация на признака субективност поради изразеност вече в контекста му (чрез първата дубитативна форма). Както се вижда от следващия пример, след началната дубитативна форма *щяла била да урежда* са употребени две преизказни с дубитативна семантика – *щял да компрометира, бил*.

Щяла била да го урежда на работа при познати, ама добре че не, щото щял да я компрометира, понеже бил конфликтен. (<http://hotarena.net/samo-v-HotArena-nikoleta-kym-kulagin-shte-ti-srejem-prystite-vsichko-vyv-fakti>) (25.09.2013 г.)

Заклучение

В настоящата монография дубитативът се разглежда като един от трите индиректни евиденциала в съвременния български език. От гледна точка на теорията на граматическите опозиции той е семантично най-натовареният евиденциал, тъй като е маркиран и двата признака, изграждащи семантиката на четирите евиденциала, а това са признаците *субективност* и *преизказност*. Високата степен на семантична маркираност намира отражение в плана на израза, тъй като дубитативните глаголни форми са с най-висока степен на композираност сред четирите евиденциала.

В богатата научна литература, разглеждаща отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност, рядко се открива становище, което да предлага такава типологическа класификационна схема, в която българският език да намери адекватното си място. Основната причина е неотчитането или пък целенасоченото изключване на дубитатива от евиденциалната система. Причината за това е дефинирането на евиденциалността като независима от епистемичната модалност, което възпрепятства включването на дубитатива като евиденциал поради ясната му епистемична същност. В Първа глава са представени различни дефиниции на евиденциалността в световен план, вкл. в реда на историческата им поява, които ясно доказват преобладаването на виждането, че евиденциалността кодира източника на информация, независимо от отношението на говорещия към достоверността на информацията. Анализирани са няколко типологически схеми на видовете евиденциалност, които доказват неприложимостта им към българската евиденциална система. След това са разгледани възгледи за семантиката на епистемичната модалност и стойностите, които тя обхваща. Целта е да се открият основни видове възгледи за отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност. Според два от подходите се признава наличието на връзки между евиденциалността и епистемичността – отношения на инклузия и отношения на частично застъпване. При тях българската евиденциална система се характеризира или като модална, или като частично модализирана именно поради семантиката на дубитатива, която е ясно епистемично средство. Съществуващите в световната лингвистика опити да се представят свързаните семантични елементи, които изграждат дадено семантично поле и се граматикализират по различен начин в отделните езици, водят до представянето на т.нар. семантични карти. Анализът на няколко семантични карти на епистемичната модалност и на евиденциалността дава основание да се каже, че българската евиденциална система не може да бъде адекватно обхваната от тях. Именно това мотивира опита ни да създадем семантична карта, представяща отношенията между семантичните компоненти в сферата на епистемичността и евиденциалността в съвременния български език. В нея дубитативът е намерил своето място в района на опосредстваната информация на натуралната епистемичност.

Въпреки че в настоящото изследване използваме най-често термина *дубитатив*, за да назовем парадигмата от форми от типа на *бил четял*, *бил чел*, *щял бил да чете*, *щял бил да е чел*, *бил четен*, *щял бил да е четен* и др., смятаме, че терминът *недоверчиви форми* сполучливо отразява най-важния техен семантичен признак – недоверие, съмнение в достоверността на предаваната чужда информация. Наличието на този признак изисква разглеждането на понятия като *доверие* и *недоверие*, *съмнение* и *недостоверност*. Затова в началото на Втора глава, посветена на семантиката на дубитатива, се коментират психологически и философски възгледи за доверието и недоверието. Приема се позицията, че двете понятия не са контрарни и че липсата на доверие не означава задължително недоверие и обратното. Целта на анализите е да се докаже, че дубитативът

се включва в граматическите средства за изразяване на един от двата типа недоверие, а именно недоверие към достоверността, надеждността на предаваното чуждо изказване, а не недоверие към собствените знания и тяхната достоверност. Разбира се, че е възможен и подход, при който дубитативът да обхваща по-широко семантично поле – недоверие към предаване на първично изказване, независимо дали е собствено или чуждо. В този случай обаче според нас в семантиката на дубитатива се включват и случаи, в които се наблюдават транспонирани употреби. В тази част се разглеждат елементите на доверието и недоверието, представя се лингвистичната гледна точка към тях. В същата част се обсъжда и същността на съмнението, което има допирни точки със семантиката на дубитатива, тъй като представлява състояние на неувереност на говорещия в истинността, достоверността на пропозицията.

Анализът на богатата ни база данни с употреби на дубитатива настойчиво поставя въпроса за връзката между дубитатива и семантичните категории оценка и експресивност. Представянето на чуждата информация като неистинна, ненадеждна, неправдоподобна представлява вид субективна оценка, базираща се на собствения опит на говорещия, на неговите ценностни критерии и гледна точка за състоянието на нещата. Именно това е подтикът в отделна част от Втората глава да се анализира семантичната категория *оценка* във възгледите на множество автори. В текста се характеризират елементите на оценъчното изказване и неговата компонентна структура. Оценката на чуждото субстратно изказване като недостовърно, съмнително, ненадеждно често води до експресивност и афективност. След разглеждане на същността им в текста се обсъждат понятията *емотивност* и *емоционалност*, като първото се разбира като езиков израз на емоционалността. Приема се виждането, че емотивността може да възникне като следствие от оценяването на обекти от действителността, както това е при дубитатива – оценяването на чуждото изказване като недостовърно, ненадеждно, неправдоподобно предизвиква емоционална реакция, която има като израз и граматикализираните дубитативни форми (но не само тях). Представлявайки индивидуална (а не колективна, груповая, общностна) оценка, изказването с дубитатив има за цел не само да изрази гледната точка на говорещия, но и да се въздейства върху слушащия/четящия. Затова експресивността често е отличителна особеност на изказванията с дубитатив. Нюансите на изразяваната оценка, емотивността (раздразнение, гняв, ярост, страдание, отвращение и др.) и експресивността са теоретичната основа на коментарите в частта от Втората глава, посветена на разнообразни контекстуални употреби на дубитатива. Класификацията на примерите представя един широк континуум, чиито полюси са неекспресивното съмнение и гневното възмущение, съпроводено със сарказъм при отхвърлянето на достоверността на чуждото първично изказване. В рамките на този континуум градира употреби с изразено несъгласие с чужда оценка и дистанциране от нея, отхвърляне на несправедливи обвинения, негодувание или възмущение от отправена заплаха или закана, иронични дубитативни изказвания. Една от интересните употреби на дубитатива откриваме в примери, в които чрез употребата на дубитатива говорещият имплицитно признава, че е излъгал в свое субстратно изказване. Ефектът от такива употреби е дистанциране, отчуждаване, дезангажиране с предходното собствено изказване. Смятаме, че това са транспозитивни употреби на дубитатива от гледна точка на приетото по-тясно виждане за семантиката на дубитатива в съвременния български език. Абсолютна изчерпателност на видовете семантични нюанси е невъзможна поради безкрайното разнообразие на дубитативните употреби в писмения и устния текст.

Отделна част от Втората глава е посветена на типологическите аспекти при изследването на дубитатива и неговата граматикализация в различни езици по света. Наличието на тази част е

мотивирано от виждането, че чрез съпоставките на езици, в които съществуват граматически средства за изразяване на дубитативност, може да се потърси мястото на българския дубитатив в типологически план. Представени са видове езици според типологическата класификация на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004), в които дубитативността се изразява по граматичен път. Специално място е отделено на изразяването на дубитативност в албанския и турския език, тъй като те влизат заедно с българския в типологическия пояс Южна Европа – Западна Азия, в който съществуват езици с граматикализирана евиденциалност. От анализите може да се извлече изводът, че дубитативът в албанския и турския се представя най-често като контекстуална употреба на косвения евиденциал, макар че не липсват автори, които смятат, че в турския език дубитативът е отделен евиденциал, който се различава от косвения евиденциал с употреби конклузив, ренаратив и адмиратив. Акцент в текста се поставя върху аргументите на различните автори за възприемането на една от двете позиции за дубитатива в турския език. От анализите на дубитативни граматикализирани маркери в различни по тип езици може да се извлече заключението, че дубитативът се разбира по два начина: широко виждане – дубитативът означава съмнение, недоверие към различни изказвания, вкл. собствено, тясно виждане – дубитативът се граматикализира като изразяване на недоверие към чужда предавана информация. Освен това става ясно, че е възможно в някои езици дубитативът да бъде независим от евиденциалността, както и част от нея. Именно във втория тип езици се включва българският. Първият тип езици проблематизират включването на дубитатива в евиденциалността, което кара някои учени (напр. Ал. Айхенвалд) да се съмняват в граматикализираността на дубитатива и да приемат виждането, че той е само евиденциална стратегия, т.е. специфична употреба.

Във Втора глава на труда се очертава и мястото на дубитатива в българската евиденциална система. Проследяват се мнения в българистичната езиковедска литература за семантиката и граматическия статус на недоверчивите глаголни форми в българския език – емфатични варианти на преизказните форми, преизказни форми на умозаключителното наклонение, несъщинска евиденциалност, самостоятелна субкатегория в рамките на четиричленна граматическа категория, назовавана *модус на изказването на действието, медиативност, евиденциалност*. Последователно се обосновава приетото виждане за дубитатива като един от трите косвени евиденциала в съвременния български език.

Във Втора глава са представени и коментирани резултатите от едно емпирично изследване за перцепцията на степените на достоверност, изразявани с четирите вида евиденциални форми в българския език. Резултатите от емпиричното изследване доказват верността на хипотезата, че степента на семантична маркираност на четирите евиденциала в съвременния български език детерминира при перцепция оценките за достоверността на изказванията с различните евиденциални форми. Индикативните форми при възприемане на речта винаги се оценяват като най-достоверни в съпоставка с всеки от трите косвени евиденциала, а дубитативните форми се възприемат като носещи най-висока степен на недостоверност. Данните от конкретния експеримент говорят, че не се наблюдава йерархия между ренаратива и конклузива според изразяваната достоверност при перцепция. Опроверга се предварителната хипотеза, че най-голяма е достоверностната дистанция между индикатива и дубитатива, т.е. между абсолютно немаркирания член и двойно семантично натоварения. Трите косвени евиденциала са със сходни достоверностни дистанции от индикатива според отговорите на респондентите. Подчертаваме, че това важи за конкретния експеримент и подлежи на верификация от национално представително изследване.

Третата глава се концентрира върху съществени проблеми във формалната парадигма на дубитатива в съвременния български език. Още процесът на формообразуването представя тази проблематичност, ако се съпоставят вижданията на някои автори. Коментарите имат за цел да докажат адекватността на приетата позиция. В първата част на Трета глава вниманието е насочено към доказването на факта, че в дубитативната парадигма в нашия език е налична вариантност – при отрицателните форми на следходните времена в деятелен, възвратен и страдателен залог. Първоначално се разглежда от теоретична гледна точка наличието на вариантност на езиковите единици във възгледите на различните автори. Това е необходимо, за да се мотивира разграничаването между варианти на дубитативните форми и девианти. Представена е таблица с дубитативните форми в съвременния български език и е аргументирано неприемането на конструкции от типа *нека съм бил пишел, нека да съм бил пишел, да съм бил пишел, нека да съм бил писан, да съм бил писан, дано съм бил намерел* и др. като част от парадигмата на дубитатива.

Изследването на богатата бази емпирични данни говори за наличието на пет групи варианти на дубитативните форми. Всяка от тези групи се разглежда подробно, като се търси източникът на съществуващата вариантност. Вариантността е богато онагледена с конкретни примери. Доказва се, че наличието на три варианта на дубитативните следходни отрицателни форми е наследено от вариантността, която съществува при конклузивните и ренаративните следходни отрицателни форми в деятелен, възвратен и страдателен залог. При коментарите на примерите се търси и виталността на съществуващите дубитативни варианти. В отделна част от Трета глава се коментират и съвпаденията на евиденциални, в частност на дубитативни форми. Отделно са разгледани такива съвпадения, които се отличават със специфика, която е резултат от начина на възникване на категорията евиденциалност или от настъпването на парадигматическа неутрализация на евиденциални признаци. Това са именно бипартиципантите и бидетерминантите. На анализ са подложени и друг вид съвпадения, немотивирани от посочените причини. Дубитативната парадигма повдига въпроса за дефективността на граматическите парадигми, който се разглежда от теоретична гледна точка в отделна подчаст на Трета глава. Обосновава се приетото виждане, че под дефективност се разбира парадигма, в която е налична празна клетка или празни клетки, отговаряща/-и на определена комбинация от граматически признаци, obligatorни за съответната част на речта. Разграничават се понятията *дефективност* и *синкретизъм*, *бидетерминантност* и *бипартиципантност*. В коментарите се търсят причините за наличието на празна клетка в дубитативната парадигма, като се използват вижданията на различни автори. Освен това се аргументира предложеното понятие *формално блокиране*.

Отделна част на Трета глава е посветена на дубитативните девиации. Обосновава се използването на понятието *девиация*, което се употребява най-вече в анализи на художествени произведения и рекламни текстове. Установява се разликата между *оказионализъм* и *девиация*, като се обосновава употребата на девиация за наблюдавани форми с дубитативна семантика. Анализират се и се онагледяват с примери седем типа девиантни форми. От формално-темпорална гледна точка се очертават два типа девиантни дубитативни форми: които конкурират съществуващи дубитативни форми и които се явяват на мястото на липсващ член от парадигмата. Класифицират се е девиации без игрови елемент и девиации с търсена експресивност и игрови компонент. Сред причините за появата на дубитативните девиации се сочи високата степен на семантична натовареност и семантична сложност на дубитативните темпорално-аспектуални форми, незавършеният процес на унификация и граматикализация, емоционалната негативна оценъчна реакция на актуалния говорещ.

В отделна част на Трета глава се онагледяват и коментират употреби на времената на дубитатива. Целта е да се удостовери наличието в конкретни примери на различните темпорални форми на дубитатива, като се извеждат и някои наблюдения за тяхната честотност, макар че статистическо проучване е невъзможно поради отворения характер на базата ни данни.

Доказаната вариантност в парадигмата на дубитатива в съвременния български език поставя въпроса за степента на граматикализираност на тази категория. Наличието на дубитативни, а и на ренаративни и конклузивни варианти в отрицателната следходна парадигма подкрепя заключението за недовършена докрай граматикализация. В същото време и при отрицателните конклузивни и ренаративни следходни форми се наблюдава тенденция за кондензация на формите, а и за създаване на по-висока степен на равномерност в този сектор от конклузивната и ренаративната парадигма. Освен това емпиричните данни убедително говорят за наличието на тенденция за оразличаване на конклузивните и ренаративните отрицателни следходни форми – при конклузивните преобладава вариантът с безличния формант *нямало е*, а при ренаративните с елемента *нямало* и изпускане на *съм* във всички лица, срв. *нямало е да чета*, *нямало е да съм/бъда чел*, *нямало е да съм/бъда мит* (конклузив) : *нямало да чета*, *нямало да съм/бъда чел*, *нямало да съм/бъда мит* (ренаратив). Такава тенденция за оразличаване на конклузивните от ренаративните форми в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. не съществува при положителните форми на двата евиденциала в деятелен и в страдателен залог. Изведената тук тенденция за кондензация в парадигмата на конклузивните, ренаративните и дубитативните отрицателни следходни конструкции се вписва в първия синтагматичен параметър на граматикализацията на Кр. Леман, свързан със **структурния обхват** (или синтагматично „тегло“), който намалява с напредването на процеса на граматикализация. Описаните случаи на вариантност на форми в косвените евиденциали в българския език дават основание да бъде предложен още един синтагматичен параметър на граматикализацията, който може да бъде наречен **формална алтернативност**. Тя намалява и изчезва при напредване на процеса на граматикализация, което явно не е достигнато състояние в българския език според анализиранияте емпирични данни.

Интерес представлява разглеждането на дубитативните глаголни форми, всички композирани, от гледна точка на втория синтагматичен критерий на Кр. Леман, наречен **синтагматична кохезия** или **синтагматична свързаност** и предлагането на теста за проникваемост на композираните дубитативни форми (т.нар. *expansion test*). Направени са множество тестове за степента на проникваемост на дубитативните форми от клитики, пълнозначни думи, свободни словосъчетания, обособени части, вметнати части, цели изречения. Случаите са класифицирани и онагледени с конкретни примери. Прилагането на т.нар. *expansion test* (Lehmann 2002) към положителните и отрицателните дубитативни форми в деятелен и страдателен залог показва, че всички дубитативни форми са проникваеми от прономинални клитики, частици, пълнозначни думи и свободни словосъчетание, обособени части, вметнати думи и изрази и подчинени изречения. Степента на проникваемост обаче варира. Тя не е произволна, а възможна само в определена синтагматична позиция в композираната дубитативна форма. Получават се два микрокомплекса, които от своя страна са непроницаеми. Извлечени са 7 модела за възможна разкъсваемост на дубитативните форми, като се извежда обобщението, че най-честият случай на проникваемост е именно пред частицата *да* в дубитативната словоформа. Проницаемостта на композираните форми на дубитатива несъмнено говори за неприключила граматикализация, ако под това се разбира всъщност морфологизация. Композираните дубитативни форми и тяхната проникваемост се включват в общата проблематика за граматичното и неграматичното, за разликата между сложна

(композирана, аналитична) форма и словосъчетание, а и за критериите за тяхното разграничаване, за процеса на граматикализация, в който от начални лексикални елементи се преминава чрез десемантизация през синтактични конструкции, композирани форми и синтетични елементи.

Съчетаването на типологическия подход със статистическите методи в отделна част от Трета глава дава възможност да се представят, коментират и съпоставят четири важни типологически индекса на евиденциалните микропарадигми в съвременния български език: индексът за синтетизъм, индексът за аналитизъм, индексът за композираност и индексът за степен на маркираност на член на микропарадигмата. Тези индекси са предложени от Г. Герджиков, но за първи път са изчислени, коментирани и съпоставени в настоящата работа. В текста е аргументиран изборът ни да разглеждаме тези типологически индекси, а не да се предпочетат изведените от Дж. Гринберг типологически индекси. Основният аргумент се състои в това, че индексите на Г. Герджиков се опират на данни от парадигмата на дадена част на речта, а не на текста (както е у Гринберг), който може да е зависим от стила на автора, от темата, от регистъра и историческите предпочитания в конкретен език. Първо в тази част от Трета глава се изчисляват, съпоставят и коментират индексите за степен на синтетизъм, на аналитизъм, на композираност и маркираност на член от парадигмата за 4 дубитативни микропарадигми, оформени поради наличието на вариантност при следходните отрицателни дубитативни форми. За целта първоначално е изготвен матричен модел на българския глагол, какъвто досега не е правена в цялост. Изчисленията на типологическите индекси сочат, че 4-те дубитативни микропарадигми са сред петте евиденциални микропарадигми с най-високи индекси за степен на композираност заедно с конклузивния вариант с отрицателна частица *не* и във формите за следходните времена. Очертаната кондензация в отрицателната дубитативна парадигма с безличния формант *нямало било* обуславя факта този вариант да е на пето място сред 14 микропарадигми според признака най-нисък индекс за степен на аналитизъм. Наблюденията върху стойностите на индекса за степен на синтетизъм на 14-те евиденциални микропарадигми показват, че три от четирите дубитативни микропарадигми са сред петте евиденциални микропарадигми с най-ниски стойности на индекса за синтетизъм. Изключение прави вариантът на отрицателна дубитативна микропарадигма с безличния формант *нямало било*, която е с петия най-висок индекс за степен на синтетизъм. Това е обусловено от липсата на съгласуване по род при немалко членове, а и поради малкия брой членове на микропарадигмата. Оказва се, че трите варианта на отрицателната дубитативна парадигма са с най-ниска стойност за степен на маркираност сред 14-те евиденциални микропарадигми, т.е. това са трите най-бедни евиденциални микропарадигми. От тях се отличава положителната дубитативна парадигма, тъй като тя е на пето място по най-висок индекс за маркираност. Резултатите от изчислените 4 типологически индекса говорят, че при висока степен на композираност на формите на дадена част на речта е възможно да възникне тенденция за кондензация на формите, каквато се наблюдава при ренаратива (с *нямало* и изпускане на *съм*) и дубитатива (с безличния формант *нямало било* и изпускане на *съм*), или до стремеж за унификация на формите – при отрицателните форми на конклузива, в който формантът *нямало е* се установява във всички лица и при двете числа. При разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм се появяват множество композирани глаголни форми, т.е. увеличава се индексът на композираност при глагола. При наличие обаче на микропарадигми с форми с много висока степен на композираност (може фигуративно да се каже – на суперкомпозираност) и на варианти на членове, т.е. при неустановеност на парадигмата, може да се появи както в нашия език тенденция за доминиране на вариантите с по-ниска степен на композираност, т.е. при наситеност с форми с висока степен на композираност се проявява обратна

тенденция по посока към синтетизъм. Развоят на настоящите наблюдения откриваме в идеята да бъдат изчислени и коментирани други типологически индекси, напр. индексът за степен на дискретизация на граматическата информация на формално равнище. Изчисляването и анализът на индексите дават ценни данни за резултати от разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм и представят съвременното състояние на евиденциалните форми, което е свързано и със степента на тяхната граматикализираност.

В края на Трета глава са разположени типовете взаимоотношения между дубитатива и другите глаголни категории, като обаче тези въпроси не са от по-ниска степен на важност, въпреки разположението им в края на главата. При разглеждането на типовете взаимоотношения изхождаме от една класификация на типовете връзки между граматическите категории, която се базира на виждането, че тези връзки могат най-адекватно да се разгледат като взаимоотношения между семантични признаци, изграждащи значенията на грамемите в плана на съдържанието. Второто базисно виждане при разглеждането на връзките между граматическите категории е, че грамемата е единица от плана на съдържанието, а не е двустранна единица. В изходната класификация на типовете връзки между граматичните категории първото деление е между наличието и липсата на взаимозависимост, видяна като наличие или липса на тривиални отношения. Взаимозависимостта от своя страна се разделя въз основа на критерия липса – наличие на формална промяна в парадигмата на доминираната категория на взаимовръзка (липса на формална промяна) и взаимодействие (наличие на формална промяна в доминираната категория). От своя страна в рамките на взаимовръзката се разграничават случаи на семантични модификации, т.е. на поява на специфични употреби или ограничаване до по-редки и специфични употреби, както и възникването на синкатегориално значение. Взаимодействието се реализира чрез три вида връзки: блокиране на цялата доминирана категория, частично блокиране на доминираната категория и прегрупиране на семантични признаци (дефинирано от Г. Герджиков като съкратителна реорганизация). В тази част от III глава са разгледани отношенията от типа взаимовръзка между дубитатива и I л. и ед.ч. Наблюдава се интензифициране на употребите в I л., ед.ч. в съпоставка с употребите на конклузива и ренаратива в същото лице, което е обяснимо, тъй като актуалният говорещ отхвърля достоверността на чуждо изказване за самия себе си. В тази част се коментират типологически изследвания, посветени на съчетаването на грамемите. Внимание се отделя и на съчетаването на дубитатива с други граматически категории, водещо до формална промяна в парадигмата на доминираната категория (т.е. разглеждат се случаите на взаимодействие). Коментират се отношенията между дубитатива и категорията време във връзка с редуцирането на дубитативната парадигма и съвпадението на неиндикативните и индикативните темпорални форми в актив. Разглежда се също така редуцирането на страдателната дубитативна парадигма поради неутрализирането на признака резултативност (перфектност) в страдателния залог. Съществено внимание се обръща на причините за доминирането на една категория над друга, като една от най-съществените е маркираността - тя в значителна степен обуславя ограничаването на съчетаемостта на една грамема с друга, като не трябва да се забравя друга важна причина, която се крие в самата същност на признаците, които влизат в отношения в рамките на една и съща част на речта. Разглеждат се причини, назовавани *поведенчески потенциал*, *релевантност*, *редундантност* на семантични комбинации и т.нар. *избыточност*. Коментира се и въпросът за посоката на доминация на една категория над друга. Представят се чужди виждания (напр. за сферата на действие на една категория) и собствени разсъждения, за да се обоснове виждането, че причините са схематични и се крият в съчетаването на признаци в плана на съдържанието. Представя се една схема на

зависимостите между глаголните категории в съвременния български език, която обхваща връзки между две и между три категории.

В Четвърта глава се разглеждат някои прагматични аспекти на употребата на дубитатива – наличието му във възпроизведената реч, основни типове взаимоотношения между автора на актуалното изказване с дубитатив и автора на субстратната реч, както и ограниченията в употребите на дубитатива в различни видове прости изречения според комуникативната цел на говорещия/пишещия. В тази част се актуализира въпроса за традиционното отделяне на три типа възпроизведена реч: цитирана, непряка и полупряка. Според изследванията на емпиричния материал се стремим да докажем, че съществува още един ти възпроизведена реч в съвременния български език, обусловена от наличието на ренаративни и дубитативни форми, и това е директно възпроизведената реч. Подробно се разглеждат отношенията между актуално изказване : субстратно изказване : възпроизведено изказване, както и отношенията цитирана реч : директно възпроизведена реч с дубитатив, като освен това се коментира нещата реч с дубитатив, при отчитане на синтактичното оформяне на възпроизведеното и актуалното изказване. Емпиричният материал дава основание да се оформи за континуум от видове възпроизведени изказвания между цитираната и нещата реч (косвената) реч. Директно възпроизведените изказвания с дубитатив (а и с ренаратив), както и тези, в които актуалната авторова реч е разположена след възпроизведената с дубитатив, са доказателства в тази насока. Изследването на дубитативните употреби дава възможност да се анализират и случаи, когато в един текстов отрязък (вкл. едно изречение) се реализира поредица от възпроизведени изказвания с вариантни комбинации от цитирана, непряка и директно възпроизведена реч. Възпроизвеждането на реч създава многогласие в текста, а вариантноста на моделите възпроизведена реч с дубитатив обогатяват вижданията за монофоничната и полифоничната реч. От една страна, текстовите отрязъци с дубитатив представляват случай, в който съдържанието на субстратното изказване е поставено във фокус, тъй като именно информацията в субстратното изказване предизвиква резервираността, несъгласието на възпроизвеждащия го актуален говорител. От друга страна, конструкциите с възпроизведена реч, съдържащи дубитатив, акцентират върху факта, че информацията вече е била предмет на изказване. При употреба на дубитатив субстратното изказване се препредава относително точно, чуждата реч не е асимилирана напълно, макар че е изразено субективното емоционално-експресивно отношение на актуалния говорещ към нейната достоверност или надеждност. Затова може да се каже, че разгледаните тук конструкции са един от случаите с висока степен на полифоничност. Анализите на конкретните примери дават аргументи в подкрепа на виждането, че директно възпроизведените изказвания, съдържащи преизказни и дубитативни форми, представляват вид възпроизведена реч, която в езици с граматикализирана евиденциална категория като българския би трябвало да бъдат описвани като междинно звено между цитираната и нещата реч.

Във втората част на Четвърта глава са проследени вариантите, които се реализират при комбинирането на следните елементи на две комуникативни ситуации: автор на субстратното изказване и автор на актуалното изказване, съдържащи възпроизведено изказване с дубитатив. Първо се разглеждат основните типове отношения между актуалния говорещ и автора на субстратната реч, а след това се онагледяват и коментират варианти на всеки от тях. При класификацията е взет предвид само един компонент на актуалната комуникативна ситуация – актуалният говорещ, но не и адресатът/-ите. При възпроизвеждане с дубитатив могат да се наблюдават множество комбинации между компонентите на две речеви ситуации: субстратната и актуалната. По-горе бяха представени два основни типа отношения между автора на актуалната реч

и автора на субстратната реч: когато това са две различни лица (I тип) и когато става дума за едно и също лице (II тип). При втория случай авторът на актуалното изказване препредава с дубитатив собствените си думи от субстратната комуникативна ситуация, а това е рядко засягана проблематика в изследванията върху евиденциалността в българския език. Този тип възпроизведена реч логически отвежда към изказване, в което актуалният говорещ/пишещ по граматичен път чрез дубитативните глаголни форми посочва, че в субстратната речева ситуация е изрекъл лъжа. Тип II може да има разнообразни варианти, когато се вземат предвид други два параметъра на субстратната комуникативна ситуация: адресатът/-ите и предметът на изказването (т.е. за кого/какво се говори в субстратното изказване). На второ място бихме посочили, че предложената класификация на дубитативните употреби според отношението автор на субстратната реч : автор на актуалното изказване, макар и неотчитаща всички комбинации между параметрите адресат, адресант и предмет на изказването в субстратната и възпроизведената реч, дава достатъчно материал, за да се коментира видът на субективното отношение на говорещия към препредаваната информация. Представените употреби, както и други наблюдения върху емпиричната база данни говорят, че значението на дубитатива в българския език се реализира по-скоро като степени на резервираност към достоверността на субстратното изказване като вид субективната оценка на актуалния говорещ за преизказаната информация, а не се свежда единствено до недоверие, съмнение. Подобно виждане дава възможност богат набор от контекстуални реализации и нюанси да бъдат обхванати от инвариантното значение и обратното – инвариантното значение да бъде изяснено на фона достатъчно множество варианти.

От отделна част на Четвърта глава се представят конкретни данни за реализацията на партньорските стратегии между дубитатива и контекстът. В тази част основен предмет на проучване са изказванията, съдържащи дубитативни глаголни форми, а конкретният предмет е ограничен до взаимодействието в близкия и по-широкият контекст между дубитатива като евиденциална субкатегория, кодираща резервираността на актуалния говорещ към препредаваната информация, и лексикалните модификатори, които носят в речниковото си значение или в контекстуалната си употреба негативна оценка за достоверността на препредаваното съобщение, като в преобладаващия случай тази оценка е емоционално оцветена. В тази част изказванията с дубитатив, които в близкия или по-широкият контекст включват лексикални модификатори за достоверност, се възприемат като хетерогенни модели за израз на епистемична оценка, за разлика от хомогенните, изградени само от граматически или само от лексикални единици.

Анализите на емпиричния материал доказват възможността да се направи работна класификация именно на хетерогенните модели въз основа на семантиката и функциите на лексикалните модификатори за епистемичност. В първата група влизат изказвания с дубитатив, в които оценката за недостовърност на чуждото изказване е изразена директно чрез предикати от типа *Не е вярно* или негови метафорични съответствия.

Основанията отделно да бъде разгледан моделът *Уж X, а то Y* (като втори модел, но не по честота) се крият не само във фреквентността на модела *част. уж + дубитатив*, но и във факта, че всички случаи, в които *уж* се употребява заедно с дубитатив (а и с ренаратив), говорещият акцентира върху неоснователността, неистинността, неверността на гледната точка за състоянието на нещата, претендираната за истинна в субстратното изказване.

Третият основен тип изказвания, анализирани в тази работа, съдържат дубитативна глаголна форма и оценъчни глаголи, съществителни и прилагателни, фразеологизми и устойчиви словосъчетания, които в денотативното или в някое от преносните си значения носят семите

‘съмнително’ и най-вече ‘невярно’. Вариантите на този тип са обединени от изразената оценка за ниската степен на надеждност на информацията в субстратното изказване, т.е. изразена е оценка за т.нар. от Д. Даскалова количество и/или качество на знанието. Моделите в този тип се отличават със своята емоционалност, но в тях има ясен рационален аспект, свързан с оценката за информацията, затова могат да бъдат дефинирани с работния термин *оценъчно-емоционални*, за разлика от изказванията в четвъртия тип, които са по-скоро *емоционално-оценъчни* поради доминирането на емоционалния аспект, т.е. на преден план, вкл. иронично изразени, са чувствата, емоционалната реакция на неодобрение, недоволство, възмущение и др. към предаваното съобщение. В този четвърти тип са включени варианти на изказвания с дубитатив и оценъчни емотиви – междуметия и изрази с десемантизиран глагол за перцепция или друг тип идеална дейност. В съзвучие с емоционалната маркираност на четирите работни модела ще си позволя да им поставя образно-метафорични названия: *Просто не е вярно!*; *Това е само привидно истинно!*; *Това са само лъжи!*, *Как пък не, направо възмутително!*

Необходимо е да се подчертае, че представените модели са отворен вид класификация, направена върху една база данни, в които разнообразието не може да бъде изчерпано. А и анализирания примери доказват съчетаването на няколко модела в едно изказване, като струпването на различни средства за епистемична оценка и емотивност зависи от степента на емоционалната реакция на актуалния говорещ. В тези случаи принципът на икономията на езикови средства („с малко средства много съдържание“) не е релевантен, защото повишеният градус на емоциите, породени от несъгласието, търси своя изчерпателен езиков израз.

Извлечените модели представят конкретен емпиричен материал, доказващ наличието на партньорски стратегии между контекста и дубитативната глаголна форма в изразяването от актуалния говорещ на резервираност към чуждо (рядко метафорично и собствено) субстратно изказване. Наблюденията в тази част също така са доказателство за неведнъж изказаното виждане, че субективните евиденциали често се реализират в контекст, конкретизиращ вида на субективността – в случая негативно отношение към предаваното чуждо изказване.

В последната част на Четвърта глава се доказва със силата на емпиричния материал изводът, че дубитативът най-често се реализира в съобщителни изречения, а след това във възклицателни прости изречения. Не се откриват случаи на употреба на дубитатива във въпросителни изречения с изключение на въпросите повторения (ехо-въпросите). Липсват в базата ни данни и подбудителни прости изречения с дубитатив. Дубитативът функционира както в простото, така и в сложното изречение без ограничения на вида на сложното изречение.

Цитирана литература

- Александров 1985: Александров, Ал. Класификация на българските глаголни времена според модуса на изказването. – В: *Съпоставително езикознание*, 1985, кн. 4–5, с. 94–103.
- Алексова 2015: Алексова, Кр. Употреби на дубитатива в съвременния български език. – В: Александрова, Ир., Й. Тишева, Кр. Алексова, М. Калинова, Н. Чернокожев, П. Осенова, Р. Божанкова, съст. *Филологическият проект – кризи и перспективи. Сборник доклади от международна научна конференция (24 – 26 април 2015)*. Велико Търново: Фабер, 2015, с. 297–314.
- Алексова 2019: Алексова, Кр. Взаимовръзката между дубитатива и категориите лице и число в съвременния български език. – В: Алексова, Кр. (съст.). *Българистични езиковедски четения. Материали от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19-20 ноември 2018*. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, с. 228–235.
- Алексова 2020: Алексова, Кр. Типология на взаимоотношенията между граматическите категории в българския език. – *Български език. Приложение* 2020, 67 (2020), с. 109–130.
- Алексова, Никова 2003: Алексова, Кр., Ем. Никова. Повторителните глаголни употреби в съвременния български език като резултат от интрапарадигматична комбинация на диференциални признаци. – В: *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“, т. 41 – Филология*, кн. 1, с. 135–146.
- Андрейчин 1938/1976: Андрейчин, Л. Обща характеристика на българската глаголна система. (Превод от полски) – В: Пашов, П., Р. Ницолова. *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, с. 22–28.
- Арутюнова 1988: Арутюнова, Н. *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт*. Москва: Наука.
- Баджанлы 2007: Баджанлы, Е. О двойственной семантике аффикса *-tiş* в турецком языке. – Във: *Вопросы тюркской филологии. Вып. VII. Материалы Дмитриевских чтений*. Москва: Гуманитарий, 2007, с. 9 – 21.
- Братанова 2020: Братанова, Б. *Английските фразеологични глаголи и българските префигурирани глаголи – граматикализация и аспектиалност*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Валгина 2001: Валгина, Н. С. *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие*. Москва: Логос, 2001. <<http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/title.htm>>, посетен 16.06.2020 г.
- Вацов 2016: Вацов, Д. *Това е истина!* София: Нов български университет.
- Влахова 2000: Влахова, Радка. *Монофонична и полифонична реч*. София: СЕМА РШ, 2000.
- Волф 2002: Волф, Е. *Функционална семантика оценки*. Москва: Эдиториал УРСС, 2002.
- Герджиков 1977: Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията “ангажираност на говорещия с изказването на действието”). – В: *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 69, 2, с. 5–68.
- Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство.
- Герджиков 1990: Герджиков, Г. Развоят на индоевропейските езици към аналитизъм и някои всеобщи типологически зависимости. – В: *Съпоставително езикознание*, № 4–5, с. 151–157.
- Герджиков 1997: Герджиков, Г. *Die Gesetze der gramatischen Paradigmata und die morphologische Typologie der Sprachen*. – В: *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 30–41. [Gerdzhikov 1997: *Gerdzhikov, G. Die Gesetze der gramatischen Paradigmata und die morphologische Typologie der Sprachen*. – In: *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 2, s. 30–41.]
- Герджиков 2000: Герджиков, Г. Организацията на многочисленните морфологически парадигми. – В: *Език и литература*, 2000, кн. 1, с. 150–179.
- Герджиков 2013: Герджиков, Г. Законите на граматическите парадигми и морфологическата типология на езиците. – В: Алексова, Кр., (съст.) *Георги Герджиков. Избрани студии и статии по*

езикознание. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 286 – 302. (Статията е българският вариант на *Герджиков 1997*).

Гоголина 2002: Гоголина, Т.В. Функционально-семантическое поле сомнительности как фрагмент языковой картины мира. – В: Колесникова, С.М. и др. (ред.). *Проблемы современного синтаксиса: теория и практика: межвуз. сб. науч. тр.* / Междунар. акад. наук пед. образования. Отд-ние рус. яз. Москва, с. 23–28.

Гусев 2003: Гусев, В. Императив и иные значения: случаи нетривиального взаимодействия. – В: Храковский, В., отв. ред. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие.* Санкт-Петербург: Наука, с. 46–52.

Даскалова 2008: Даскалова, Д. За разрешените и неразрешените речеви реализации на модификаторите за достоверност в българския език (основни синтагматични характеристики на лексикалните модификатори). – В: *Проблемы когнитивного и функционально-коммуникативного описания русского и болгарского языков. Выпуск шестой.* Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2008, с. 81–100.

Даскалова 2014: Даскалова, Д. *Речникови единици за достоверност в българския език.* Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.

Дёмина 1959: Дёмина, Ел. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. – В: Бернштейн, С. Б., (отв. ред.) *Вопросы грамматики болгарского литературного языка.* Москва: Издательство Академии наук СССР, с. 313–378.

Дешеулина 2008а: Дешеулина, Л. Н. Дефектность парадигмы как проявление вариантности в языке. – В: *Известия РГПУ им. А. И. Герцена.* № 74-1. <https://cyberleninka.ru/article/n/defektnost-paradigmu-kak-proyavlenie-variantnosti-v-yazyke> (посетен на 04.06.2021).

Дешеулина 2008б: Дешеулина, Л. Н. Дефективная парадигма и причины её появления. – *Мир русского слова*, № 3, с. 37–40.

Димитрова 1994: Димитрова, Ст. *Исключения в русском языке.* Columbus: Slaica Publishers.

Димитрова 2001: Димитрова, М. Дублетността като кодификаторски проблем. – В: Радева, В., съст. *Българският език през ХХ век.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, Издателство „Пенсофт“, с. 40–48.

Жукова 2006: Жукова, Н. С. Языковая избыточность в синхронном и диахронном аспектах (на материале немецкого и русского языков). – Във: *Вестник Томского гос. пед. унта. Сер. «Гуманитарные науки (Филология)».* Вып. 5, с. 35–42.

Иванов 2016: Иванов, Д. *Теории за истината.* София: Издателство на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Иванова 2107: Иванова, Ц. *Истината от философията до правото.* София: Изток – Запад.

Ковш 2007: Ковш, О. А. *Вербальные средства выражения недоверия в диалогическом общении (на материале болгарского языка). Дисертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03. – славянские языки.* Минск, 2007, (ръкопис).

Козинцева 1994: Козинцева, Н. А. Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа). – Във: *Вопросы языкознания*, кн. 3, с. 92–104.

Конедарева 2015: Конедарева, С. *Евиденциалността в българския език – типологичен аспект. Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.* Благоевград, 2015. <<http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>>

Купрейченко 2008: Купрейченко, А.Б. *Психология доверия и недоверия.* Москва: Издательство „Институт психологии РАН“.

Куцаров, Ив. 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

Куцаров, К. 2002: Куцаров, К. За дефективния характер на императивната парадигма. – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.* Т. 40, кн. 1. Филология. <<https://belb.info/personal/kucarovk/Imperativ.html>>, посетен 16.06.2020 г.

Леонова 2015: Леонова, И. Ю. Доверие: понятие, виды и функции. – Във: *Вестник Удмуртского университета.* Т. 25, вып. 2, с. 34–41.

- Макарцев 2014: Макарцев, М. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Маслов 1981: Маслов, Ю. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа.
- Мельчук 1998: Мельчук, И. *Курс общей морфологии. Т. II. Часть вторая: Морфологические значения*. Москва – Вена: Языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanach.
- Михайлов 2018: Михайлов, М. *История на истината*. София: Издателство на СУ „Св. Климент Охридски“.
- Молошная 1995: Молошная, Т. Н. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках. – В: Иванов, В., Т. Молошная, А. Головачева, Т. Свешникова (сост.). *Этюды по типологии грамматических категорий славянских языков*. Москва: Индрик, с. 60–150.
- Нинова 2016: Нинова, Г. *Генезис и семантика на адмиратива в български и албански*. (Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). <<https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/layout/set/print/content/view/full/183167>>, 29.11.2021.
- Ницолова 1984: Ницолова, Руселина. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета.
- Ницолова 2007: Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: Храковский, В., отг. ред. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, 2007, с. 107–197.
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Петрова 2016: Петрова, Кр. *Сопоставително описание междометий в русском и болгарском языках*. София: Международно социолингвистично дружество.
- Плунгян 2011: Плунгян, В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский гуманитарный университет.
- Погорелова, Яковлева 2017: Погорелова, С.Д., А.С. Яковлева. Структура оценочной ситуации и её компоненты. – Ввв: *Вестник Челябинского государственного университета*, № 3 (339), с. 98 – 103. <<https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-otsenочноy-situatsii-i-ee-komponenty/viewer>>, посетен 21.03.2022 г.
- Ревякина 2008: Ревякина, А.В. Способы выражения сомнения в русском языке (на материале повести Г. А. Вайнера «Бес в ребро» (1990) – В: *Веснік БДУ*. Сер.4, № 2, с. 43–46.
- Романова 2008: Романова, Т. *Модальност. Оценка. Эмоциональность*. Нижни Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова.
- Семиколенова, Чабаненко 2013: Семиколенова, Ел., Т. Чабаненко. Парадигмы с „пустыми клетками“ – состав, разновидности, способы номинации. – В: *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Лінгвістика*. Вип. 18, с. 140–145. (<http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2013_18_29>, (посетен на 04.06.2021).
- Скрипкина 2000: Скрипкина Т.П. *Психология доверия*. Москва: Academia.
- Смирнов 2010: Смирнов, И. Н. Избыточность в сфере глагольного слово- и формообразования. – В: *Труды ИЛИ РАН*. Том VI, часть 2. СПб, 2010, с. 272–298. (<<https://cyberleninka.ru/article/n/izbytochnost-v-sfere-glagolnogo-slovoi-formoobrazovaniya/viewer>>), (посетен 16.06.2020 г.)
- Соловьева 2014: Соловьева, О. О некоторых аспектах оценки в современном русском языке. – Ввв: *Вестник Оренбургского государственного университета*, №4 (165), апрель 2014, <http://vestnik.osu.ru/2014_4/44.pdf>, (посетен 13.02.2015).
- Станчева 2018: Станчева, Р. Дублетността – необходима и неизбежна. – В: *Български език*, 65, № 3, с. 48 – 61.
- Татевосов 2004: Татевосов, С. Г. Семантическое картирование: теория и метод. – Ввв: *Вестник Московского университета*. Серия 9: Филология, № 1, с. 27–42.

Тодорова 2022: Тодорова, В. *Логически модели за предаването на източника на информацията в естествените езици*. Дисертация за придобиване на образователната и научната степен „доктор“. София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, (ръкопис).

Трифонов 1905: Трифонов, Ю. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарския език – В: *Периодично списание на Българското книжовно дружество*, кн. LXVI. София: Държавна печатница, с. 155–192.

Храковский 2003: Храковский, В. Грамматических категорий глагола – связи и взаимодействие. – В: Храковский, В., отг. ред. Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие. С.-Петербург: Наука, с. 156–165.

Храковский 2005: Храковский, В. Эвиденциальность и эпистемическая модальность. – In: Hansen, V., P. Karlík, (eds.). *Modality in Slavonic languages. New perspectives*. Munich: Sagner, pp. 87–94.

Храковский, Мальчуков 2016: Храковский, В. С., А. Л. Мальчуков. Взаимодействие и иерархия грамматических категорий глагола: введение в тему и типологическая анкета. – Вв: *Вопросы языкознания*, № 6, с. 51–83.

Чакърова 2003: Чакърова, Кр. Аналитичните повелителни форми в българския и полския език през призмата на съпоставката. – В: Панайотов, В., Я. Бъчваров, (съст.) *Славистиката през XXI век – перспективи и очаквания*. София: Сема РИШ, с. 180–187.

Шатуновский 1991: Шатуновский, И.Б. «Правда», «истина», «искренность», «правильность» и «ложь» как показатели соответствия/несоответствия содержания предложения мысли и действительности. В: Арутюнова, Н.Д. и др. (ред.). *Логический анализ языка Культ. концепты: сб. ст.* Москва: АН СССР, Ин-т языкознания, с. 31–38.

Шаховский 2007: Шаховский В. И. *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Москва.

Шаховский 2008: Шаховский В. И. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис.

Aikhenvald 2004: Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Aikhenvald, Dixon 1998: Aikhenvald, A. Yu., Dixon R. M. W. Dependencies between grammatical systems. – In: *Language*, vol. 74, № 1, pp. 56–80.

Anderson 1986: Anderson, L. Evidentials, paths of change, and mental maps: Typologically regular asymmetries. – In: Chafe, W., J. Nichols, (eds.). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood: Ablex, pp. 273–312.

Aronson 1967: Aronson, H. The grammatical categories of the indicative in the contemporary Bulgarian literary language. – In: *To Honor Roman Jakobson*. V. I. Hague– Paris, Mouton, pp. 82–98.

Baerman, Corbett 2010: Baerman, M., Corbett, Gr. Introduction: Defectiveness: typology and diachrony. – In: Baerman, M., Gr. Corbett, D. Brown. (Eds.). *Defective Paradigms. Missing Forms and What They Tell Us*. (Proceedings of the British Academy 163). Oxford: Oxford University Press.

Boye 2010: Boye, K. Semantic Maps and the Identification of Cross-Linguistic Generic Categories: Evidentiality and its Relation to Epistemic Modality. – *Linguistic Discovery*, vol. 8, issue 1. <<http://journals.dartmouth.edu/cgi-bin/WebObjects/Journals.woa/1/xmlpage/1/article/344?htmlOnce=yes>> (10.06.2017).

Boye, Harder 2012: Boye, K., P. Harder. A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. – In: *Language*, vol. 88, No 1, pp. 1–44.

Brinton, Traugott 2005: Brinton, L., J., E. Traugott. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bybee 1985: Bybee, J. *Morphology: A Study of The Relation Between Meaning and Form*. Amsterdam: John Benjamins.

Bybee 2002: Bybee, J. Cognitive processes in grammaticalization. – In: M. Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language*, Volume II. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., pp. 145–167.

- Bybee, Perkins, Pagliuca 1994: J. Bybee, R. Perkin, W. Pagliuca. *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Chung, Timberlake 1985: Chung, S., Al. Timberlake. Tense, Aspect, and Mood. – In: Shopen, T. (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Vol. III. – Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 202–259.
- Croft 2003: Croft, W. *Typology and universals*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). 2nd ed. (1st ed. 1990). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cysouw 2010: Cysouw, M. Semantic Maps as Metrics on Meaning. – *Linguistic Discovery*, vol. 8, issue 1. <<http://journals.dartmouth.edu/cgi-bin/WebObjects/Journals.woa/1/xmlpage/1/article/346?htmlOnce=yes>> (27.06.2021).
- De Haan 1999: De Haan, F. Evidentiality and epistemic modality: setting boundaries. – In: *Southwest Journal of Linguistics* 18, pp. 83–102.
- De Haan 2001: de Haan, F. The place of inference within the evidential system. – In: *International journal of American linguistics*, 2, pp. 193–219.
- De Haan 2004: de Haan, F. On Representing Semantic Maps. – In: *Workshop „Databases and Best Practice“*, E-MELD Language Digitization Project Conference 2004, July 15–18, 2004, Detroit, Michigan. <<http://emeld.org/workshop/2004/dehaan-paper.html>> (27.06.2021).
- DeLancey 1986: DeLancey, Sc. Evidentiality and volitionality in Tibetan. – In: Chafe, W., J. Nichols (eds.). *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology. Advances in discourse processes*. Volume XX. Norwood, NJ: Ablex Publishing, pp. 203–213.
- Dendale, Tasmowski 2001: Dendale, P., L.Tasmowski. Introduction: Evidentiality and Related Notions. – In: *Journal of Pragmatics* 33 (3), pp. 339–348.
- Fitneva 2001: Fitneva, S. Epistemic marking and reliability judgments. Evidence from Bulgarian. – In: *Journal of Pragmatics* 33, 2001, pp. 401–420.
- Fitneva 2008: Fitneva, S. The role of evidentiality in Bulgarian children's reliability judgments. – In: *Journal of Child Language* 35, pp. 845–868.
- Forker 2018: Forker, D. Evidentiality and its relations with other verbal categories. – In: Aikhenvald, A. (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 65–84.
- Friedman 1986: Friedman, V. Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian. – In: Chafe, W. and Nichols, J. (eds.). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, Norwood, New Jersey, pp. 168–187.
- Greenberg 1960: Greenberg, J. A Quantitative approach to the morphological typology of language. – *International Journal of American Linguistics*, Vol. 26, №. 3, pp. 178–194.
- Guéntcheva 1996: Guéntcheva, Zl. Le médiatif en bulgare. – In: Guéntcheva Zl. (ed.) *L'Enonciation médiatisée*. Louvain-Paris: Editions Péeters, p. 47–71.
- Guéntcheva 1993: Guentchéva, Zl. La catégorie du médiatif en bulgare dans une perspective typologique. – In: *Revue des études slaves*. Tome 65, fascicule 1, 1993. Communications de la délégation française au XIe Congrès international des slavistes (Bratislava, septembre 1993), pp. 57–72. (https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1993_num_65_1_6102) (22.06.2021 г.)
- Guentchéva at al. 1994: Guentchéva, Z., A. Donabédian, M. Meydan, R. Camus. Interactions entre le médiatif et la personne. – Dans: *Faits de langues*, v. 3, issue 1, p. 139–148.
- Gül 2006: Gül, D. Basic Semantics of Turkish Evidential. – In: *International Conference on Turkish Linguistics* (ICTL 2006), <https://www.academia.edu/1181886/Basic_Semantics_of_Turkish_Evidential>, 17.02.2022 г.
- Gül 2009: Gül, D. Semantics of Turkish evidential –(I)mlş. – In: Sila Ay, Özgür Aydın, Iclâl Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever, Dilek Peçenek, (eds.) *Essays on Turkish Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6-8, 2008*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, pp.177–186.
- Gül 2012: Gül, D. Evidentiality in Turkish II: Native Speaker Judgment. – In: *Proceedings of 16th International Conference on Turkish Linguistics*, 18-21 September 2012 . METU, Turkey. ICTL 2012 Paper: <Evidentiality in Turkish- Native Speaker Judgement | Demet Gül - Academia.edu>, (17.02.2022)

Gül 2017: Gül, D. Evidentiality in Turkish: native speaker judgment. – In: *International Journal of Language Academy*, Volume 5/7, December 2017, pp. 17–29.

Haspelmath 2003: Haspelmath, M. The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. – In: Tomasello, Michael (ed.). *The new psychology of language*. New York: Erlbaum, vol. 2, pp. 211–243. <https://www.researchgate.net/publication/27266359_The_geometry_of_grammatical_meaning_Semantic_maps_and_cross-linguistic_comparison> (27.06.2021)

Haspelmath 2004: Haspelmath, M. On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. – In: Fischer, O., M. Norde, H. Perridon (eds.) *Up and Down the Cline: The Nature of Grammaticalization*. (*Typological Studies in Language*, 59.) Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, pp. 17–44.

Heine 1993: Heine, B. *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

Heine, Kuteva 2002: Heine, B., T. Kuteva. *World Lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hopper, Traugott 2003: Hopper, P., El. Traugott. *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.). Cambridge: Cambridge University Press, 2nd revised ed.

Hristov 2020: Hristov, B. *Grammaticalising the perfect and explanation of language change: have- and be-perfect in the history and structure of English and Bulgarian*. Leiden/Boston: Brill.

Jakobson 1971: Jakobson, R. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. – In: Selected Writings. Vol. II. Word and Language. The Hague-Paris: Mouton, pp. 130–147.

James 1984: James, D. On the semantic function of the dubitative in Moose Cree. – In: Cowan, W. (Ed.). *Papers of the Fifteenth Algonquian Conference*. Ottawa: Carleton University Press, pp. 287–302. (B съдържанието на сборника статията е под името *The Dubitative in Moose Cree*.) <<https://ir.library.carleton.ca/pub/463>>, (29.11.2021).

James, Clarke, MacKenzie 2001: James, D., S. Clarke, M. MacKenzie. The encoding of information source in Algonquian: Evidentials in Cree/Montagnais/Naskapi. – In: *International Journal of American Linguistics*, 2001, vol. 67, iss. 3, pp. 220–263.

Johanson 2018: Johanson, L. Turkic Indirectivity. – In: Aikhenvald, A. (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 511–525.

Kerimoğlu 2010: Kerimoğlu, C. On the epistemic modality markers in turkey Turkish : Uncertainty. – In: *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/4, 2010, pp. 434–478. https://www.researchgate.net/publication/272875787_On_The_Epistemic_Modality_Markers_in_Turkey_Turkish_Uncertainty_Turkiye_Turkesinde_Bilgi_Kipligi, <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1836>

Labov 1966/2006: Labov, William. *The Social Stratification of English in New York City*. 1st edition 1966, Washington: Center for Applied Linguistics, 2nd edition 2006, Cambridge: Cambridge University Press.

Labov 1972: Labov, William. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

Lazard 1999: Lazard, G. Mirativity, Evidentiality, Mediativity, or Other? – *Linguistic Typology* 3 (1), 1999, pp. 91–109.

Lehmann 2002: Lehmann, Ch. *Thought on Grammaticalization*. Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.

Malchukov 2009: Malchukov A. L. Incompatible categories. Resolving the “present perfective paradox”. – In: Hoegeweg L., de Hoop H., Malchukov A. L. (eds.). *Cross-linguistic semantics of tense, aspect and modality*. Amsterdam: John Benjamins, 2009, pp. 13–31.

Malchukov 2011: Malchukov, A. L. Interaction of verbal categories: resolution of infelicitous grammeme combinations. – In: *Linguistics* 49 (1), pp. 229–282.

- Meydan 1996: Meydan, M. Les emplois médiatifs de *-miş* en Turk. – In : Guentchéva, Zl. (Ed.). *L'énonciation médiatisée*. Louvain – Paris: Edition Peeters, p. 125–144.
- Nicolle 2007: Nicolle, St. The grammaticalization of tense markers: A pragmatic reanalysis. – In: De Saussure, L., J. Moeschler, G. Puskas (eds.). *Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues*. Cahiers Chronos, vol. 17, Brill/Rodopi, pp. 47–65.
- Nuyts 2001: Nuyts, J. *Epistemic modality, language and conceptualization: a cognitive–pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nuyts 2006: Nuyts, J. Modality: overview and linguistic issues. In: Frawley, W., (ed.). *The expression of modality*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 1–26.
- Ótott-Kovács 2021: Ótott-Kovács, Eszter. Double evidential morphology in Turkish. – In: *Proceeding of the Linguistic Society of America*. Vol. 6, № 1, 761–768. <https://doi.org/10.3765/plsa.v6i1.5011>. ISSN (online): 2473-8689 <https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/PLSA/article/view/5011/4565>; https://www.researchgate.net/publication/350238655_Double_evidential_morphology_in_Turkish
- Sims 2015: Sims, A. *Inflectional Defectiveness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stump 2010: Stump, Gr. Interactions between defectiveness and syncretism – In: Baerman, M., Gr. Corbett, D. Brown. (Eds.). *Defective Paradigms. Missing Forms and What They Tell Us*. (Proceedings of the British Academy 163). Oxford: Oxford University Press, pp.181–210.
- Sun 2018: Sun, J. Evidentials and Person. – In: Aikhenvald, A. (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 47–65.
- Tagliamonte 2006: Tagliamonte, A. S. *Analysing sociolinguistic variation*. New York: Cambridge University Press.
- Van der Auwera, Plungian 1998: Van der Auwera, J., Vl. Plungian. Modality's semantic map. – In: *Linguistic Typology*, 1998, №2, pp. 79–124.
- Wiemer 2018: Wiemer, B. Evidentials and Epistemic Modality. – In: Aikhenvald, A. (ed.). *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, pp. 85–109.
- Willet 1988: Willet, Th. A Cross–Linguistic Survey of the Grammaticalization of Evidentiality. – In: *Studies in Language* 12, pp. 51 – 97.
- Zwarts 2010: Zwarts, J. Semantic Map Geometry: Two Approaches. – *Linguistic Discovery*, vol. 8, issue 1 <<http://journals.dartmouth.edu/cgi-bin/WebObjects/Journals.woa/1/xmlpage/1/article/357?htmlOnce=yes>> (27.06.2021).

Публикации по темата на дисертационния труд

1. Алексова, Красимира. Темпоралната парадигма на българския дубитатив. – В: Balázs L. Gábor, Farkas Baráthi Mónika, Majoros Henrietta. Българистични четения – Сегед 2015. Международна научна конференция, Сегед, Унгария, 11–12 юни 2015 г. Szeged: JATEPress, 2016, 39 – 52. ISBN 978-963-315-313-0.
2. Алексова, Красимира. Отношението автор на субстратното изказване : автор на актуалното изказване с дубитатив. – В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Том 53, кн. 1, сб. А, 2015 – Филология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016, с. 210 – 224. ISSN 0861–0029
https://science.slovo.uni-plovdiv.net/documents/931150/0/Ezikoznanie_Full_I_20151029-31.pdf
3. Алексова, Красимира. Дубитативът в съвременния български език, лексикалните модификатори за достоверност и маркерите за емотивност. – В: Николова, Н. (ред.). Отговорността пред езика. Т. 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Добринка Даскалова. Шумен: Университетско издателство "Епископ Константин Преславски", 2016, 23-41.
4. Алексова, Красимира. За какво говорят девиациите в употребите на дубитатива в българския език. – В: Светът е слово, словото е свят (сборник с доклади от юбилейна национална конференция с международно участие, посветена на 25 години Филологически факултет. 06.10-07.10.2016 г.), Съст. М. Костова-Панайотова, А. Пенчева, Д. Георгиев, Л. Ненова. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2016, 36 –44. ISBN 978-954-00-0085-5.
5. Алексова, Красимира. Дубитативът и семантичните карти на модалността и евиденциалността. – Търпоманова, Ек., Кр. Алексова (ред.) Надмощие и приспособяване. Сборник с доклади от Международната конференция на Факултета за славянски филологии. София: Факултет по славянски филологии, 24-25 април 2017 г. II том. Езиковедски четения. София: Факултет по славянски филологии, 297-306, 2017. E-ISBN-13: 978-619-7433-09-8, Print-ISBN-13: 978-619-7433-08-1, <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=713516>.
6. Алексова, Красимира. Косвени евиденциали и степени на достоверност (върху материал от българския език). – В: Езиков свят. Т. 16, кн. 2, 2018, 133–141. Индексирана в Scopus.
7. Алексова, Красимира. Субективните евиденциали в съвременния български език. - В: Аврамова, Цв. (отг. ред.). Стереотипът в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Четиринадесетите международни славистични четения, София, 26-28 април 2018 г. т. I. Езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 632 – 641. ISBN 978-954-07-4883-2, ISBN 978-954-07-4895-5 (pdf).
8. Алексова, Красимира. Оценки за изразяваната от евиденциалните субкатегории степен на достоверност. – В: Aut inveniam viam, aut faciam. Сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян Буров. Отг. редактор доц. д-р Мария Илиева. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2019, с. 127– 140. ISBN 978-619-208-188-1.
9. Алексова, Красимира. Взаимовръзката между дубитатива и категориите лице и число в съвременния български език. – В: Алексова, Кр. (съст.). Българистични езиковедски

- четения. Материали от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19-20 ноември 2018. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 228-235. ISBN 978-619-7433-31-9.
10. Алексова, Красимира. Дубитативът в съвременния български език в типологически аспект. – В: Рада и приятели. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова. Съст. Хаджиева, Ел., Св. Коева, Ат. Атанасов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, 119 – 136. ISBN978-954-07-4700-2.
 11. Алексова, Кр., А.Г.Мосинец. Дубитатив и конклюдив в современном болгарском языке: сферы употребления и тактики перевода. – В: XXIV Державинские чтения „Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики. Сборник статей по материалам XLVIII Международной филологической конференции, Санкт-Петербург, 18-27 марта 2019 г. / СПбГУЛ Филологический факультет, отв.ред. О. В. Васильева, З. К. Шанова. Санкт-Петербург: BBM, 2019, с. 19-29. ISBN 978-5-9651-1262-3.
 12. Алексова, Красимира. Типологическа характеристика на българската евиденциална система (защо не е от типа A2). – В: Bednarska, K., Kruk, D., Popov, B., Saprikina, O., Speed, T., Terekhova, S., Tsonev, R., Wysocka, A. (Eds.). Contributions to the 23rd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021, 1 – 10. ISSN 2363-8605.
 13. Алексова, Красимира. Типология на взаимоотношенията между граматическите категории в българския език. – Български език. Приложение 2020, 67 (2020), с. 109–130. Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372, doi: 10.7546/BL.LXVII.20.PR.07, https://www.balgarskiezika.eu/p-2020/07-pp-109-130_BG.pdf.
 14. Алексова, Красимира. Вариантността в парадигма на следходните времена в конклюдив и ренаратив и синтагматичните параметри на граматикализацията. – В: Славова, Т., Г. Ганева, М. Тотоманова-Панева, Д. Атанасова, (съст.). ШЪСТВОУЪЖ НЫНЪ ПО СЛЪДОУ ОУЧИТЕЛЮ. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 563-581. ISBN 978-954-07-5222-8.
 15. Алексова, Красимира. Вариантността в негативната парадигма на дубитатива в съвременния български език. – В: Коева, Св., М. Стаменов, (съст.). Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ (София, 2021 година). I том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, с. 39 – 47. ISSN 2683-118X (print) ISSN 2683-1198 (online) DOI: 10.7546/ConfIBL2021.I.04.
 16. Алексова, Красимира, Анастасия Мосинец. Българският дубитатив и неговите функционални съответствия при превод на руски. – В: – Във: Ангелова, Т., А. Бояджиев, Ст. Фетваджиева, М. Александрова. От слово към действие: разкази и репрезентации. Сборник с доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 2 – 4 май 2019 г. ISBN 978-619-7433-32-6 (мека подвързия), ISBN 978-619-7433-33-3 (pdf), с. 9–16.
 17. Алексова, Красимира. Някои типологически индекси на дубитативните предикати в съвременния български език. – Български език. Приложение 2022, (под печат).

18. Алексова, Красимира. Няколко типологически индекса на евиденциалните парадигми в съвременния български език. – Научни трудове на ПУ. Материали от Паисиеви четения ноември 2021, 11 – 12 ноември 2021 година https://slovo.uni-plovdiv.net/documents/12059/8315200/Programa_Paisievi_2021_online_end_OK_net_1.pdf/31cc8432-b881-483a-9836-55123f436bae, (под печат).

Приноси в дисертационния труд

1. За първи път дубитативът в съвременния български език е обект на самостоятелно монографично проучване в граматичен, типологичен и прагматичен аспект.
2. Представя се пълен матричен модел на българския глагол, в който са включени всички глаголни словоформи и са отразени немаркираността или маркираността по признаците, които изграждат значенията на грамемите.
3. Изчислени са и са съпоставени типологическите индекси за композираност, синтетичност, аналитичност и семантична маркираност на членовете на всички евиденциални микропарадигми, като е акцентирано върху мястото на дубитативните микропарадигми в йерархиите, базирани на тези четири типологически индекса.
4. Разгледани са множество контекстуални варианти на дубитатива и е представена разликата във фреквентността на дубитативните форми в различните времена в актив и пасив.
5. Доказано е наличието на неустановеност във формите на отрицателните следходни дубитативни времена, която произтича от наличието на варианти в конклузивните и ренаративните микропарадигми. Чрез емпирични данни се аргументира виждането, че в парадигмата на дубитатива, ренаратива и конклузива се наблюдава кондензация и унификация на форми при наличие на вариантност на член от отрицателната парадигма на следходните времена.
6. Изведен е още един, четвърти, синтагматичен параметър на граматикализацията, който допълва параметрите, предложени от Кр. Леман.
7. Представена е семантична карта на евиденциалността и епистемичната модалност в съвременния български език.
8. Коментирано е в теоретичен, така и в конкретноезиков аспект наличието на бипартиципанти, бидетерминанти и празни клетки в парадигмата на дубитатива в съвременния български език, както и съществуването на девиантни форми.
9. За първи път се разглеждат видовете взаимоотношения между дубитатива и другите глаголни категории, като се представя цялостна класификация на видовете връзки между глаголните категории в българския език.
10. Аргументира се виждането, че е наличен четвърти вид възпроизведена реч, дефинирана като пряко възпроизведена реч, която може да се яви само в езици с граматикализирана евиденциалност.
11. За първи път се предлага разглеждане на отношенията между автора на субстратното изказване и автора на актуалната реч с дубитатив, като се извличат варианти и подварианти.
12. От прагматична гледна точка са класифицирани видове партньорски стратегии между дубитатива и епистемични модификатори за достоверност и маркери за емотивност в изказвания с дубитатив.